

Gottfried Schramm

56. 04

DESTINE TIMPURII ALE ROMÂNILOR:

opt teze referitoare la localizarea
continuității latine în
Europa Sud-estică.

ISBN 978-973-9373-69-2

9 789739 373692

Gottfried Schramm

DESTINE TIMPURII ALE ROMÂNILOR

Opt teze referitoare la localizarea
continuității latine în Europa de Sud-Est

Gottfried Schramm

DESTINE TIMPURI ALE ROMÂNILOR

Opt teze referitoare la localizarea
continuității latine în Europa de Sud-Est

Komp-Press
Cluj-Napoca, 2006

Cuvânt introductiv

Traducere din limba germană de
TUDOR SOROCEANU

Habent sua fata libelli

Această carte repetă, cu puține modificări, ceea ce am publicat între anii 1985 și 1987 în revista *Zeitschrift für Balkanologie (Revista de Balcanologie)*, una dintre cele mai importante publicații mondiale de istorie, limbă și literatură din Europa de Sud-Est. În anul 1997 am inclus cele opt teze publicate între anii 1985 și 1987, cu note explicative, în culegerea *Ein Dammbricht (Cade un pod)*, înlesnind astfel citirea cărții de către publicul educat. În aceste teze se discută despre Dunăre, ca graniță nordică a Imperiului Roman, și despre invaziunile care au avut loc între secolele V-VII, prin prisma numelor și a cuvintelor. În tezele mele am analizat temeinic o perspectivă care, până în prezent, nu a fost contestată în România, în timp ce în cercetările occidentale ea a fost considerată valabilă doar până în anii '90. Am contestat faptul că daco-romanii provin din romani și din daci romanizați, popoare care au rămas în nordul Dunării de Jos, după retragerea aureliană din secolul al III-lea. Pentru dezbaterea mea a fost util faptul că, în primul rând, eu sunt de profesie istoric al limbii și numai ulterior m-am specializat în istoria Europei de Est. Astfel, pot să consult și materii lingvistice în cazul unor probleme neclarificate, privind istoria timpurie a Europei de Est, ceea ce *istoricii normali* nu o pot evalua. Chiar această materie – conținutul principalelor mele prezumții – este cea mai importantă sursă pentru începuturile istoriei românilor, pentru care, de altfel, avem foarte puține documente scrise, și nu avem deloc repere

©Gottfried Schramm, 2006
ISBN 973-9373-69-0
978-973-9373-69-2

arheologice evidente. Mi-am prezentat argumentarea sub forma unor teze, care – după buna tradiție academică provenind din Evul Mediu – ar trebui să genereze o dispută, în care un punct de vedere să fie combătut de o idee contrară. În felul următor: în prezumția cutare trebuie să fim de acord cu autorul din următorul motiv. O altă prezumție este incorectă, pentru că se poate dovedi corectitudinea sau existența unei antiteze. Există și o a treia variantă: teza cutare trebuie reformulată, iar în vederea acestei reformulări este recomandabilă existența textuală exactă a tezei inițiale. Și, în sfârșit: aștept sfaturi în privința bibliografiei – acesta fiind dezavantajul argumentației mele –, pe care am lăsat-o nestudiată. Cum ar arăta teza propusă de mine, dacă am lua-o și pe aceasta în considerare?

Spre stupefacția și părerea mea de rău, nu mi s-a alăturat nimeni în discuția asta timp de aproape treizeci de ani. Vestul – ca și România, de altfel – a tăcut, cu toate că în medii cunoscute era de știut că am deschis o temă importantă. Tăcerea Estului și a Vestului are diferite motive. În Est am întâlnit un fenomen similar în Albania, după ce am reconstruit începuturile istoriei albanezilor și le-am comparat în unele aspecte cu cele ale istoriei românilor. Dacă și acolo am fost respins, înseamnă că există niște similitudini cu România. Atât aici, cât și acolo, contest o legendă națională care este foarte îndrăgită de națiune și la care ține fiecare, fără să aibă pregătirea științifică pentru a se opune obiectiv argumentării mele. Lumea ar dori să scape, să evite acest lucru, se comportă ca și struțul care își bagă capul în nisip; formulând în termeni mai duri: lumea mă cunoaște, dar totuși nu există.

Dar de ce a tăcut Vestul în continuum între anii '60 și ultima parte a anilor '90? Mi se pare că în știința romanistică mândră, răspândită mondial, românii și istoria românilor au încă rolul Cenușăresei. Foarte puțini specialiști există în acest domeniu.

Pentru că puținii îndrăznesc să se ocupe în special cu aceste întrebări, unde este ușor posibil să devii izolat și, astfel, să-ți fie periclitată cariera. Mai mult decât atât, numărul mic al celor, care nu se alătură turmei au tendința de a prelua convingeri naționale de la noii prieteni. Astfel, străinii creează impresia plăcută că aceste convingeri sunt confirmate de specialiști independenți din afara țării.

Cum am trăit această experiență, având în vedere faptul că, din când în când, am avut impresia că n-am făcut decât să arunc o piatră în apă? M-am consolat prin faptul că am studiat mai puțin și am primit mai mult sprijin din discuțiile purtate cu diverși specialiști. Un specialist al trecutului sud-est european, căruia m-am plâns că nu știu ce gândesc alții despre cercetările și tezele mele în privința românilor, spunea cu indiferență: *Toată lumea știe că aveți dreptate*. Probabil din cauza asta n-a îndrăznit nimeni până acum în România și în Albania să mă contrazică. Asta s-ar fi întâmplat cu siguranță, dacă aceste țări s-ar fi crezut în stare să declanșeze o dezbatere. În România încă se mai discută problema continuității, de parcă și acum l-am avea interlocutor pe acel profesor Rössler din Graz, care, în 1870, a contestat prima dată continuitatea românilor în nordul Dunării de Jos – din timpurile romanilor, până în prezent. Oamenii se comportă de parcă stadiul cunoașterii noastre n-ar fi evoluat din 1870. Nu s-a ținut cont cu seriozitate de ceea ce s-a descoperit în acest domeniu pe intervalul 1870-1960. Aceste descoperiri au fost, în principal, efectuate numai de partea maghiară și – prin prezenta lucrare – de către mine. Se pare că s-a spus deja totul împotriva lui Rössler și a urmașilor săi. Nici o persoană care este considerată credibilă în acest domeniu nu simte nevoia să discute în detaliu această problemă care este apreciată a fi una lămurită.

Eu pot să mă obișnuiesc cu această stare a lucrurilor. Fiindcă eu nu pierd nimic, dacă până acum nu am întâlnit în cercurile

autohtone niciun partener de discuții. Presupun că n-aș putea învăța mult de la ei. Totuși, îmi pare rău, pentru că sunt un mare prieten al României, o vizitez des și îmi plac locuitorii ei. A certa teimeinic puncte de vedere reprezentate în afara țării a devenit în Europa o parte a culturii postbelice care a cuprins o sumedenie de țări. Să menționăm numai două exemple similare: situația este tot atât de complicată între Germania și Polonia, ca și cea dintre Italia și Austria. Specialiștii care acceptă că, între opiniile Ungariei și ale României, există o mare divergență, fără a încerca să creeze un consens, exclud regulile de cultură europeană. De asta îmi pare rău. Nimeni nu trebuie să fie de acord cu mine în România, dar ar fi de folos dacă lucrarea mea ar fi măcar citită în această țară.

În primul rând, îi mulțumesc dlui Dr. Tudor Sorococanu pentru traducerea tezei mele, apreciată de specialiști în lingvistică. El a observat primul că, din motive tehnice, am confundat nume-rotarea observațiilor.

În rândul 7 al observației 108, pe pagina 328, ar trebui să conțină de fapt de la *Ein jüdischer Reisender (un călător evreu)* cu observația 109. Fiindcă s-a omis schimbarea cifrelor următoare, și 108 continuă din greșeală mai departe, la toate cifrele de observații în textul german trebuie adăugată încă o cifră.

Unde avem 109 în versiunea germană, trebuie citit 110. Așa se continuă până la pagina 342, unde 148 trebuie schimbat cu 149.

Alături de dânsul trebuie menționat dl Günther Klein. Dlui. Dr. Meinolf Arens și Peti Lehel îi mulțumesc pentru faptul că au transmis textul lucrării unei edituri din România, împreună cu datele complementare ale bibliografiei.

Prof. Dr. Gottfried Schramm (Freiburg în Breisgau)

1. Teza întâi:

Cu privire la istoricul problemei

1.1. Discutarea unei probleme centrale a istoriei antice și timpurii medievale a popoarelor și limbilor din Europa de Sud-Est a devenit nepașnică, deoarece două popoare, ungurii și românii, au cedat ispitei de a-și închipui că prin aceasta s-ar lămurii cine are drepturi istorice mai consistente asupra Transilvaniei. Pentru a ieși din fundătura politizării chestiunii, care nu are pentru o privire netulburată decât însemnătate pur istorică, nu există altă cale de ieșire decât ca cercetarea internațională, destul de indifereentă în ultima vreme, să reia eforturile de dezlegare a neglijatei enigme. În acest demers ar fi de dorit să-și folosească avantajul de a nu sta sub presiunea închipuirii că miza ar conține ceva relevant pentru prezent.¹ Prin cumpanirea atentă a soluțiilor, se cuvine lămurit în ce măsură a supraviețuit, de la sfârșitul Antichității și începutul Evului Mediu, până în jurul anului 1200, romanitatea balcanică răsăriteană, antecesoare a României de astăzi.

¹ Principiul după care trebuie să se conducă corectarea problemei de față a fost formulat de Ferdinand Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe. Introduction à l'intelligence des derniers traités de paix. I. Arabes et Maures. — Scandinaves. — Slaves du Sud. — Slaves du Centre*, Paris, 1937, p. 283: "Il faut poser les arguments en présence sans aucune considération de politique contemporaine".

Lămurire

1.2. Pentru faptul că în România se vorbește o limbă romanică au fost oferite mai multe explicații, reducibile la câteva motive de bază:

1.2.1. (a) Latina, care a fost transplantată la Nordul Dunării de Jos odată cu ocuparea Daciei de către trupele lui Traian în anii 101-107 d. Chr., s-a menținut acolo, după retragerea lui Aurelian (datată de regulă în anul 275), ca idiom vorbit deopotrivă de *imigranții* din imperiu și de *autohtonii* romanizați. În urma migrării, la o dată care nu poate fi precizată, a unei părți din această romanitate orientală, a luat ființă, în timpul Evului Mediu timpuriu, la sud de Dunăre, o „dependință: *aromânii*”. Sau:

1.2.2. (b) Româna își are originea în limba latinilor care au trăit *la sud de Sava și de Dunărea de Jos*: anume, într-o fâșie teritorială intens romanizată, aflată în Hinterlandul (spatele frontului) nemijlocit al frontierei nord-estice a Imperiului Roman. Când această graniță s-a prăbușit, după anul 600, sub loviturile slavilor, mulți romani s-au refugiat spre sud. În părțile de miazăzi ale fostei Iugoslavii, în Bulgaria, în Albania și în nordul Greciei s-au format insule romanică și – împrăștiate în ținuturile locuite de alte popoare – *minorități latine* care și-au câștigat existența fie prin ocupații *orășenești*, fie ca *păștori montani*. Dintre acei romani care s-au specializat în păstoritul la distanță, au migrat unele grupuri în ținuturi devenite, și ele, în timpuri liniștite, propice păstoritului. Așa s-a mutat treptat o *Românie*

2 Ca introducere în istoricul cercetării problemei sunt de recomandat: Karel Kladec, *Válství a valenské právo v zemích slovanských a uherských. S uvodem podávajícím přehled teorii o vzniku rumunského naroda*, Praha, 1916, p. 11-82; Aurélien Saccardojeanu, *Considérations sur l'histoire des Roumains au Moyen Âge*, în vol. *Mélanges de l'École Roumaine en France*, Paris 1928, p. 103-245; Mathias Friedwanger, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, "Zeitschrift für romanische Philologie", 54 (1934), p. 641-715; Aldo Dami, *Théorie de la confinité daco-romaine*, "Bulletin de la Société Neuchâtoise de Géographie", 50 (1945), fasc. 2, p. 43-101; 52 (1946), fasc. 1, p. 11-75.

împrăștiată (*Sireu-Romania*), din nou, în nordul Peninsulei Balcanice.

Regele Ungariei a apelat cel mai târziu, în jurul anului 1200, la acest popor, binevenit atât pentru a exploata părți din Transilvania, în calitate de crescători de animale, cât și pentru apărarea țării. Din micile celule originare s-a dezvoltat, în nordul Dunării de Jos, în timpul Evului Mediu dezvoltat și al perioadei moderne timpurii, o Românie orientală, întinsă și compactată, cum niciodată și nicăieri nu mai fusese vreuna înaintea ei. Sau:

1.2.3. (c) Alături de romanitatea de pe Coasta Dalmată și din insule, s-au menținut, în interiorul Europei de Sud-Est, două nuclee de limbă latină: unul în Dacia evacuată, celălalt undeva în mijlocul peninsulei. Concepția potrivit căreia ar fi existat două leagăne ale romanității orientale este de obicei introdusă în discuție ca soluție intermediară între (a) și (b). Ea cultivă viziunea unor contacte strânse între cele două celule germinative, și inclusiv teza *admigrării*, timp de secole, a românilor din sud în teritoriile locuite de români din nord. Este oferită astfel o explicație pentru gradul înalt de congruență a dialectelor românești din dreapta și din stânga fluviului. Sau:

1.2.4. (d) Pretutindeni, unde sunt atestați români în Evul Mediu, trebuie să fie vorba, potrivit altei explicații, de resturile unor piloni ai romanizării care unificase, sub stăpânire romană, Sud-Estul Europei până în nordul Greciei. Conform acestei concepții, nu există *leagăne ale romanității orientale* care să poată fi localizate exact. Este de avut în vedere un spațiu al genezei foarte larg, din care au rămas, după inundațiile provocate de valurile migratorilor, doar în România un bloc mare și compact, în rest numai insule. Din păcate, această variantă nu a fost niciodată formulată precis. Din acest motiv, nu se știe care teritorii *nu* au aparținut celor două spații originare. Din capul locului se poate susține acest lucru despre țărmul estic al Adriaticii, unde limba

romanică – puternic diferențiată de română – s-a menținut în idiomul dalmat. Prezența unor minorități românești risipite în Istria se datorează, după părerile concordante ale cercetătorilor, unei imigrări târzii.

1.3. Degajarea, cu scalpelele științei, a ceea ce a avut de fapt loc apare de la bun început ca o întreprindere dificilă, deoarece vestigiile istoriei timpurii a Balcanilor sunt descurajant de rarele și nu pot lămuri – așa pare cel puțin la prima vedere – decât prea puțin realitățile etnice. O barieră suplimentară se dovedesc a fi patimile naționaliste care au tulburat clarviziunea. Concepția etichetată cu (a), care se întâlnește prima oară la Gian Francesco Poggio di Guccio Bracciolini, și este un produs al umanismului italian, a devenit de multă vreme axa unei convingeri istorice pentru un întreg popor, anume al românilor.³ Se iscă impresia că ele, deși deosebite în anumite aspecte, concordă în mod remarcabil în chestiunea continuității, suspect pentru oamenii de știință. Străvechea împletire cu pământul patriei este socotită, conform unor stereotipuri de gândire și de simțire întâlnite și la alte popoare, izvor de putere națională și reazem al pretențiilor de drept asupra teritoriului statal.⁴

Concepția (b) și-a găsit, firește, printre unguri, pe cei mai zeloși partizani ai ei, care sunt interesați să dovedească că, deși poporul lor a imigrat neîndoieinic abia la sfârșitul secolului al IX-lea, ei au un drept mai vechi și mai bun decât românii de a

3 Pentru istoria ideilor în secolele XV-XVIII, vezi Lajos Tomás, *La genèse de la théorie de la continuité ethnique des Roumains en Transylvanie*, "Archivum Europae Centro-Orientalis", 2, 1936, p. 46-83, și o teză de doctorat din București (1971): Adolf Armbruster, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, București, 1977 (Bibliotheca historica Romaniae. Monographies XVII).

4 Istoria și răspândirea ideii de autohtonie ar merita să fie studiată transnațional. – O mărturie impresionantă a vitalității ei aduce hotărârea cu care cercetătorii albanezi – apăruiți în câmpul științei abia în secolul XX – au constituit un front comun împotriva teoriei conform căreia conștiențelor lor ar fi pătruns pe teritoriul Albaniei actuale abia în Evul Mediu; vezi Schramm, *Anfänge*, p. 18-25.

stăpâni mărl discordiei – Transilvania. Atmosfera a fost descrisă, încă din 1892, de un observator neangajat, ca încinsă: „Nu am întămit, pe de o parte, niciun român care să se îndoiască de continuitatea poporului său, iar pe de altă parte, pe niciun adversar care să nu manifeste o prea mare simpatie pentru propria lui națiune.”⁵

Diputa s-a acutizat ca urmare a celui de-al doilea arbitraj de la Viena, impus în 1940 de Hitler, care a redat Ungariei părțile de nord ale Ardealului, pierdute în favoarea României în 1919. Cercetarea maghiară a desfășurat, în consecință, o campanie publicistică extrem de intensă, la care au luat parte învățați maghiari din diverse discipline, cu scopul de a găsi audiență mondială.⁶ Cum era de așteptat, românii nu au rămas datori cu răspunsul. Disonanța stridentă a pozițiilor opuse s-a atenuat după ce comunismul a preluat frâiele în ambele țări, în Ungaria și în România. În Ungaria se cerea abținerea de la păreri care ar fi contrazis legitimitatea granițelor din 1920, refăcute în 1944. Abia încet și fără ton polemic, noile sinteze de istorie au început să arate că istoricii nu se înșelaseră în privința imigrării românilor în Transilvania în jurul anului 1200.⁷

1.4. În România s-a revenit însă cu aceeași patimă, după tatonări nesigure în problema continuității, care au avut loc după răsturnarea politică, la vechea melodie. Aproape an de an ea

5 Rudolf Bergner în: "Das Ausland", 65, 1882, 22, p. 341.

6 Sunt conștient că lucrările publicate atunci au încercat să justifice cu mijloacele științei aspirațiile de putere ale lui Hitler, care a adus mai mult România sub dominație ungară, decât a eliberat Ungaria de dominație românească. Trebuie însă să recunoșcă, în ciuda acestui fundal politic sumbru, realizarea de atunci, judecată din perspectiva timpului scurt avut la dispoziție, este o performanță colectivă surprinzătoare de bogată, care a atins, prin greutatea argumentelor și conștiința metodelor nclulburată de angajamentul politic culmea de până atunci a discuției. Cercetătorii unguri au fost avântați de faptul că ei au apărut o teză corectă. În acest caz, este mai ușor să argumentezi cural. Nu văd unde teza imigrării a atins după aceea noi culmi. Amintesc doar *en passant* că argumentele mele s-au născut fără nici un contact cu experții maghiari.

7 Privitor la starea discuției în Ungaria, vezi contribuțiile lui István Bóna și ale lui László Makkai la *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, 1990, p. 62-106 și p. 175-195.

răsună în noi apariții editoriale, de regulă, prin înșiruirea punctelor de vedere arhicunoscute. Deoarece multe decenii la rând nici în România și nici (cel puțin până în 1987, în critici tipărite) în Ungaria nu s-a luat atitudine împotriva partizanilor zgomotoși ai continuității, și-au permis argumentări pe care un cititor nepărtinitor ar trebui să le respingă, chiar dacă ar fi dispus să le accepte miezul. Iată câteva exemple ale sălbătăcii argumentației.

Pentru unii dintre adepții lucizi ai *continuității în Dacia* era, în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, absolut clar că romanitatea nu a putut supraviețui în totalitatea teritoriului statal românesc din 1920, întrucât provincia romană Dacia nu cuprinsese decât o parte a României moderne, și inclusiv în interiorul graniței abandonate în anul 275 (sau 274) se poate presupune existența unor spații care au fost slavizate pentru un timp oarecare în epocile ulterioare. Chestiunea de însemnătate centrală pentru problematica continuității, anume ce ținuturi au rămas permanent romanice și care au fost reromanizate, nu a fost pusă – după cum văd – niciodată limpede și, evident, cu atât mai puțin lămurită. Se pare că este preferabil ca teme, la care spiritele trebuie să se despartă, să fie ocolite.⁸

S-au creat astfel condiții în care se putea afirma fără rețineri, într-un studiu filologic din 1980, că stratul lingvistic cel mai vechi al numelor unei văi în Moldova de Nord este românesc, deși Moldova nu a aparținut niciodată Imperiului Roman, iar tezaurul ei toponimic evidențiază categoric că romanizarea a fost precedată de o „dominantă” slavă.⁹ Părerile referitoare la

⁸ Vezi, între alții, Simona Schwerthofer, *Probleme der rumänischen Ethnogenese in der Diskussion der rumänischen Geschichtsforschung der Nachkriegszeit*, „Münchener Zeitschrift für Balkankunde”, 3, 1980, p. 181-218.

⁹ Ilie Dan, *Toponime și continuitate în Moldova de Nord*, Iași 1980, p. 160. Compară cu această viziune, de exemplu: Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, II, București, 1938, p. 39: româna s-a extins în Răsăritul Ardealului, în Moldova, Basarabia și în Dobrogea abia ulterior; Gheorghe

chestiune, care nu vor preciza în ce ținuturi ale României a existat continuitate și în care nu, trebuie pe viitor, date fără discuție la o parte.

Un al doilea semnal de alarmă pentru nivelul în scădere al apărării tezei continuității se face auzit de îndată ce se compară situația actuală cu cea antebelică. Atunci au existat și printre cercetătorii români deosebiri de opinii marcante, anume dacă sunt de avut în vedere *două leagăne* ale românimii, în nordul și în sudul Dunării, sau dacă aromânii s-ar trage din daco-români în urma unei migrații mai târzii a unei părți a acestora. Avocații celor *două leagăne* au rămas chiar dezbrinați în ceea ce privește ponderea demografică a celor două Români orientale în perioada veche și în ce măsură a fost consolidată românimea din nordul Dunării de *migrări* ale românilor din sud. Policromia părerilor de odinioară a cedat locul – pe cât pot constata – unui cenusiu unitar și spălăcit care înclăză problemele divergente din tabăra partizanilor continuității. *Migrarea* mai este admisă ca argument doar pentru a combate obiecția potrivit căreia aromâna și daco-româna ar fi suspect de apropiate. Nu prezintă interes *romanitatea orientală din sud* și eventualele ei efecte la distanță, ci doar *permanența în România*, adică *partea națională* a problematicii.

Este, de asemenea, de deplâns felul în care s-a abuzat de științe cu grad înalt de dezvoltare, pentru a furniza argumente de o inconsistență evidentă. Arheologii pretind că pot susține cu ajutorul hărtețului tranziția dacilor spre limba latină, cu toate că cioburile și fetele nu vorbesc nici dacă, nici latina. Ba unii specialiști în istorie veche se consideră competenți pentru a demasca venirea păstorilor nomazi din Sud ca simplă fantasmagorie. Conform descoperirilor, nu ar exista nici un ținut balcanic din

I. Brătianu, *Ein Rätsel und ein Wunder der Geschichte. Das rumänische Volk*, București, 1942, p. 111: „Was man den Anhängern der Einwanderungstheorie zugestehen könnte, dass das Gebiet östlich der Karpathen, d. h. die Moldau und Bessarabien, sicherlich die letzte Etappe der rumänischen Ausbreitung... gewesen ist“.

care ei să fi putut veni. Această afirmație nu ar rezista nici dacă am deține despre ținuturile montane, care intră în discuție precumpănitor ca zone originare ale slavilor imigranți, mai mult decât informații arheologice precare. Păstorii montani, precum românii timpurii, nu lasă decât urme sporadice, greu de identificat etnic.

Filologii *demonstrează*, prin proceduri expeditivite, tocmai ceea ce nu ar putea demonstra, dacă ar munci îngrijit și cu respect pentru metodele profesiei.¹⁰ De dănuirea hidronimelor atestate din Antichitate se abuzează fără scrupule, deoarece sunt considerate piloni ai continuității romane, fără să se demonstreze că aceste nume ar fi putut ajunge la forma actuală doar prin transmisiune romanică neîntreruptă. Nu cunosc o contribuție românească postbelică în domeniul toponimiei sau al altui sector lingvistic, care să fi depășit nivelul argumentelor fragmentare pentru teza continuității. Unde se intuiește că datele filologice nu corespund tezei continuității, se invocă argumentul că indicile lingvistice ar avea doar o valoare doveditoare relativă.¹¹

De altfel, eu nu cunosc într-o sferă de teme istorice, foarte extinsă cronologic și spațial, sferă cu care m-am familiarizat de-a lungul vieții mele de cercetător, vreun domeniu în care să se susțină cu aceeași monotonie, în publicații mereu înnoite, tot

¹⁰ Această constatare este valabilă, în ciuda faptului că reputatul filolog și academician Petrovici este conștient și pentru pledoarie în favoarea continuității, susținută de Constantin Daicoviciu, Emil Petrovici și Gheorghe Ștefan, *Zur Frage der Entstehung des rumänischen Volkes*, în: *Nouvelles Etudes d'Histoire*, 2, București, 1960, p. 91-134, și *Die Entstehung des rumänischen Volkes und der rumänischen Sprache*, București, 1964 (Bibliotheca historica Romaniae, 1).

¹¹ Vezi, de exemplu, Emil Petrovici, *Toponymie et histoire*, "Revue Roumaine d'Histoire", 4, 1965, p. 3-13. – Renumitul lingvist Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj, 1937, p. 110, a socotit că disciplinei sale îi revine, la reconstruirea trecutului, doar o funcție de control și de întregire: efortul principal trebuie să-l dețină istoricii cu mijloacele lor. De fapt, et trebuie să examineze toate tipurile de izvoare și nu au dreptul să relege în plan secund materialul lingvistic, care ar constitui, chipurile, "dovezi istorice improprii". Unde ar ajunge, de pildă, un criminalist sau un jurist care ar statua precumentea principiile a mărturisitorilor față de dovezile furnizate de indicile materiale (sau invers)?

aceleași lucruri, fără să se descopere vreun argument nou sau să se procedeze la corecturi de detaliu. De altminteri, insistența cu care albanezii își afirmă autohtonía în teritoriul pe care îl locuiesc acum – determinată de o motivație istorică similară – poate concura cu neînspirata încăpățănare a românilor. Teze corecte au darul de a deschide drumul spre noi perspective corecte. Tezele false sunt, dimpotrivă, fundături în care se rămâne blocat. Semnificativă pentru situația dată mi se pare absența oricărei luări de poziție românești față de aceste teze, apărute pentru prima dată între anii 1985 și 1987, deci cu aproximativ un deceniu în urmă. Ele nu par să fi fost nici măcar o dată citate. Colegilor, care cultivă doar consensul între ei, le-a ruginit în mod evident echipamentul necesar pentru a susține dispute cu cei care gândesc altfel.

1.5. Ar fi fost de mult sarcina cercetătorilor din țări care nu participă la înfruntarea pentru Ardeal să preia problema și să caute, complet detașați de certurile balcanice, o soluție, în eventualitatea că ea există. La urma urmei, un profesor din Graz, Robert Roesler, a fost cel care a deschis în anul 1872 discuția fără idei politice preconceptuate și a adus în dezbatere cele mai importante argumente care vorbesc până astăzi împotriva *permanenței romane în România*.¹²

Atacului lui Roesler i-a urmat, în speță în Germania și în Austria, o controversă interesantă, fără puncte de vedere normale. Am însă impresia că vocile implicate în dezbaterea temei au devenit, între timp, în afara Ungariei și a României, tot mai rare. Ba chiar unele manifestări dovedesc, la o examinare atentă a modului de alegere a argumentelor și a grabei cu care sunt exa-

¹² Robert Roesler, *Rumänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumätiens*, Leipzig, 1871. "Teoria lui Roesler" a devenit în România conceptul-choice antitetic față de *continuitatea pe aceiași teritoriu a românilor*. Ideea fundamentală a lui Roesler fusese anunțată de doi autori mai vechi: Ioannes Lucius [Ivan Lucie sau Lucic] (1666) și Franz Joseph Sulzer (1781-82).

minate puncte de vedere contrare, că sunt tributare pozițiilor naționaliste: partizane pentru unguri sau – mai cu seamă cele ale romaniștilor – pentru români.

Tezele prezentate în continuare încearcă să filtreze din discuția de până acum acele argumente care au cea mai mare greutate pentru rezolvarea problemei și să aducă noi observații.¹³

2. Teza a doua: Cu privire la metodă

2.1. Concepția potrivit căreia ramura cea mai răsăriteană a României s-ar fi menținut, de la sfârșitul Antichității și din vremea așezării slavilor, tocmai acolo – sau preponderent acolo – unde locuiește astăzi majoritatea vorbitorilor ei, captivează prin simplitatea ei. La prima vedere pare imbatabilă. Dar, doar din acest motiv nu trebuie să fie și corectă. Ca cea mai simplă explicație a faptului că în România se vorbește o limbă romanică, ea beneficiază din start de un avantaj, căruia trebuie să i se acorde preferință atâta vreme cât motive temeinice nu ne obligă să admitem că evoluția a urmat în realitate căi ocolite. Cine dorește să dovedească că acest termen al alternativei este singurul credibil trebuie să-și asume povara superioară a demonstrației. Lui i se poate pretinge o dublă stringență. El are (a) de argumentat negativ că anumite date nu sunt compatibile cu teza *continuității teritoriale* (*ortsfeste Kontinuität*), și, invers, că nu există fapte care să nu poată fi explicate concludent în absența acestei teze. O demonstrație pozitivă trebuie să dovedească (b) unde, dacă nu în România, a supraviețuit, până aproximativ în anul 1150, limba romanică orientală și cum a fost transplantată în România. Pentru fiecare etapă a migrației efectuate – se presupune – de latinitatea balcanică sunt necesare dovezi, care, din moment ce *teza migrației* este respinsă, nu pot fi explicate în alt mod mai plauzibil, sau chiar mai bine.

Dacă eu, mergând pe urma lungului șir de precursori, încerc să arăt, prin contribuția mea, că această dublă demonstrație este neîndoiește posibilă, sunt călăuzit de convingerea că izvoarele

¹³ Tezele mele s-au născut dintr-o încercare de a cupla într-un spațiu vast disciplinele istorie și filologie, pentru a interpreta toponimele de împrumut ca izvoare pentru Antichitate și pentru Evul Mediu timpuriu în Europa de Sud-Est, *Erbecker und Eingewessene. Geographische Lehrammen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im 1. Jahrtausend n. Ch.*, Stuttgart 1981. La materialul prezentat acolo se va face referiri parțial prescurtat, parțial mai amplu și detaliat cu idei suplimentare. Vezi critica mea privitoare la contribuțiile onomastice de până acum la p. 34-40. — Un aparat critic extins ar fi depășit cadrul care mi-a fost pus la dispoziție și aici nu ar fi fost potrivit cu tipul de prezentare a unei teze. Am ales pentru aparat numai o mică parte din literatura de specialitate, creșcând cât un munte. Sigur că am luat euroștiință de mai multe decât citez, dar cred că fac bine recunoscând din capul locului că nu am citit multe, poate mult prea multe lucruri referitoare la problemă. Cine știe totul nu va mai găsi curajul să formuleze teze.

referitoare la problema noastră, care par multor sceptici de o sărăcie fără speranță, sunt de fapt bogate și suficient de edificatoare îndată ce sunt căutate în locurile potrivite. După cum a constat, de multă vreme, o parte dintre cercetători, cele mai însemnate concluzii nu sunt date de sursele narrative ale căror informații sunt puține și – conform exegezelor de până acum – echivoce. Numai în anumite puncte ale demersului logic sunt importante săpăturile arheologice ale căror valoare, în dezbate-rea continuității, a fost adeseori supraestimată. În argumentația mea, prioritate îi revine – am încercat să scot în evidență această prioritate prin structurarea internă a tezelor mele – analizei materialului lingvistic, prin mijloacele combinate ale istoriei și ale filologiei. Cuvintelor și numelor de împrumut, folosite de toate popoarele care au fost sau par să fi fost, în cursul secolelor în discuție, vecini ai românilor, le revine în această situație un rol deosebit. Pentru destăinarea timpurii ale romanicilor balcanici, ne este permis să considerăm limba română un martor de căpătâi. Este vorba în primul rând de împrumuturile pe care le conține, dar și de alte fenomene lingvistice concludente pentru fonetica istorică, pentru raporturile cu celelalte idiomuri romanice, precum și pentru diferențierea internă a limbii române – fenomene care nu s-au putut bucura decât tangențial de atenție în tezele următoare. Cele patru ramuri ale romanității balcanice (meglenită, macedo-română, istro-română și daco-română) sunt atât de apropiate, încât nu este posibil ca ele să fi derivat, în paralel, din latina populară, ci presupun o rădăcină (*Wurzelstock*) comună. În desfășurarea tezelor mele, o fixez, din punct de vedere geografic, într-un spațiu strict delimitabil, în sudul Dunării, și cronologic, în secolele care au urmat prăbușirii frontierei de nord a Imperiului Roman în jurul anului 600.

Lămurire

2.2. Un renumit cunoscător al Europei Central-Răsăritene a fost de părere că populația romanică ar fi supraviețuit în refugiiile naturale oferite de spațiile montane inaccesibile (pe înălțimile din Carpați și Pindus), „o explicație mult mai logică și mai simplă”, decât orice altă construcție teoretică.¹⁴ Prin comparație, teza opusă pare mult mai greoaie și mai dificilă: unei migrații spre sud, desfășurată în cel puțin două etape, i-a urmat o migrație inversă, spre nord, astfel încât, într-o Dacie deromanizată de multe veacuri, s-a vorbit, în sfârșit, din nou o limbă romanică!

Teza *continutății teritoriale (ortsfeste Kontinuität)* respectă regula de fier a filologiei: patria primitivă a unei limbi sau a unui grup de limbi se cuvine căutată mai ales acolo unde este reprezentată mai puternic în trecutul recent, mai bine cunoscut.¹⁵ Astăzi, în România și, cu siguranță, de mai multe secole, limba română este folosită de o mulțime considerabil mai mare dintre acei romanici care fuseseră răspândiți în alte părți ale peninsulei și care numărau, în jurul anului 1914, când erau încă mai mulți, doar aproximativ 150.000-160.000 de suflete. În timp ce macedo-românii (sau aromânii) trăiesc risipiți între alte popoare și nu constituie în nici un ținut majoritatea populației, România este, pe porțiuni întinse, curat românească. Aici s-a gupat de departe cea mai mare masă a unei populații etnic unitare în mozaicul de popoare din Europa de Sud-Est, unde pietrele componente sunt relativ mărunte.

¹⁴ Robert William Setton-Watson, *A History of the Romanians from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge 1934, p. 13. Seton-Watson, până în 1918, un avocat al popoarelor care avuseseră de suferit în Imperiul Habsburgic sub tutela germană și maghiară, poate fi considerat, în chestiunea continuității românești, unul dintre judecătorii ale cărui opțiuni politice, chiar dacă nu i-au privit pe români sau pe unguri, au fost înrăurite de simpatia sa politică.

¹⁵ Cu această regulă de fier lucrează, de exemplu, Joseph H. Greenberg, *Studies in African Linguistic Classification*, 1955, p. 116.

Această constatare pare să întărească ideea că romanitatea balcanică s-a menținut cel mai probabil în România. Soluțiile cele mai simple și mai evidente nu sunt însă nicidecum întotdeauna corecte. S-a folosit astfel, în mai multe rânduri, argumentul portivit căruia congruența situațiilor etnice din Antichitate și din Evul Mediu timpuriu s-ar explica cel mai convenabil prin continuitatea de locuire, pentru a deriva germanitatea din Germania răsăriteană și din Boemia din resturile unei locuiri germanice timpurii care ar fi supraviețuit valurilor slavizării. Această viziune s-a dovedit de multă vreme imposibil de susținut.

2.3. Problema noastră nu poate fi soluționată prin *construcții* prefins *logice*. Trebuie și putem să plecăm de la dovezi, anume de felul celor care – asemănător amprentelor digitale – nu spun fiecareia ceea ce vrea să audă, ci, analizate profesional, dau lămuriri univoce și sigure, valoarea lor fiind sporită de faptul că nimeni nu a intenționat să afirme ceva prin aceste dovezi. Ba chiar există lumini care dezvăluie o fâșie suficient de lată, nu numai decupațe schematice, din realitatea importantă pentru problema noastră. Între datele lingvistice care vor fi interogate în cele ce urmează, locul de frunte este ocupat de numele de împrumut geografice, mai cu seamă pentru râuri și localități. Urmează, în ordinea ierarhică a valorii pentru demonstrație, cuvintele de împrumut, iar în poziția a treia, un alt material lingvistic de diverse naturi, cum ar fi de exemplu antroponimele din Dacia conservate epigrafic. (Dacă se schimbă perspectiva, atunci ansamblul limbii române, segmentat în diverse câmpuri fenomenale, devine martorul-cheie. Corect chestionată, limba română este capabilă să descrie, cu uimitoare elocvență și exactitate, des- tinul timpuriu al romanității balcanice, numele de împrumut și

cuvintele de împrumut oferind doar o parte din informații¹⁶). Numai în câteva puncte ale demonstrației se au în vedere rezultatele perioadei protoistorice. Valorificării izvoarelor clasice ale istoricului, surselor narative și – doar în cazul Evul Mediu privind tema noastră – documentelor le acord, în structura inter-nă a tezelor mele, o atenție foarte scăzută, pentru a evidenția schimbarea centrelor de greutate față de multe dintre lucrările mai vechi.

2.4. Concluzia, care pare relevantă pentru problema noastră, rezultată din exegeza categoriilor de izvoare menționate, are avantajul de a furniza pentru diversele contexte măturii suficiente numericește și spațial, în timp ce partizanii *continuității în Dacia* exagerează, de regulă, elemente de sprijin cu totul izolate, punctuale, de exemplu ceea ce avea de relatat un istoric maghiar din jurul anului 1200 despre sfârșitul veacului al IX-lea sau despre ce date ne furnizează o inscripție latină din Tansilvania secolului al IV-lea.

În discuția care urmează vor fi examinate cu precădere toponimele de împrumut, deoarece ele, și în principiu, doar ele dau informații sigure despre ce limbi, în ce moment și în ce ținut au fost preponderente din punct de vedere al numărului vorbitorilor față de alte limbi. Întrucât în condițiile istorice care trebuie considerate normale pentru tipologia împrumuturilor în Europa de Sud-Est, în Antichitate și în Evul Mediu timpuriu, imigrații au împrumutat, în noile teritorii, toponime exclusiv din limba dominantă la fața locului.¹⁷ Împrumuturile pun în evidență unde și când au trecut cuvinte dintr-o limbă în alta și cărui câmp semantic îi aparțin împrumuturile apelative. Ele permit obținerea de

¹⁶ Lajos Tamás, ca și mine, acordă indicțiilor filologice o valoare argumentativă înaltă, *Romani, Romani et Romains dans l'histoire de la Dacie Trajane. IV Les arguments directs et indirects militant contre la thèse de la continuité latino-romaine en Dacie*, "Archivum Europae Centro-Orientalis", 1-4, 1936, p. 245-250.

¹⁷ Schramm, *Eroberer*, p. 65, nota 14.*

informații importante privitoare la raporturile de vecinătate etnică. Deoarece conviețuirea stabilă a unor popoare diferite are întotdeauna drept rezultat împrumuturi, oglinda ultrasensibilă și precisă a vocabularului trădează contactele pe care o limbă le-a întreținut cu alte idiomuri. Atingerile se lasă chiar circumscrise după domeniile de viață și după etapele cronologice parcurse. Se întrevede și o altă chestiune relevantă istoric, cu toate că nu intră în competența mea și, în consecință, nu o voi trata, anume când a pierdut româna legătura cu restul României și când a început mai puternic diferențierea ei internă.

3. Teza a treia:

Cu privire la romanizarea Daciei

3.1. Opinia conform căreia pe teritoriul Daciei s-ar fi păstrat un puternic bloc roman pornește de la ipoteza că, prin venirea în masă a soldaților și a altor locuitori ai Imperiului, care a avut ca urmare asimilarea lingvistică a autohtonilor, provincia Dacia a devenit, în cei aproximativ 170 de ani de stăpânire romană (106–275), o provincie în care majoritatea, ba chiar covârșitoarea majoritate a locuitorilor ar fi vorbit latinește. Dacă avem în vedere indicii onomastice, se constată că la această stare de lucruri nu s-a ajuns însă în celelalte părți ale Europei de Sud-Est, în care dominația romană s-a menținut o jumătate de mileniu, decât în fâșii teritoriale înguste. Romanizarea s-a produs, fără excepție, în depresiuni care au fost deosebit de potrivite pentru colonizarea veteranilor și pentru dezvoltarea urbană. Dar chiar și aici, latina a devenit, după cât se pare, limbă a majorității abia spre sfârșitul Antichității, într-o vreme, deci, când romanizarea biruise – după cum se pretinde – de mult în Dacia. Cine dorește să facă plauzibilă o astfel de discrepanță față de norma curentă în sud-estul Europei, discrepanță pe care o include teza referitoare la o Dacie latinofonă în jurul anului 270, trebuie să presupună condiții fundamentale și speciale, valabile doar pentru Dacia. Acestea sunt căutate însă zadarnic, pentru că populația băștinașă nu a fost în niciun chip exterminată și înlocuită complet de imigranți. Au existat numai puține orașe, singurele capabile să deschidă calea romanizării, iar inscripțiile păstrate vorbesc împotriva, și nu în sensul unei asimilări rapide a dacilor.

Lămurire

3.2. Și astăzi persistă obiceiul de a discuta destinul diferitelor părți ale Europei de Sud-Est, care au fost cucerite de romani, în orizonturi mult prea strâmte, fixate de interesele istoriografilor naționale. Se poate întâmpla astfel să se ajungă într-o țară la concluzii total diferite de cele din statul vecin, fără ca deosebiri crase ale datelor supuse exegezei să justifice acest lucru. În timp ce majoritatea specialiștilor bulgari înclină, am impresia, spre părerea că în Moesia și în Tracia nu ar fi avut loc o romanizare și grezizare compactă care să fi eliminat limbile băștinase din mediul țărănesc și pastoral, în România se susține, concordant și emfatic, că dacii și geții s-au adaptat, ca civilizație și limbă, rapid și profund cuceritorilor.¹⁸

Dacă se dorește o îmbunătățire a perspicacității, trebuie să învățăm să facem observații și să gândim pe un spațiu mai vast. Se cuvine să clarificăm pentru întreaga Europă de Sud-Est cum a influențat stăpânirea romană, cu cele două limbi de stat ale ei, latina și greaca, populația băștinășă și raporturile lingvistice. Aici ne ajută pentru prima dată materialul oferit de numele împrumutate. Se remarcă faptul că o parte dintre localitățile pentru care dispunem de mărturii onomastice antice apar, în secolele mai târzii ale dominației romane, în forme fonetice diferite de atestările cele

18. Faptul că dacii au renunțat în secolul răstimp al ocupației romane la limba lor îi pare Ligici Bărză [*La continuité de la création matérielle et spirituelle du peuple roumain sur le territoire de l'ancien Dacie*, București, 1980, p. 46 și urm.] drept: "abandon normal, puisque seul le latin permettait aux autochtones de s'entendre avec l'administration et avec les différents groupes de colons". Opinii de acest fel sunt complet străine de viață: fără înțelegerea conservatorismului specific populației țărănești, al cărei mod de existență nu era totuși determinat primordial de contacte externe, și fără o privire aruncată și asupra altor spații și timpuri în care putem urmări mai ușor evoluții lingvistice. — Lingvistul Alexandru Rosetti, în *Geschichte der rumänischen Sprache. Allgemeine Begriffe*, Bukarest, 1943, p. 46, susținea chiar că autoritățile romane ar fi prescris locuitorilor latina ca singură limbă a statului. Dacă a dorit să spună mai mult decât că latina era limba administrativă în Dacia, atunci este vorba de o simplă invenție. Cred că ceea ce vorbeau țărani nu interesa Imperiul în niciun chip.

mai vechi. Aici devine limpede faptul că transformări fonetice, care au survenit în limbile regionale ale barbarilor și au atacat (în felul uzurii) și materialul toponomastic, au înfrăurit adesea și modul ocupanților și al imigranților de a pronunța numele de locuri. Această constatare presupune, conform *axiomei de cuantificare*, fundamentală pentru filologia împrumuturilor, că acei dintre autohtoni, care nu foloseau încă latina ca principala lor limbă, constituiau în continuare majoritatea în domeniul de valabilitate al numelor respective.¹⁹

Semnificativ este de asemenea dacă slavii, care își vor fi alcătuit fondul tezaurului lor de nume în Europa de Sud-Est în secolele VI-VII, l-au împrumutat de la latini sau de la vorbitori ai unor limbi indigene vechi. Tocmai acest lucru poate fi stabilit cu ajutorul criteriilor fonetice în destule cazuri, chiar dacă nu în toate. În cazul în care acest lucru este posibil, cade lumină directă asupra acelor raporturi lingvistice, determinate de majorități, caracteristice pentru sfârșitul Antichității în Europa de Sud-Est.

3.3. Contururile uimitoare ale unei viziuni de ansamblu, concludente din punct de vedere istoric, îi apar celui care nu refuză osteneala unei asemenea analize a fonetismului numelor. Când stăpânirea romană s-a prăbușit în Noricum în secolele al V-lea și al VI-lea, la sud de Sava și de Dunărea de Jos, în jurul anului 600, populația din regiunile muntoase reușise evident să reziste în majoritatea ei romanizării lingvistice. Autohtonii au continuat să folosească idiomurile lor tradiționale, desigur, între timp, îmbogățite cu împrumuturi latine.²⁰ Destul de surprinzător: se pare că în Naissus și Scupi, adică în două dintre cele mai însemnate centre urbane din nord-estul Imperiului, majoritatea locuitorilor vor-

19. Schramm, *Eraberer*, p. 59-67, în special p. 65, nota 14.*

20. *Ibidem*, p. 115-130 ("Consecința stăpânirii romane: câmpii romanizate, triburi montane neromanizate").

bea încă limba băștinașilor barbari din împrejurimi!²¹ Într-adevăr, biruința latinei a avut loc în regiunea Savei și (în măsura în care nu a fost pierdută în favoarea hunilor) a Dravei într-un moment care ar trebui fixat abia *după* evacuarea Daciei. Această remarcă este valabilă chiar pentru Poetovio pe Drava, care ar fi fost, în calitate de castru și colonie civilă, un centru de iradiere a romanizării.²²

3.4. Este nevoie deci de argumente tari, foarte tari, pentru a face credibilă părerea că tocmai acea parte a subcontinentului, pe care romanii au stăpânit-o *cea mai scurtă vreme*, a fost *mai repede* romanizată decât restul. Într-adevăr, de ce să fi depășit schimbul de limbi chiar aici bariera montană care a rezistat aiurea avansului victorios al latinei până la sfârșitul stăpânirii romane? Cauza decisivă pentru o evoluție aparte o oferă, chipurile, faptul că populația bășinașă a fost în parte expulzată, în parte exterminată, în timpul războaielor săngeroase pe care Roma le-a purtat cu dacii, în orice caz înlocuită cu imigranți din interiorul Imperiului. Fiecare segment al acestei opinii ar putea fi sprijinit chiar de texte ale surselor. Dar, după cum văd, reprezentanții *continuității în Dacia* au refuzat permanent și cu obstinație să joace acest as. Concordia lor se explică cel mai lesne prin rădăcinile prestiințifice ale tezei permanentei. Cine o susține simte nevoia să arate că dacii și romanii s-au contopit pașnic după încheierea luptelor. O astfel de concepție îngăduie să se unească ideile de *continuitate* și de *autohtonism*. Desigur, romanii au în chip firesc oroare de un tablou al trecutului lor, în care ar fi înfățișați ca urmașii unor autori de genocide. Tocmai adversarii *continuității romane* în Dacia – de la Robert Rösler (1872) la Andreas Alföldi (1944) – au fost cei care au crezut, în

21 *Ibidem*, p. 34-6.4 - 6.38.13.4. și *ibidem*, *Anfänge des alb. Christent.*, p. 70, nota 63. - Aceeași *barieră montană*, care a împiedicat romanizarea, poate fi dovedită și în Britannia.
22 *Ibidem*, 36.3.3.

cursul unei dispute purtate în mod ciudat cu fronturile inversate, în exterminarea dacilor, deși doar o astfel de depopulare (și numai ea!) ar fi putut duce la o relativ repede și cuprinzătoare romanizare pe care acești învățați au negat-o însă.

Între timp, grație cercetărilor serioase, s-a consolidat, o concepție care, la origine, se născuse dintr-un simplu deziderat istoric. Preistoricii au putut arăta că dacii au supraviețuit, împreună cu o parte considerabilă a așezărilor lor, cuceririi, oricât de mare va fi fost tributul de sânge pe care l-au vărsat. Ba mai mult, ei au servit evident curând, în măsură apreciabilă, ca rezervor de soldați ai Imperiului.

3.5. Inscripțiile descoperite în Dacia destăinuie ceea ce au de spus din punct de vedere istoric doar când sunt plasate pe acest fundal.²³ Dintre cele 2600 de persoane pe care le consemnează, 1860 poartă, potrivit decriptării lui Kerényi, elev al lui Andreas Alföldi, nume latino-italice, 355 nume grecești, 184 balcanic-apusene și celtice, 67 orientale. 66 s-au păstrat fragmentar, iar 17 nu au putut fi atribuite. Rămâne o mică minoritate de 51 de antroponime dace sau trace.²⁴ Faptul pe care, luat în sine, l-am putea înțelege ca pe o oglindire tristă a unui schimb aproape complet de populații, în lumina descoperirilor arheologice, se înțelege altfel. Este limpede că marea masă a autohtonilor a trăit, închisată în forme de viață străvechi, alături de trupe și de coloniști, fără ca părți mai mari dintre băștinași să se fi contopit

23 Numărul de aproximativ 3000 de inscripții în Dacia este considerabil pentru perioada scurtă de ocupație, dar rămâne în urmă dacă este comparat cu două teritorii stăpânite vreme mai îndelungată de Roma, în care romanizarea este, din motive temeitice, mai plauzibilă decât în Dacia: circa 7500 au fost găsite în Dalmația, 3500 în Pannonia Superior; vezi Haralambic Mihăescu, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București 1978.

24 András Kerényi, *Die Personennamen von Dazien*, Budapest 1941, p. 286. - Pentru aprecierea lor din partea românească vezi între alții: I. I. Rusu în *Colloques internationaux du C. N. R. S.*, nr. 564, Paris 1977, p. 353-363.

cu imigranții.²⁵ Tocmai acest fapt nu ar trebui să producă uimire, deoarece ocupația nu a durat decât 170 de ani și, în timpul ei, nu au fost înființate decât douăsprezece orașe. În afară au fost cu siguranță staționate trupe romane numeroase.²⁶ Le poate fi pusă însă în seamă o romanizare rapidă? În schimb, trebuie avut în vedere că, în perioada respectivă, practica recrutării fusese fundamental modificată și că, nici măcar în armată, nu se mai vorbea decât puțin latinește. Dimpotrivă, doar dacă ar fi fost fondate mult mai multe colonii de veterani decât putem admite pentru Dacia, prezența trupelor ar fi putut influența profund populația rurală, care trebuie luată obligatoriu în calcul pentru a explica romanizarea.²⁷

3.6. N-ar trebui nici să se supraestimeze ceea ce a rezultat pentru raporturile lingvistice din exploatarea bogatelor zăcămintele ale țării, de mare însemnătate pentru Imperiu, anume de la minele de aur, argint și fier, până la cele de sare. Această ramură economică a atras neîndoiește mulți specialiști din Imperiu în provincia mărginașă. O privire asupra unor realități mai bine documentate din vremuri mai târzii și din alte țări, de exemplu cele din Slovacia și din Țara Galilor, arată că limbile minerilor imigrați s-au impus doar cu mare întârziere în mediile respective²⁸. Desigur, nu este o întâmplare faptul că materialul

documentar atât de de important, oferit de tăblițele cerate care luminează atât de cuprinzător procesul de extragere a metalelor pe teritoriul Transilvaniei antice, nu conține niciun nume autohton de persoană.

Concluzia: Cine are în vedere o romanizare cuprinzătoare a Daciei, prin înlocuirea unei populații cu alta sau prin asimilarea lingvistică a băștinașilor, omite fapte sigure și probabilitatea istorică îi este potrivnică.

²⁵ Cercetarea românească recurge la argumentul, conform căruia acei localnici, care au fost într-atât de romanizați, încât au putut să se vesnicească în inscripții, au adoptat în stil mare nume romane în locul celor indigene. Această soluție mi se pare o încercare pătoasă de evadare din plasa datelor incoerente.

²⁶ Influența lingvistică a acestor rare orașe în mediul înconjurător a fost probabil mult exagerată de Günter Reichenkron, *Die Entstehung des Rumänischen nach den neuesten Forschungen*, "Südost-Forschungen" 22, 1963, p. 61-77 (p. 73).

²⁷ După aprecierea mea, Ju. K. Kolosovskaja, *O romanizacii Dakii*, "Vestnik drevnej istorii" 1957, nr. 1, p. 81-101 consideră prea strâns relațiile dintre trupe și populația rurală.

²⁸ Faptul că, în regiunea Harz, germana de jos (Niederdeutsch) indigenă a fost înlocuită cu dialectul minerilor imigrați din Munții Erz (Erzgebirge) se explică prin rezistența lingvistică redusă a unui ținut mic, slab populat, și nu poate constitui un caz paralel cu cel oferit de Transilvania.

4. A patra teză: În legătură cu raporturile etnice din Dacia părăsită

4.1. Situația lingvistică lăsată de romani în Dacia, în urma lor, poate fi verificată și din alt unghi de vedere. În secolele care au urmat retragerii legiunilor, niciunul dintre popoarele cuceritoare, pătrunzând dinspre nord-est, n-a recunoscut spațiul românesc, în sens larg – după afirmațiile ce se pot face pe baza tezaurului lexical de nume și de cuvinte împrumutate, al germanilor de răsărit, al slavilor și al ungarilor –, ca fiind locuit de o populație majoritară romanică. Într-adevăr, toponimele care au fost transmise populațiilor venite din afară, provenind numai din limba dacică, și nu dintr-o limbă romanică, sunt atât de răspândite pe întreg teritoriul țării, încât între ele nu mai rămân spații de o oarecare întindere, în care să se poată menține existența unei continuități romanice. **Muntenia de Est**, o zonă „clasică” de tranzit a istoriei universale, nu mai poate fi socotită drept *teritoriu de permanență*, doar luând în considerare râul principal care poartă noul nume slav **lalomița**. Pentru regiunile de la nordul Dunării de Jos, situație mai spre vest, se poate contesta, pe baza sistemului de articulare a numelor celor mai importante cursuri de apă (**Argeș**, **Olt și Jiu**), preluarea denumirilor din Antichitate și transmiterea lor neîntreruptă de la o generație de romani la alta. **Regiunile de câmpie și de podiș din Banat și Ardeal**, care – prin comparație – ar fi cele mai potrivite pentru a permite supraviețuirea unui număr mai mare de romani în perioade zbuciumate, nu pot fi, de asemenea, luate în considerare pentru continuitate, având în vedere mărturia concordantă a articulării numelor, printre care se

cer amintite cele mai lungi patru râuri (**Timiș**, **Mureș**, **Criș** și **Someș**). Dacă, în schimb, romanicii s-ar fi menținut în zonele mai înalte ale Carpaților, ar fi de așteptat să se poată evidenția, în hidronimia din acele teritorii, nume străvechi pe filieră românească, precum și redenumiri romanice timpurii. Ambele grupe [de nume] nu sunt de fapt reprezentate. În stadiul actual al cunoștințelor verificate, nu există pe teritoriul României nici măcar un singur nume de apă, munte sau localitate, care ar putea face posibilă continuitatea unei insule lingvistice romanice, din Antichitate până în Evul Mediu, chiar și într-un singur spațiu restrâns.²⁹ În schimb, asemenea mărturii toponimice, care *exclud* o continuitate latină, acoperă, în mod similar unei rețele, întreaga Românie.

Lămurire

4.2. Dacă ne lăsăm convinși de faptul că dacii au rămas în masă la limba lor tradițională, aceasta nu înseamnă că avem dreptul de a privi cumva teza continuității ca fiind rezolvată. Drept comparație ne servește exemplul **celților din Elveția**, care, pe vremea cuceririi lor de către alemani, nu trecuseră nicidecum, în mod curent, la folosirea

²⁹ Am verificat aceasta în lucrarea mea *Eroberer* pentru *Abrud* 23.1.3., *Alt* 23.6.8., *Ampeoi* 23.7.5., *Argeș* 32.12.6., *Bihar* 24.4.4., *Bîrzava* 24.5.5., *Buzău* 24.12.7., *Cerna* 25.1.5., *Kokel* 31.9.5., *Kreisch* 31.14.4., *Mieresch* 33.7.6., *Samosch* 38.2.4., *Schill* 38.5.1., *Sereth* 38.7.5 și *Temesch* 39.3.7 sq. – Fondul de toponime nu îngăduie – după cât mi se pare mic – nicio încercare a filologilor români, dar nici a altor romaniști renumiți din diferite țări, ca de ex., Ernst Gamillscheg și Karl Jaberg, de a delimita nucleul de continuitate romanică cu ajutorul hărților lingvistico-geografice ale *Atlasului Lingvistic Român* și de a le separa mai târziu de teritoriile romanizate. Faptul că Sextil Pușcariu și Gamillscheg au ajuns, cu această ocazie, la aprecieri cu totul diferite, arată și mai mult ce lucruri deosebite se obțin din materialul istoric, de altfel nu prea clar, oferit de răspândirea geografică a cuvintelor și a formelor. Vezi pentru aceasta Lajos Tamás: *Sur la méthode d'interprétation des cartes de l'Atlas Linguistique Roumain*, în: "Archivum Europae Centro-Orientalis" 3 (1937) p. 228-243.

limbii latine.³⁰ Dacă în țara vecină s-a menținut foarte bine o Românie, dar nicio rămășiță celtică, atunci pare plauzibil faptul că, și în România, limba dacică a dispărut sub valurile repetate ale diferitelor popoare, în vreme ce româna a supraviețuit. *Ex toto orbe romano* – așa spune Eutropius [VIII 6,1] despre Traian – *infinitas copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas*. Nu s-ar fi putut întâmpla ca această masă de imigranți să-și fi dezvoltat anumite calități care să le permită rezistența în timpuri grele, fără să trebuiască să renunțe la particularitățile etnice, de exemplu prin retragerea la timpul potrivit în zone ferite, ei nefiind așa de legați de locurile natale ca populația băștinașă? Acest lucru este fără îndoială posibil, însă atunci ar fi trebuit să ajungă – dacă nu sub stăpânirea directă a populațiilor năvălitoare – cel puțin în câmpul lor vizual. Pentru aprecierea situației etnice care se prezenta noilor cuceritori există însă mai multe puncte de referință decât s-a crezut până acum.

4.3. Pentru ostrogoții care, către sfârșitul secolului al III-lea, se înstăpâneau în Dacia – atât în părțile ei muntoase, cât și în câmpii – Biblia lui Ulfila aduce, oricum, o mărturie convingătoare. Dacă goții ar fi împrumutat din latină sau greacă cuvântul lor pentru biserică, atunci ar fi fost de așteptat forma ***aikklēs-ja*. În fapt, Ulfila cunoaște doar *aikklēsjō*, care redă modul de pronunțare *ekklēs-jō*. Enigma își găsește o rezolvare, dacă se lămurește, cu ajutorul unor indicii cunoscute în întreaga Europă de Sud-Est, faptul că, în primele secole după Christos, se răspândește în limbile barbarilor din sud-est o trecere de la *ā* la *ō*.³¹ Ostrogoții care pătrundeau în Dacia părăsită au întâlnit așaadar – conform acestei importante mărturii lingvistice – grupe de populație cu o dominantă *dacică*, iar nu cu una rezultată din

30 J. U. Hubschmid: *Sprachliche Zeugen für das späte Aussterben des Gallischen*, în: "Vox Romanica" 3 (1938) p. 49-155.

31 Schramm: *Eroberer* 15.7. Asupra trecerii de la *a* la *o*, *ibidem* p. 95-103.

rămășițe de latină, cărora le datorează primul lor contact cu creștinismul. (Pe baza unor reflecții făcute cu altă ocazie, s-ar putea reduce teritoriul, în care ostrogoților li s-a transmis Cuvântul, la *părțile muntoase* ale teritoriului, căci, în depresiuni un *-ō* final s-ar fi transformat în *-e* semisonor – ca la sfârșitul cuvântului german *Gabe* sau românescul *casă* – încă înainte de năvălirea ostrogoților, sunet pentru a cărui redare germanii ar fi recurs la *-a*.³² Și chiar în Transilvania muntoasă este atestat, prin descoperiri, un creștinism timpuriu. Faptul că aici, chiar după retragerea legiunilor, trebuie să fi existat creștini, *nu* pledează încă – lucru verificat cu ajutorul limbii gotice, împotriva unor păreri curente, pentru o rămânere a romanicilor în aceste teritorii.

Încă înainte de a fi apărut pe la 520 la Dunăre, slavii preluaseră pentru acest curs de apă – adoptând forma *Dunavō* – o variantă hidronimică *ostrogotă* (III 1.3; II 4). Aceasta se explică tocmai prin faptul că între Dunăre și patria timpurie a slavilor nu existau romanici, preponderența etnică având-o, dimpotrivă, goții și gepizii. Această constatare este confirmată de împrumuturile lingvistice slave din ostrogotă, ele puțând fi legate de aceeași perioadă și de același spațiu.³³ Cel mai important pentru noi este termenul vechi bulgar de *vlachō* „romanic”, care ne permite să înțelegem că prima întâlnire a slavilor cu romanicii nu a avut loc printr-o directă luare de contact cu asemenea latini pe care i-au întâlnit în ținuturile aflate la nord de Dunăre și care s-ar fi prezentat, cu siguranță, ca *latini* sau *români* (III 1.8.4). Mult mai probabil este faptul că slavii – venind în contact cu ostrogoții – au auzit că în altă parte ar exista un popor care se cheamă *valahi*. Trebuie să precizăm că populațiile germanice relatează despre romanicii situați la sudul fluviului care îi despărțea. Se poate face o paralelă între extinderea acestor cunoștințe, pe filieră germa-

32 Schramm: *Eroberer* p. 71-95.

33 Pentru cele ce urmează, vezi mai sus II 1, II 2, II 3.

nică, și transmiterea de către goții slavilor a cunoștințelor lor despre *lei* și *cămile*, deci a ceva ce, la fel, nu exista decât dimcolo de Dunăre, în afara teritoriilor în care viețuiau ostrogoții, dar în interiorul orizontului lor de cunoștințe (III 1.8.4).

4.4. Luând Argeșul ca linie de demarcație extrem vestică, nu mai există spre apus nici dominantă ostrogotă, nici romanică, fiindcă întreg vestul Daciei este străbătut de râuri ale căror nume, între timp – în toate limbile care au contribuit cu forme – se termină cu *š*. În pofida importanței acestei mărturii, ea nu a fost niciodată discutată temeinic.³⁴ Dacă luăm în discuție, în acest sens, cele mai bune mărturii antice, care în locul lui *š* prezintă un *s* dublat, se poate reconstitui faptul că romanii au auzit din gura dacilor, în substantivele respective, o consoană lungă /-šš-/, în poziție mediană. (În mod manifest, limba dacică făcea parte din acele limbi indogermanice răsăritene, în care un *s* ce urmează unui *i* se transformă în *š*. Dublarea se explică prin adaptarea lui *i* la consoanele precedente). În acele momente istorice, când luau cunoștință de mai sus pomenitele râuri, nici goții, nici vorbitorii de limba latină nu dispuneau de fonemul /š/, care le-ar fi permis să preia în mod fidel pronunția numelor auzite. Ei au fost nevoiți să găsească mai degrabă un subterfugiu și să înlocuiască cu *-issus*, ceea ce auzeau pronunțându-se ca *-iššos*. Din bănuitele forme latine *Marissus*, *Crissus* ș.a.m.d., nu se poate ajunge însă, prin transmitere directă, pur romanică, la pronunția actuală a numelor Mureș, Criș ș.a.m.d. De îndată însă ce se admite că – în loc de această cale – numele în discuție au fost transmise de către daci slavilor, care, la rândul lor, le-au transmis românilor – în cazul Argeșului direct, iar în celelalte cazuri foarte probabil printr-o fază intermediară maghiară –, atunci toate aceste forme

³⁴ Despre hidronimele terminate în *-š*, din România, vezi articolul meu: "Der Flußnamenverbund von Theiß und Temesch", în: *Beiträge zur Namenforschung* N. F. 11 (1976) fasc. 4, p. 60-90 și – cu corecturi – lucrarea mea: *Eraberer* 17,9.

transmise ne apar întrutotul corespunzătoare regulilor. Ca verigi ale lanțului de legătură nu avem de data aceasta de-a face cu niciuna din acele limbi prezente, la care fonemul /š/ să se fi pierdut, după cum nu poate fi presupusă nici o schimbare a lui /s/ prin /š/, pentru care să nu fi existat niciun motiv plauzibil. Numele de râuri contestă – mai clar, mai concis și mai repede decât orice altă situație lingvistică – presupusa continuitate în Dacia.

4.5. În legătură cu aceasta se cere amintit un argument adus de Roessler încă în anul 1872, și bazat pe vocabularul limbii române. Dacă o populație romanică ar fi conviețuit pe teritoriul dacic – de la invazia vizigoților, puțin după 275, până la nimerirea gepizilor la 567, deci aproximativ 300 de ani – cu ostrogoții și, fiindu-le supuși, atunci această stare de lucruri ar fi trebuit să poată fi surprinsă în cuvintele împrumutate, după cum urmele goților, francilor, burgunzilor și longobarzilor pot fi identificate în vocabularul acelor Româna, italică, galică și iberică. În realitate însă, româna – contrar celor susținute de Constantin Diculescu și Ernst Gamillscheg – nu oferă nici măcar o singură preluare neîndoielnică din vreo limbă germanică a perioadei migrațiilor.

4.6. Ce câștig aduc pentru problema noastră deosebit de numeroasele cuvinte pe care româna le-a preluat din slavă? Săpăturile arheologice au arătat că, de la mijlocul secolului al VI-lea, slavii s-au așezat statornic în câmpiile valahe și în sud-vestul Transilvaniei. Populația anterioară și nou-veniții slavi vor locui de acum înainte în nemijlocită apropiere unii față de alții și vor întreține fără îndoială contacte strânse. După părerile care domină în România, această simbioză s-a terminat prin asimilarea slavilor într-o Românie care ar fi fost întotdeauna majoritară. Această opinie nu concordă cu situația lingvistică, fiindcă românii au împrumutat aproximativ o jumătate din sufixele limbii lor, două treimi din lexicul ei mai vechi, și chiar cea mai mare

parte a vocabularului agricol din slavă, iar o parte, mai redusă, din maghiară. Căci, cum am putea să ne închipuim că o populație majoritară, de mult sedentară, și-a adaptat terminologia, chiar în domeniile tradițional-conservatoare ale vieții și ale economiei, la cea a două minorități imigrate? Și cum se explică – în cazul în care românii și slavii au trăit într-adevăr, începând cu secolul al VI-lea, unii lângă alții și amestecați – începutul, în mod manifest *târziu*, al împrumuturilor lingvistice? (Ele apar de-abia după realizarea, pe la anul 800, a două transformări fonetice slave, a metatezei consoanelor lichide și a trecerii lui *a* în *o*, excepție făcând *sută*, și doar după dispariția lui *ier* moale, eveniment lingvistic, care doar cu mare greutate, poate fi datat înainte de 900. Fondul lexical de împrumut permite mult mai degrabă concluzia unei *slavizări* de anvergură a *câmpiilor din România*, care a fost înlocuită printr-o *romanizare*, ai cărei purtători erau o populație crescătoare de animale, imigrată din zone muntoase.³⁵

4.7. Dacă încercăm să ne imaginăm acest „scenariu”, fără a renunța la teza continuității, atunci supraviețuirea unor grupe de romanici în teritoriile muntoase de refugiu ale Daciei pare verosimilă. Cu aceasta, ar trebui însă renunțat la ispititorul *argument al numărului mare*, pe care apărătorii permanenței l-au socotit întotdeauna drept arma lor cea mai eficace. Căci, în sărăcăcioasele refugii carpatine, ar fi fost imposibil să trăiască un număr mai mare de oameni. Dar chiar și cu o teză a continuității redusă la minimum, e greu să trecă prin „plasa” unor importante cercetări speciale, care a fost „întinsă” pentru oprirea tezei con-

tinuității.³⁶ Dacă în Carpați ar fi supraviețuit o Românie, atunci ar trebui să se poată dovedi că, în regiunile mai înalte ale bazinelor hidrografice din care marile râuri ce curg spre vest își adună afluenții, există zone în care s-au păstrat hidronime străvechi care nu au fost reîmprumutate, nici de la slavii, nici de la unguri. Pentru un asemenea strat arhaic, alături de denumiri romanice, intră în discuție influențe dacice, în măsura în care li se poate atribui în mod credibil o datare timpurie. Verificând starea de lucruri presupusă pe baza acestei ipoteze, în comparație cu starea de fapt lingvistică pe care a sintetizat-o Kniezsa, vom constata că realitatea arată cu totul altfel. Moștenirea arhaică, preslavă, a numelor s-a menținut în Transilvania, în cazul în care aceasta s-a întâmpat, evident, în regiunile joase, dens locuite și nu pe centura de înălțimi. Aceasta înseamnă că, în munți, care sunt cei mai potriviți ca locuri de refugiu, am avea de-a face cu faze de depopulare, în decursul cărora doar foarte puțini oameni ar mai fi putut supraviețui.

4.8. Mărturiilor toponimiei le corespunde perfect ceea ce furnizează izvoarele istorice antice. (Eu nu le folosesc, cu bună știință, ca piatră de construcție a celei de-a patra teze a mele, ci vreau doar să arăt că ceea ce aflăm din alte categorii de izvoare corespunde admirabil cu ele). Despre pășirea Daciei sub Aurelianus, petrecută cel mai probabil în anul 275, ne relatează Eutropius, care scrie între anii 364 și 378 (IX 15,1): *abductosque Romanis ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*. Fără îndoială că acest autor trebuie privit cu mult spirit critic. Faptul că fâșia de la sud de Dunăre ar fi fost cuprinsă în planul sistematic de pustiire a Daciei de către romani și că cei retrași

35 La o analiză mai atentă a împrumuturilor lexicale, trebuie să facem deosebirea între a) un „fond inițial, străromân”, care își are originea în coexistența unei populații transhumante și a unor cultivatori de pământ, mai ales în timpul lunilor de iarnă, când turmele sunt duse la pășcut în zonele de câmpie și b) un fond lexical daco-roman, mult mai cuprinzător și specializat, care va fi rezultat în cursul unei romanizări proporderent agrare, a unor regiuni de locuire slavă.

36 Stefan Kniezsa: „Die Gewässernamen des östlichen Karpatenbeckens”. În: *Ungarische Jahrbücher* 23 (1943), p. 187-235, vezi în special harta pe care numele de râuri din Transilvania se diferențiază în funcție de limbile din care provin formularea. Vezi și critica lui Kniezsa cu privire la interpretarea româncasă a materialului toponimic transilvan: *Archivum Europae Centro-Orientalis* 9/10 (1943-44), p. 440-450.

din Dacia ar fi găsit o nouă patrie exclusiv în interiorul Moesiei, nu este sprijinit de celelalte relații. Acest lucru mi se pare puțin plauzibil, fiindcă o asemenea politică ar fi dăunat punctelor de sprijin de pe granița retrasă. Într-adevăr, o asemenea politică ar fi servit doar cu dificultate organizării acelei noi provincii *Dacia ripensis*, pe care împăratul o fonda în Moesia mijlocie. Dimpotrivă, mărturia cea mai importantă pentru noi, conform căreia împăratul ar fi retras din Dacia nu numai *armata*, ci și *populația*, ne este confirmată de Vopiscus în „Vita Aureliani“ (39,7) din *Scriptores historiae Augustae: provinciam transdanuviana[m] Daciam ... sublato exercitu et provincialibus reliquit... abducosque ex ea populos in Moesia conlocavit.*

Partizanii tezei continuității s-au străduit întotdeauna să reducă ponderea acestui pasaj. Eutropius, de care se leagă ceilalți martori care susțin lucruri asemănătoare, ar fi un autor care nu prezintă încredere, cum de altfel nu există vreo știre scrisă, în care să fie vorba de faptul că *toți romanii* ar fi fost strămutați. Această acțiune s-ar fi limitat doar la o pătură socială superioară, formată din funcționari și proprietari bogați. (O atare observație se vrea plauzibilă, deși pentru Noricum – o provincie abandonată în 488, în timpuri mult mai neliniștite – ni s-a păstrat ordinul clar că *toți romanii* trebuie să emigreze). Recent, a fost propusă varianta conform căreia Eutropius ar fi înregistrat în mod tendențios un eveniment și, astfel, ar fi întemeiat o tradiție, care, mai târziu, pe la anul 550, ar fi fost așezată la locul potrivit de către bine informatul Jordanes, originar din Moesia. În ale sale *Romana* 271, el relatează că *legiunile* – deci nu populația civilă! – ar fi fost mutate în Moesia.³⁷ Cea mai simplă concluzie ce se poate trage pe baza datelor transmise este însă, și rămâne, că retragerea

37 Vladimir Ilicescu, „Die Rünung Dakiens im Lichte der Schriftquellen“, în: *Dacomania* N. F. 1 (1973), p. 5-28. Același volum conține și alte înecări ale istoricilor români de a pune de acord retragerea și continuitatea, vezi *ibidem* p. 29-50 (Andrei Bodor); p. 41-51 (Radu Vulpe).

trupelor din Dacia a fost însoțită de o *strămutare în masă*. Ar trebui să ne îndoim de acest fapt, doar dacă motive coercitive ar pleda împotriva-i. Probabilitatea vorbește însă chiar pentru o anumită exactitate a celor relatate de Eutropius. Aurelian vroia să transforme provincia abandonată într-un pustiu,³⁸ ceea ce ar fi făcut mai dificilă amenințarea de către goții năvălitori ai graniței retrase pe Dunăre. În vederea acestui scop, era preconizată și o retragere cât mai amplă a populației. În afară de aceasta, împăratul trebuie să fi ținut foarte mult ca noua linie de apărare, care urmărea malul de sud al fluviului și era fortificată cu capete de pod pe malul de nord, să fie cât se poate de puternică.³⁹ La realizarea acestui plan, strămutații din provincia părăsită îi erau de foarte mare folos, lăsând la o parte faptul că, pentru adăpostirea unei subiri pături de sus a populației, nu era neapărat nevoie de fondarea unei noi provincii, *Dacia ripensis*.

4.9. Ceea ce ne apare drept plauzibil în planurile împăratului nu e mai puțin evident din perspectiva populației. Era interesul esențial al acelor *Romani*, ca, îndată ce pozițiile exterioare încercate de atacuri tot mai dese, au fost abandonate, ei să se împământească în spatele noii granițe. Strămutarea s-a executat sub apărarea unei armate intacte, comandate de împăratul însuși. Cine ar fi fost ispitit să-și întămpine soarta mai degrabă într-un mediu cunoscut, doar din cauza unor pericole închipuite legate de retragere? Oricum, cei care se retrăgeau știau că, în cele din urmă, la sfârșitul exodului lor, Imperiul îi va primi cu brațele deschise.

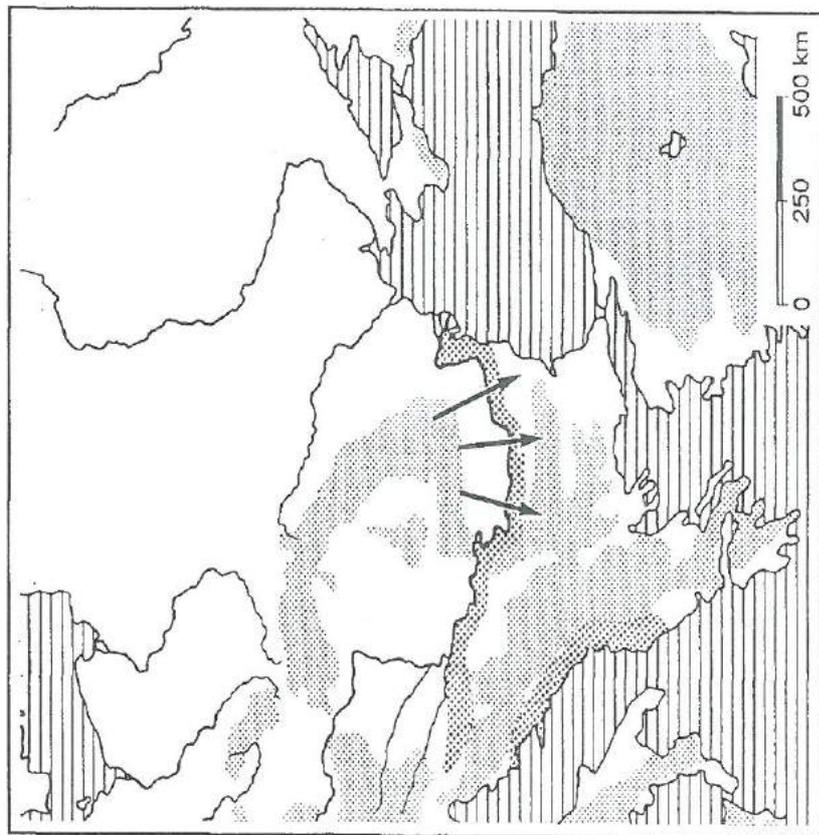
Fără îndoială că o întreprindere ca părăsirea Daciei a dus la fel de puțin la o depopulare generală, după cum s-a întâmplat și cu

38 Vladimir Ilicescu, *Provinciam... intermisit* zu Eutropius-IX 15,1, în: *Revue Roumaine de Linguistique* 15 (1970), p. 597-600.

39 Semnificativ pentru terminarea cu succes a întării noii granițe este faptul că, deja în anul 311, muribundul împărat Galerius hotărăște înarmântarea lui într-o localitate aflată pe malul de sud al fluviului.

retragerea romanilor din Noricum, ordonată de Odoacru la sfârșitul secolului al V-lea; în această provincie sunt atestați așa numiți *Walchen* inclusiv până în secolul al IX-lea, împrăștiați, dar, parțial, și concentrați. Chiar dacă redusă la număr, o anume populație a rămas în Dacia, situație dovedită și de rezultatele săpăturilor arheologice; această concluzie este valabilă și pentru orașe, care doar treptat cad în paragină totală. În această situație, fondul lingvistic este în concordanță fără probleme, cu realitatea istorică: restul populației care s-a menținut cu tenacitate în Dacia a vorbit preponderent limba *dacă*, și nu *latina*. Căci, comunitatea de limbă latină, care, ca purtătoare potențială a continuității, merită atenția noastră, nu se sprijinea, cum adeseori s-a presupus, pe o pătură largă de *oameni de jos*, care – fie coloniști imigrați, fie daci romanizați – ar fi acceptat cu resemnarea fatalistă a celui neînsemnat, ca la anul 275, un jug să fie înlocuit cu altul. Dimpotrivă, amprenta limbii latine se leagă îndeosebi de o *minoritate*, care, de regulă, a fost strămutată de Imperiu în Dacia, și căreia îi fuseseră acordate condiții preferențiale în cele mai diferite feluri. Într-o societate de supuși egalizată, care, din anul 212, nu mai făcea deosebire între barbari supuși și cetățeni romani, o deosebire esențială o constituia faptul că folosirea latinei caracteriza acele cercuri care aveau de ce să se teamă mai mult decât restul, nemaifiind apărați de Imperiu, li s-ar fi răpit de către barbari elementele pe care se sprijinea existența lor. Atâta vreme cât Imperiul se mai menținea, nu prea avem motive să credem că un număr mare de latini ar fi rămas pe un teritoriu a cărui fâșie avansată era părăsită și în bună măsură pustiită, pentru a aștepta luarea puterii de către niște cuceritori, a căror violență războinică aduseseră un imperiu puternic în situația de a-și retrage granița.

4.10. Cine, dimpotrivă, face uz de faptul că, în Germania Superioară și în Austria, se poate dovedi existența unei romani-

Harta 11

Continuitate în mișcare. Teritoriul romanizat la sfârșitul Antichității (aprox. 550);

-Părți ale populației retrase din Dacia la părăsirea provinciei, prin anul 275 (= deromanizarea Daciei);

-Fâșie de șes cu populație preponderent romanică, la sud de granița pe Dunăre (ca. 550)

-Centura de coastă a Dalmației cu o populație intensă, dar nu în întregime, de romani.

tăți și după părăsirea ordonată în 488, folosește un argument nevalid. Căci, dacă teza unei *continuități legate de un anume teritoriu* trebuie să fie adevărată, acest lucru nu se poate realiza printr-o paralelizare cu acei *velși*, care ne sunt atestați drept o minoritate risipită în masa populației de baiuvari imigrați, *minoritate*, de altfel, în curând germanizată. Cu atât mai mult avem nevoie de un *bloc etnic* care să fi putut rezista pe baza preponderenței numerice unei absorbiri în masă de către popoarele năvălitoare. Existența unui asemenea bloc este însă pentru Roma înăvia improbabilă.

Nici măcar existența unor *populații risipite* care să fi rezistat vreme mai îndelungată nu este verosimilă. Atunci ar trebui să le constatăm prezența în cetăți de refugiu sau în așezări montane, ceea ce nu este cazul. Ar mai fi de așteptat ca în hidronimia regiunilor de munte, care erau propice ca locuri de refugiu, să se poată delimita insule latine, cu ajutorul cărora teza permanenței să fie întărită, însă și pentru aceasta lipsește orice punct de sprijin. Teza continuității este, așadar, doar o noțiune-deziderat. În contextele reale lipsește orice punct de sprijin, care nu s-ar putea la fel de bine interpreta altfel, sau chiar îmbunătăți.

5. A cincea teză: Despre continuitatea unei românimi orășenești sud-dunărene

5.1. Atunci când slavii, ocupând noi teritorii, se așezaseră pe o fâșie de pământ din preajma latitudinii de 41°, găsiră, între actuala Albanie de Sud și Strymon (Strymon), șase orașe în care latinii reprezentau cel mai puternic element etnic, așa cum dovedește modul de pronunțare sub care numele acestor orașe au fost preluate în slavă. Aceste șase orașe sunt: *Devol*, *Florina*, *Kastoria*, *Veria*, *Saloniki* și *Serres*. Pentru *Bitola*, este valabilă probabil aceeași afirmație, atâta doar că indicile filologice nu sunt la fel de clare. În fâșia de pământ amintită, slavii au întâlnit foarte probabil doar în *Ohrida* un mediu orășnesc cu majoritate vorbitoare de limbă nelatină, barbară. O prezență la fel de timpurie a romanicilor, așa cum se poate stabili concret pentru cele mai multe dintre vechile orașe ale Macedoniei, este dovedită în cazul orașului *Elasson*, situat ceva mai la sud, prin foarte vechea formă aromână de împrumut, *Lăsun*. Avem, așadar, de-a face cu o „anexă” *tesalică a lanțului de orașe macedo-române*.

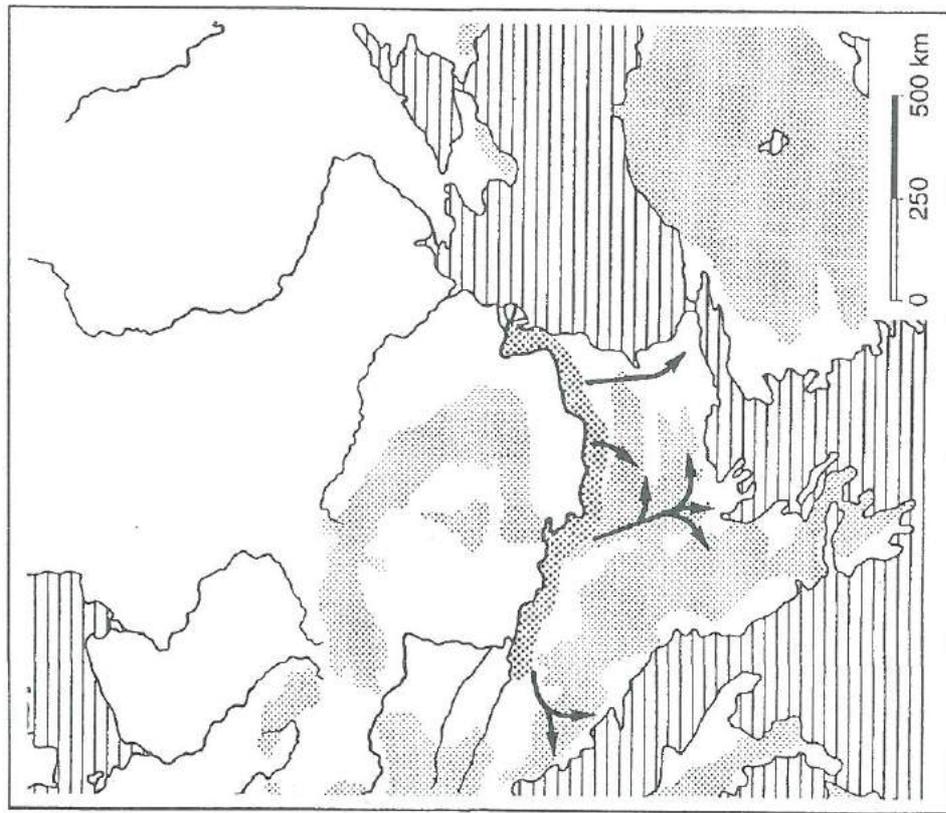
O masă de locuitori preponderent romanică în lanțul de orașe care străbate Macedonia e greu de presupus înainte de epoca ocupării teritoriului de către slavi, în secolul al VII-lea. Căci, până la aproximativ 600 d. Chr., atâta vreme cât stăpânirea romană asupra Europei de Sud-Est rămăsese stabilă, predominant, la sud de Scupi-Skopje și la nord de Tesalia – chiar și în orașe – *vechile limbi indigene ale barbarilor*. În plus, trăiau aici greci, în orice caz ca majoritate în orașele întemeiate de ei. După ce câteva grupe de italici strămutați din Imperiu în Macedonia

și-au pierdut caracteristicile lingvistice, nu se mai poate conta pe prezența unui număr mai însemnat de vorbitori de limbă latină. Faptul că romanicii au ajuns să fie majoritari în orașele Macedoniei trebuie legat în primul rând de prăbușirea graniței de nord a Imperiului, de-a lungul Savei și a Dunării de Jos. Acest colaps strategic a împins, pe la 600-620, părți considerabile ale populației orășenești, din brâu de orașe aflat pe partea sudică a acestei granițe, înspre o centură care se situa la 400-500 km mai departe, spre sud.

Fără îndoială că raporturile istorice de atunci s-au modificat substanțial în cei 1300 de ani scurși, în sensul că aromânismul urban s-a extins spre nord, până la aproximativ 42° latitudine nordică, spre vest, până la coasta albaneză a Adriaticei și spre Epir. Doar în cazuri izolate (ca de exemplu, Bitola și Elason) s-au menținut romanicii în majoritate, în vreme ce în alte părți n-au rămas decât puternice minorități.

Fluctuații, care se petrec probabil pe tot parcursul istoriei românilor de la sud de Dunăre, au provocat mereu destrămarea unor grupuri de romanici, în timp ce în alte părți se alcătuiu altele. În orice caz, se constată până în zilele noastre faptul că, dintre aromâni, trăiește fără întrerupere la orașe un procentaj mai mare decât la toate celelalte popoare balcanice. Într-o fâșie de teritoriu care străbate de-a curmezișul peninsulei, de la sudul Adriaticei până la Egeea de Nord, o parte considerabilă a populației urbane constă din romanici.

Cu aceasta însă, străbate o ramură a acelei continuități românice, după cum se pare vreme îndelungată, un adânc întuneric, pășind în lumina istoriei cu limpezimea necesară pentru încercarea noastră de reconstituire. O *Românie urbană* poate fi urmărită fără întrerupere, în Macedonia și Tesalia, din secolul al VII-lea până în zilele noastre.

Harta 12
Continuitate în mișcare. Efectele prăbușirii graniței dunărene a Imperiului Roman (sfârșitul secolului al VI-lea - începutul sec. al VII-lea);
-fâșie romanizată la sudul Dunării, subțiată în scurt timp;
-principalele căi de refugiu ale romanicilor.

Lămurire

5.2. Un apărător al continuității daco-latine i-a ironizat pe acei *theorists*, care au alungat străromânia din Transilvania, sub pretextul că ea nu ar fi atestată acolo prin documente, ca pe urmă, să fie siliți să admită că, în „presupusele patrii din Balcani”, ar lipsi fără îndoială documente care să dovedească o prezență românească timpurie.⁴⁰ Într-adevăr valahii – cum sunt numite de preferință diferitele ramuri ale poporului român de către vecinii lor sud-est-europeni – apar de-abia în anul 976 (sau ceva mai târziu) în lumina atestărilor noastre. Atunci fu omorât, anume de păstori nomazi (sau însoțitori de caravane) vlahi, între Kastoria și Prespa, cel mai în vârstă dintre acei frați, cărora primul țarat bulgar le datorează ultima lui înălțare.⁴¹ Această târzie „intervenție” a mărturiilor scrise despre aromâni a fost întotdeauna și în mod repetat folosită ca armă împotriva teoriei lui Roesler. În timp ce teritoriul actual al României era pentru autorii latini și greci o regiune aflată la marginea cadrului lor istoric, unde era firesc ca prezența romanilor să nu fi fost consemnată în mărturii scrise, s-a presupus, pentru regiunile de la sud de Dunăre – dată fiind prezența unor izvoare mai numeroase –, ca fiind îndreptățit un *argumentum ex negativo*: ceea ce de-

40 R. W. Seaton-Watson: *History of the Rom.* (vezi mai sus nota 12), p. 13. Aproximativ cu același ton, C. Dăscălescu et alii: *Zur Frage der Entstehung* (vezi mai sus nota 10), p. 10: „Ar fi foarte greu de stabilit acea zonă din Balcani, din care ei s-ar fi pornit la drum, fiindcă nicio mărturie istorică sau realități istorice sau lingvistice nu dovedesc prezența lor în Balcani”.

41 Ioannes Seylitz: *Synopsis historiarum editio princeps*, ed. Hans Thurn, Berlin ... 1973. Corpus fontium historiae Byzantinae... vol. 5, 329, r. 80. – Despre datarea evenimentului, vezi G. G. Litavrin: „Vlachi vizantijskikh istočnikov” X-XIII vv., în: *Jugovostočnaja Evropa v srednje veke*, vol. 1, Kišinev 1972, p. 91-159 (95). Despre transmiterea pasajului, vezi P. Ș. Năsturel: „Les Valaques balcaniques aux Xe-XIIIe siècles. Mouvements de population et colonisation dans la Roumanie grecque et latine”, în: *Byzantinische Forschungen* 7 (1979), p. 89-111 (91). Despre interpretarea pasajului *pará tinon Vlachin hoditēn*, vezi V. Bogrea, în: *Bulletin de l'Institut pour l'Etude de l'Europe Orientale* 7 (1929) Nr. 7-9, p. 51sq.; Máttyás Gyöni, în: *Revue d'histoire comparée* N. S. 6 (1947), p. 155-173; Eugen Stănescu în: *Revue des études sud-est européennes* 6 (1968), p. 408-417.

abia în a doua jumătate a secolului al X-lea devine palpabil nu putea exista de cu secole înainte. Dacă cercetăm însă amănunțit situația, observăm că suntem cu totul fragmentar informați asupra raporturilor etnice de la sud de Dunăre, de după catastrofa din secolul al VII-lea. Exemplul albanezilor, care sunt amintiți de-abia în secolul al XI-lea, arată că nu e de așteptat ca un popor, a cărui participare la evenimintele politico-militare e neînsemnată, să fie amintit în izvoare.

5.3. Lingviștii, cărora le e mereu prezentă apropierea de limbă dintre daco- și macedo-română, ce presupune o relativ târzie separare a dialectelor, au socotit de mai multe ori că imigrarea aromânilor în teritoriile lor istorice s-a petrecut de-abia în secolul VIII-IX, dacă nu chiar în al X-lea.⁴² Un recunoscut filolog era de părere că toponimia sudului Peninsulei Balcanice ar depune măturie împotriva unei așezări timpurii a românilor, fiind că aici nu se întâlnesc pentru rîuri și loca-lități mai mari nume românești, în vreme ce pentru sate, munți etc., etc se reduc la creații recente.⁴³

Dacă situația ar fi fost examinată mai îndeaproape, s-ar fi ajuns de mult la alte concluzii. Știm din *Miracula Sancti Demetrii* că, în secolele VI-VII, refugiați din orașe nordice, ca Naissus sau Serdica, și-au găsit salvarea la Tesalonica.⁴⁴ Iar bizantinul Kekaumenos, primul care relatează în amănunțime despre vlahi cu puțin înainte de 1080, povestește destul de verosimil despre faptul că ei ar fi locuit anterior în apropierea Savei și a Dunării.⁴⁵

42 În acest sens – făcându-se purtătorul de cuvânt al lingviștilor –, vezi Theodor Capidan: *Die Mazedo-Rumänen*, Bukarest, 1941, p. 50.

43 Emil Petrovici: „Problema limitelor sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești”, în: *Limba română* 9 (1960) Nr. 1, p. 79-83.

44 Schramm: *Eraberer* 38.1.9 cu bibliografie.

45 *Fontes Historiae Daco-Romanae III. Scriptores Byzantini saec. XI-XIV*, ed. Alexandru Elian/Nicolae-Șerban Tanașoca. București 1975, p. 40. Máttyás Gyöni: „L'oeuvre de Kekaumenos, source de l'histoire roumaine” în: *Revue d'histoire comparée* N. S. 3 (1945), p. 96-180, degradează informațiile lui Kekaumenos despre originea vlahilor la rangul de contaminare livrască din autorii antici. – Reinterpretată din punct de vedere istoric apare tradiția unei migrații din nord la „Anonimul de la 1308”: *Blazi* din Macedonia, Ahaia și Salonic și-ar avea originea în păstori români, care ar fi fost alungați din Ungaria, vezi *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* „Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia” anno MCCCXIII exarata, ediție Olgierd Górka, Krakau 1916, p. 13.

Avem așadar de-a face cu un alt autor, care ne relatează – e drept fără a data evenimentul – despre o migrație din marginea de nord a Imperiului, de data aceasta accentuându-se că este vorba de o migrație a unor *romanici*.

5.4. Informații neașteptat de bogate în conținut și, în același timp, de necombătut, ne oferă – în afară de cele amintite mai sus – toponimia care a fost, pe nedrept desconsiderată, ca nedând rezultate pentru perioadele timpurii. Într-un domeniu în care cercetarea ar fi trebuit să caute atent categorii suplimentare de izvoare, a rămas surprinzător de lungă vreme nedescoperit faptul că acele pronunțări sub care numele orașelor macedonene au intrat în nomenclatura slavilor ocupanți ne oferă informații deosebit de prețioase.⁴⁶ În cinci cazuri reiese din indicii clare că slavii au preluat nu de la grecii sau barbarii din zonă, ci de la romanici, nume preexistente pe care le-au transformat într-o manieră caracteristic romanică.⁴⁷ *Děvol* și *Sěr* „Serres” arată o schimbare din *i > e* și prelungirea acesteia în *ē*, *Kostur*, *Solun/Selun* arată o prelungire din *o > ō* (respectiv înainte de *u*: *> ū*) în silabă deschisă. Trecerea de la *o* neaccentuat la *ā* (=) în silaba inițială din numele aromân *Sărună* „Salonic” trebuie să se fi realizat deja când slavii împrumutaseră *Selun* „Salonic”, o variantă mai recentă a lui *Solun*. Consonantismul numelui *Děvol* arată, în comparație cu prima mărturie antică, o trecere de la *-b-* la *-v-*, care în acest caz, ar fi de înțeles numai la preluarea printr-o etapă intermediară romanică. *Bēr* „Veria” nu poate (din

46 Schramm: *Eroberer*, p. 131-140 („Der Zusammenbruch der Nordgrenze: Südwärts flüchtende Romanen”), precum și istoricul numelor von *Děvol* 26.2.1; Kastoria 31.6.3; Veria 41.93.; Salonic 38.1.6-8; Serres 38.8.2-4.

47 Așezări, a căror latinătate poate fi concret surprinsă în inscripții, trebuie să fi existat sub stăpânire romană în regiunea orașelor Siobi și Philippi, vezi, printre alții, Haralambic Mihăescu: „La diffusion de la langue latine dans le Sud-Est de l'Europe”, în: *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9 (1970), p. 497-510 (cu hartă). Chiar dacă în secolul al VII-lea s-ar mai fi păstrat încă resturi ale unei difuziuni romanice, este probabil că ele nu au contribuit la întomlerea șira-gului de orașe macedo-romanice. – În legătură cu noțiunea „barbari regionali”, vezi Schramm: *Eroberer*, p. 5 sq.

cauza lui *B-* în loc de *V*) să fi fost transmis slavilor pe filieră greacă. Finalul cuvântului exclude, de asemenea, o preluare dintr-o limbă barbară regională: *-oia* trebuie să fi dus numai prin intermediul inelului de legătură românesc *-ea* la nominativul slav în *-Ĕ*. Transformări etimologice populare, efectuate de romanici, se vădesc pentru prima dată în *Sěr*, care, în loc de originarul *-r-* al formei premergătoare *Sira*, presupune pe acel *-r-*, care iese din plin la lumină în numele grec *Serres*. **Ad Serres*, cum trebuie reconstituită forma romanică, se explică prin redarea unui cuvânt din latina târzie pentru închizitoare, care se potrivește bine cu situația geografică a locului. Dacă slavii au auzit numele orașului Tesalonic drept **Salūna*, aceasta presupune că imigranții romanici au transformat grecescul *Salōnikē* într-o derivare adjectivală a numelui *Salōna*, un oraș la Adriatică, și au prescurtat *Salōnika* [*civitas*] în **Salūna*, care însemna probabil același lucru.

La aceste cinci exemple se adaugă *Hlerin*, căruia trebuie să-i stea la bază numele romanic **Flarīna* < *Florīna*. Aici e vorba de o formă latină, în care se reflectă faptul că refugiații au fondat, în acest caz, o nouă localitate. Numai pentru *Bitola* lipsesc indicii sigure.⁴⁸ Într-adevăr, mai poate fi recunoscută o concurență între o formă mai veche *Bitolj* și o variantă mai recentă *Bitola*, ceea ce ne arată că orașul adăpostise vreme îndelungată o majoritate neslavă. Nu se poate exclude în totalitate nici faptul ca slavii (cum se poate confirma pe bază filologică pentru Ohrida⁴⁹) să fi întâlnit aici o populație preponderent barbară din zonă, și nu una romanică. Grecii nu intră în discuție ca minoritate, căci ei numeau acest oraș *Herakleia*, și, dacă ei ar fi folosit pe lângă acesta vechiul nume băștinaș *Butelja*, ar fi transmis *B-* drept *V-*.

În fâșia din preajma gradului 41 latitudine nordică, slavii au întâlnit, așadar, majorități romanice în toate localitățile care

48 *Ibidem* 24.6.

49 *Ibidem* 35.2.

aveau rangul de orașe, excepție făcând, în mod sigur, Ohrida. Un fenomen asemănător nu se poate constata pentru niciuna din așezările din „centura” aflată imediat la nord. În ce privește *Skopje*, anticul *Scupi*, trebuie exclusă o preponderență romanică din cauza formei slave, a cărei proveniență din limba barbară a zonei e foarte probabilă.⁵⁰ La fel de probabil e faptul că refugiații, în măsura în care căutau adăpost în orașe, să fi găsit doar în Salonic sau la aceeași latitudine condiții care să-i fi îndemnat să se așeze acolo. Așa s-a întâmplat că *Romania urbană sud-estului european continental s-a mutat* cu aproximativ 400 de km mai spre sud.⁵¹ Nu se poate preciza în ce măsură a rezistat un element romanic în acea fâșie la sud de Sava și de Dunăre, din care veneau refugiații. Faptul că bavarezii, după victoria lor din 796 asupra avarilor, au găsit încă o majoritate romanică în Pettau pe Drava, iar *Smederovo* de lângă Belgrad are la bază o pronunție romanică la care nu se ajunsese în vremea ocupării teritoriului pe la 600: sunt constatări care aruncă o lumină asupra faptului că o *Romania urbană*, chiar dacă pe alocuri rarită, mai exista de-a lungul vechii granițe de nord, pe alocuri reprezentând majoritatea populației vreunui oraș.⁵²

5.5. Fără îndoială, se justifică faptul ca proporția aromânească importantă din orașele fâșiei de la 41° latitudine nordică, care se conturează într-un trecut mai puțin îndepărtat, să fie privită în context istoric cu acei romani, a căror existență poate fi dovedită în secolul ocupării țării de către slavi. Contururile de pe hartă s-au schimbat însă fundamental, din perioada refugiuului,

⁵⁰ *Ibidem* 38.13.4.

⁵¹ În legătură cu granița dintre nordul preponderent latin și sudul cu o limbă de cultură greacă, granițel cunoscută în literatura de specialitate drept „linia Jireček” și cu dispariția ei ca urmare a catastrofei din secolul al VII-lea, vezi Jovan Kovačević: „Les Slaves et la population dans l'Illyrieum”, în: II. *Internationaler Kongreß für slawische Archäologie*, vol. 2, Berlin 1973, p. 143-151 (144).

⁵² Schramm: *Eröberer* 36.3-5; 38.14 a. Despre noțiunea de „Rückanlehnung”, vezi *ibidem* 12.5.

într-un anume punct. Dintre romanicii din Macedonia nu mai locuiesc decât o parte în orașe, în timp ce restul s-au dedicat păstoritului transhumant și, prin aceasta, unor ocupații neorășenești care se întrepătrund. Între cele două grupe, care vorbesc unul și același dialect, se produc fluctuații puternice. Pentru faptul că așa se petreceau lucrurile în Macedonia, încă din secolul al VII-lea, nu găsim, după cum mi se pare, nici un punct de sprijin. Într-adevăr, urmarea considerațiilor noastre arată că o *Romanie pastorală*, constituită într-o fâșie ce ducea de la nord la sud, se atingea numai de capătul de est al lanțului de orașe macedonene, care se întindea de la vest la est. De aceea, e de presupus că pătrunderea păstorilor romanici exact în acele zone care sunt cuprinse de șirul de orașe amintit a avut ca urmare faptul că romanicii de la orașe din acea regiune se foloseau de aromână, și nu de vreun idiom derivat al latinei. E probabil că abia pătrunderea unora care vorbeau o limbă înrudită în teritoriul înconjurător al șirului de orașe a asigurat aici permanența unui puternic element orășenesc de expresie romanică.

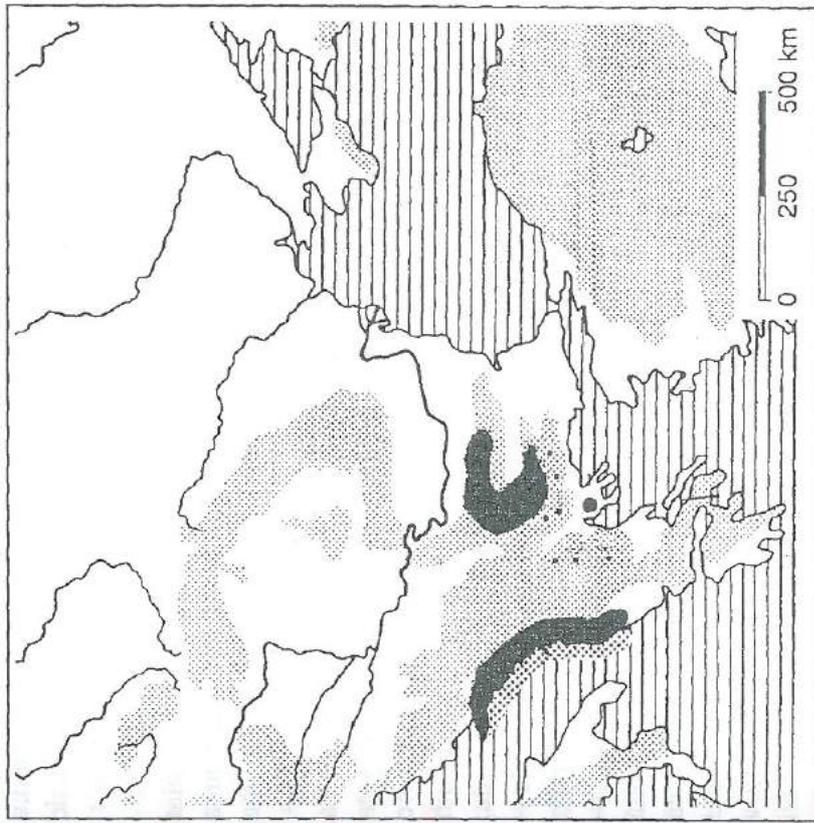
În limba daco-românilor nimic nu ne amintește de faptul că ei ar fi emigrat spre România dintr-o regiune cu strânsă simbioză între păstori și orășeni. În mod simptic, cuvântul românesc pentru *oraș* derivă din limba maghiară, de aceea, o populație formată doar din păstori ne apare, ca masă de imigranți, mult mai probabilă. Din ce teritorii a pornit ea la drum constituie subiectul celei de-a opta teze.

6. A șasea teză: Formarea unei Romanii pastorale în Balcani

6.1. O parte considerabilă a aromânilor își câștigă până astăzi existența din creșterea oilor și a caprelor, pe care o practică în două forme ale economiei păstoritului la distanță: pe de o parte, *transhumanța*, în cazul căreia mișcarea turmelor între pășunile schimbate după anotimp e însoțită de păstori tocmiți, iar pe de altă parte, *nomadismul montan*, în cazul căruia proprietarii de animale, dar și familiile lor, însoțesc deplasarea turmelor. Cel puțin bărbații – în contrast cu toate celelalte popoare ale Europei de Sud-Est – nu practică aproape niciodată agricultura. Același lucru ar trebui să fie valabil și pentru multe generații de strămoși ai daco-românilor de astăzi.

Niciunui alt popor din Balcani nu-i este caracteristică o pondere atât de marcantă a creșterii vitelor, așa cum s-a păstrat aceasta până astăzi la partea neorășenească a aromânilor și cum poate fi presupusă pentru daco-români într-o perioadă mai veche. Aici surprindem – alături de procentajul ridicat de orășeni prin-tre aromâni – o a doua caracteristică, etnologică, îmbinată cu problema continuității romanității orientale, care cere lămuriri istorice.

La prima vedere, pare neverosimil faptul că, în două Românii (una în Dacia, cealaltă în Dardania sau în Macedonia), teritorial așa de depărtate una de cealaltă, s-a constituit un asemenea element deosebit. Într-adevăr, situația lingvistică clară contrazice o asemenea presupunere: toți românii, fie de la nord, fie de la sud de Dunăre, vorbesc dialecte ale aceleiași limbi romanice, ale

Harta 13

Continuitate în mișcare

Formarea a trei Românii de refugiu ca urmare a ocupării țării de către slavi;

-Dalmatoromania (populație romanică dispersată în insule și în puncte întărite de coastă);

-Stragul de oraș macedonene (cu majoritate romanică de dată recentă);

-Păștori romanici dispersați în teritoriul besilor, care erau, de asemenea, creștini.

cărei elemente unitare de bază nu s-au putut defini într-un mediu dispersat pe un întreg subcontinent, ci numai într-un spațiu de formare mult mai limitat.

Aceasta înseamnă însă că *Romaniile pastorale*, care sunt istoric sesizabile, se nasc dintr-o singură rădăcină. Localizarea acesteia trebuie să devină o problemă centrală în continuarea dezbaterii temei continuității. Cheia enigmei se află acolo unde – în ciuda indicațiilor clarvăzătoare ale lui Gustav Weigand – nu a fost căutată în mod serios, și anume între de mult observata comunitate dintre română și albaneză. Corespondențele care privesc practic toate categoriile fenomenelor lingvistice din ambele limbi sunt remarcabil de numeroase și de importante, încât ele îngăduie să se tragă concluzia – cu mari șanse de plauzibilitate – a unei osmoze durând secole de-a rândul și fiind de o intensitate remarcabilă.⁵³ Ar merita să se cerceteze cazuri comparative. Ne face impresia că, probabil, rar se întâlnesc două limbi care să fi interacționat cu atâta profunzime, cu toate că popoarele ce le vorbeau au întreținut legături doar pe o „porțiune de drum” limitată. Situația lingvistică indică în mod coercitiv faptul că strămoșii albanezilor și ai românilor de astăzi au staționat pentru o perioadă mai lungă de timp într-una și aceeași regiune: acest fenomen s-a petrecut, fără îndoială, în grupe amestecate, care, deși și-au menținut identitatea etnică și lingvistică, și-au făcut din bilingvism o regulă, cel puțin între bărbați.

Nu trebuie să ne imaginăm o regiune care oferă spațiu pentru două popoare ca având *dimensiuni prea reduse*. Cum însă elementele lingvistice comune care ne preocupă străbat totalitatea dia-lectelor ambelor idiomuri, ne este cu greu îngăduit să ne gândim că spațiul căutat ar fi depășit – în linii mari – o *mărimă mijlocie*. Acestei încercări de identificare îi servește circum-

⁵³ Informații suplimentare, în lucrarea mea: *Anfängen des alb. Christent.*, p. 121-131.

stanța că avem posibilitatea să ne construim un „filtru” din cerențe, care nu permite celor mai multe dintre soluțiile propuse să treacă prin el. Regiunea trebuie să prezinte caracteristicile verosimile unui adăpost, fie el și temporar, pentru două popoare, atât pentru alba-nezi, cât și pentru români. Cele două limbi conțin indicații istorice pe care ne putem baza și care nu se potrivesc nicidecum cu niște patrii timpurii, stabilite după bunul plac. De aceea, intră în discuție doar o singură regiune care să îndeplinească condițiile geografico-economice cerute pentru o specializare în păstorit migrator.

Dacă folosim aceste norme, atunci ies din discuție – din diferite motive pentru fiecare –, una după cealaltă, regiunile muntoase ale sud-estului, rămânând doar cel mai înalt complex montan al subcontinentului, cu vârfuri până la 2925 m, aceea grupă centrală constituită din bariera Balcanilor, precum și din *munții Rila, Rodopi și Pirin*. Nu e vorba doar că împotriva *regiunii muntoase a Traciei de Vest*, ca patrie comună, nu se găsește nici un indiciu contrariu. Dimpotrivă, există puncte de reper lingvistice relevante, care confirmă faptul că dubla patrie căutată nu poate fi localizată decât aici. Pe panta de sud-vest a masivului balcanic central se află – la ieșirea râului Bregalnica în câmpie – orașul iugoslavo-macedonean *Štip*. Deosebirile pe care le constatăm în pronunția acestui nume, de la forma premergătoare antică *Astibos*, presupun în mod obligatoriu o transmitere albaneză către slavii cuceritori. Cele mai vechi „straturi” de cuvinte împrumutate în albaneză ne fac să privim spre provincia *Dacia mediterranea*, întemeiată probabil sub Dioclețian, și prin aceasta, spre masivul central. Localizarea propusă corespunde în totalitate celor mai timpurii mărturii despre vlahi, în sine insuficiente, pentru a ne decide asupra regiunii în care s-ar fi aflat patria originară.

Ceea ce e scos în evidență cu ajutorul „uneltelor“ filologice se prezintă și în acest caz ca o reflectare a evenimentelor secolelor VI-VII d. Chr. Acea parte a romanicii care, după catastrofa suferită de Imperiu, nu s-au mai putut menține în nord și nu a mai găsit nici un adăpost în sud sau în altă parte din șiragul de orașe macedonean, a căutat de preferință refugiu în cei mai înalți și mai inaccesibili munți. Aici, cei refugiați s-au străduit să-și câștige traiul alături de vecinii locuitori. Prin acești noi vecini, cei veniți sunt inițiați în economia pășunilor alpine, după cum ne arată limpede fondul principal al vocabularului pastoral românesc; această nouă formă de trai nu le era familiară celor refugiați din câmpiile nordului. Romanicii – care nu mai aveau acces la pământurile arabile de mult ocupate de către autohtoni – au fost și mai constrânsi decât strămoșii albanezilor să se orienteze spre creșterea oilor și a caprelor. Acestei forme de existență i-au oferit un nou câmp de acțiune prin descoperirea nomadismului montan, până atunci necunoscut în sud-estul Europei. Acum fură împășunate regiuni înalte, înainte deabia folosite, iar animalele fură mânate și prin locuri periculoase, pentru că turmele erau însoțite de grupe de familii, și nu doar de păstori puțini. Alături de Romania de refugiu urbană, se naște, cu aceasta, o a doua Romanie de refugiu, caracterizată de creșterea oilor. Ea nu se întindea, ca șirul de orașe macedo-romane, de-a curmezișul peninsulei, ci de la nord la sud, perpendicular pe el: aproximativ între latitudinea nordică de 43° (la nord de Sofia) și de 41°. La Serres, capetele celor două Românii se întâlnesc în unghi drept.

Lămurire

6.2. Cea de-a șasea teză pomește de la premisa că toate ramurile romanicii – cu excepția liniei de continuitate urbană din Macedonia – sunt expresia unei economii pastorale la distanță sau, totuși, cum e de presupus pentru daco- și istro-români, ca o etapă de tranziție plasată în

trecut. Aceasta rezultă, printre altele, din *fondul lexical daco-român privitor la cultivarea pământului*, care provine în cea mai mare parte din slavă și, într-o măsură mai redusă, din maghiară. Aici își găsește expresia faptul că daco-românii trebuie să se fi strecurat din munți spre depresiuni, unde au învățat tehnica agriculturii de la populațiile vorbitoare de alte limbi și care locuiau deja acolo.⁵⁴ Dacă în daco-română nu lipsesc de loc cuvintele care reprezintă vechea moștenire romanică, și care, în același timp, fin de lumea cultivatorilor de pământ, acest lucru își găsește explicația în faptul că, inclusiv cei care se ocupă numai de creșterea animalelor stăpânesc noțiunile fundamentale privitoare la domeniul învecinat al vieții plugarilor și al crescătorilor de vite, gândindu-ne doar la lăsarea turmelor pentru iernat pe parcele din depresiuni, care le sunt cedate de către țărani în schimbul unei arezi.⁵⁵

6.3. În continuare, pentru teza de față e important și faptul că, potrivit constatărilor etnografilor și etnologilor, care au fost până acum prea puțin atrași în dezbaterile pe tema continuității, nomadismul montan, ca formă extremă a economiei pășunatului la distanță, era fără îndoială, în Antichitate, încă necunoscută spațiului sud-est european. Această formă extremă a fost practică de atât de mulți aromâni, și, cu excepția unei mici grupe grecofone și a anumitor părți ale albanezilor de nord, numai de ei.⁵⁶ Un pas important înainte în argumentația noastră

54 Un studiu temeinic îl reprezintă încă lucrarea lui Hubert Dumke: "Die Terminologie des Ackerbaus im Dakorumänischen", în: *Neunzehnter und zwanzigster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, Leipzig 1913, p. 65-131. O nouă tratare a temei este stringentă.

55 Astfel, românii au moștenit cuvântul "a ară" din latină, dar au împrumutat cuvintele pentru păștile plugului (cu excepția brăzdarului, precum și noțiunile pentru amănunte tehnice din tehnica plugăritului din slavă, vezi *ibidem*, p. 103 și Petru Cancei: *Termini slavi de plug în daco-română*, București 1921).

56 Despre stadiul cercetărilor în domeniul geografiei economice, vezi Arnold Beumermann: *Fernweidewirtschaft in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturgeographie des östlichen Mittelmeergebietes*, Braunschweig 1967; Nicolae Dunăre: "Typologie des traditionellen Hirtenlebens im karpato-balkanischen Raum", în: *Zeitschrift für Balkanologie* 11 (1975) Nr. 2 S. 5-39; Dorothea Zöbl: *Die Transhumanz (Wanderschafhaltung) der östlichen Mittelmeerländer im Mittelalter in historischer geographischer und volkskundlicher Sicht*, Berlin 1982. *Berliner geographische Studien* vol. 10.

este plasarea cronologică și geografică a schimbărilor de ordin economico-tipologic, în vederea trecerii la nomadismul montan.

6.4. În acest sens, ne ajută situația lingvistică care arată că structura de bază a tuturor celor patru ramuri ale românei este întrutotul unitară, și, în același timp, foarte clar separabilă de toate celelalte idiomiuri romanice; nu avem, deci, de-a face decât cu o singură rădăcină comună care permite să presupunem că româna s-a format doar într-un spațiu bine delimitat, la mare depărtare de Adriatică. Argumentul conform căruia în cadrul românci nu ar exista altceva decât doar diferențe de dialecte a fost multă vreme adus împotriva tezei că românii s-ar fi format în cel puțin două, dacă nu mai multe, teritorii de origine sau chiar într-un spațiu imens romanizat.⁵⁷

Prin urmare, cercetarea românească nu vrea să accepte acest argument. Datorită relațiilor strânse dintre toate părțile Romaniei de Răsărit, relații care ar fi rămas intacte în Antichitatea târzie și în Evul Mediu timpuriu, limba ar fi cunoscut doar puține căi de dezvoltare diferite.⁵⁸ Această teză nu este însă, din motive geografico-economice, incontestabilă, pentru că, pe de o parte, presupune contacte la distanță, care sunt imaginabile doar pe baza unui nomadism montan, total nepracticat la sfârșitul Antichității, iar pe de altă parte, lasă nelămurită întrebarea: De ce limba dalmato-romanică se dezvoltă pe cu totul alte căi decât româna? Nu ar fi inutil dacă romanistica ar aduce spre lămurirea acestei între-

57 Sextil Pușcariu: "Zur Rekonstruktion des Urrumänischen", în: *Beihfte für romanische Philologie* H. 26 1910, p. 17-75 stabilește pe bună dreptate că evidența lingvistică ne silește "să atribuim românilor, înainte de împărțirea lor în dialectele de azi, un ținut unitar de locuire, în care circulația putea să poarte înnoirile de limbă în orice parte a lui" (p. 20). La p. 65, autorul va lăsa din nou la o parte aceste constatări și va polemiza împotriva acceptării unei singure *vetre* de formare!

58 Alexandru Rosetti, în: "Les problèmes fondamentaux de la linguistique balkanique", Sofia 1966, I. Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, p. 31: *România s-a dezvoltat pe un vast teritoriu nord și sud-dunărean: Dacia nord-dunăreană, Dobrogea actuală, Dardania și cele două Moesii*. La fel, N. Drăgăni în: *Balkanica* I (1938), p. 27-30.

bări contribuția unor considerații comparative care să includă diferențierea internă a celorlaltor Romani.

6.5. Concluzia că limbile albaneză și română sunt strâns legate prin concordanțe deosebit de cuprinzătoare reiese din lectura unor lucrări referitoare la materia tratată.⁵⁹ Autorul nu își permite în această problemă judecăți proprii, nefiind specialist în limba albaneză (cine încearcă să-și croiască o cărare prin desușul problemei continuității va ajunge în domeniul unde propria-i competență încetează, fără ca prin aceasta să nu-i fie permis să-și încerce forțele, în dorința de a ajunge la un rezultat convingător). Pentru mersul ideilor e suficientă, în cadrul de față, o schiță sumară a acelor concordante care ne indică drumul, străbătut în comun, pentru un timp, de către stămoșii albanezilor și ai românilor.

6.5.1. Cel puțin 70 de cuvinte de substrat, probabil chiar mai multe, au corespondențe în vocabularul tradițional al albanezilor. Dintre aceste isoglose, cea mai mare grupă (aproximativ o treime) este fondul de cuvinte referitor la creșterea oilor și a caprelor: astfel, în română *baci*, albaneză *baçi*; română *strungă*,

59 Priviri de ansamblu asupra "straturilor" istorice, a răspândirii dialectelor și asupra diferitelor domenii lingvistice a corespondențelor, se găsesc la Theodor Capidan: "Raporturile albanezilor la române", în: *Dacoromania* 2 (1922), p. 444-554; a doua ediție a lucrării lui Ovid Densușianu: publicată mai întâi în 1914, *Opere*. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb II *Linguistica: Histoire de la langue roumaine. I. Les origines*, București 1975; Carl Treimer: "Albanisch und Rumänisch", în: *Zeitschrift für romanische Philologie* 38 (1914-17), p. 385-411; Alexandru Philippide: *Originea Românilor*, vol. 2: *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1928. — Păstrează în cadrul de față noțiunea de *cuvânt de substrat*, moștenită din tradiția cercetării, deși — riguros privit — ar trebui să fie vorba mai degrabă de preluări din *adstrata* vechi balcanice, printre care albaneza a avut rolul principal. Contopirea lingvistică a unei populații premergătoare, cărui fenomen i-ar sta la bază acțiuni ale substratului, rămâne nesigur ca fenomen de masă pentru istoria limbii a românilor. — Pentru o judecată asupra numărului de cuvinte de substrat în română, vezi Werner Bahner: *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromänischen in Südosteuropa*, Berlin, 1970, *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philol.-hist. Kl.* Bd. I 15 H. 3: "Numărul și valoarea de circulație a cuvintelor rămase din substratul dacico-mysic nu întrece ceea ce poate fi constatat până acum în mod obișnuit în legătură cu alte substrat preromane în fiecare din limbile romanice" (107).

albaneză *shtrungë*; română *lapte searbăd* „lapte [prins] încheag la fier”: albaneză *tharbë(t)*.⁶⁰

6.5.2. Româna ar mai conține și elemente care numai prin mijlocire albaneză au putut fi preluate din greacă sau din latină: astfel, cuvântul care avea inițial sensul de *tabără militară* (latină *fossatum* >), grecește *phossă-ton* >, albaneză *fshat* >, românește *sat* și sufixul *-ăneus* > aromân *-adzî*.⁶¹ Și românescul *gata* se explică ca un cuvânt de proveniență slavă, pe care albanezii l-au transmis românilor.

6.5.3. O întreagă serie de cuvinte latine oferă în ambele limbi o evoluție a sensului, care nu se întâlnește nicăieri în altă parte: astfel *mergere* „a merge” respectiv în albaneză „a îndepărta”, *dracō* „drac”, *conventum* „cuvânt, cuvântare, limbă”, *palude* > *padule* „pădure”, *venenum* „otrăv”. Doar la albanezi și la români s-au păstrat unele cuvinte latine, care oriunde altundeva au dispărut: *imperător*, *secretus* și *canicium*. Se întâmplă uneori ca un cuvânt latin să presupună în română și albaneză o treaptă de pronunțare intermediară care, în celelalte *Romania* nu și-a croit drum: *cónsocer* în loc de *consócer*, *siminare* în loc de *similare*.⁶² Dacă un

60 Ion I. Russu: *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București 1970, Georg Renatus Solta: *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt 1980, p. 39-63. — O parte a vocabularului păstoresc român a fost clasificat după limbile de origine de către Nicolae Dumăre: *Milchprodukte in rumänischen Hirtenwesen*, în: *Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien*, ed. de László Földes, Budapest, 1969, p. 603-639.

61 Theodor Capidan, „Un suffix albanais en roumain”, în: *Revue internationale des études balkaniques* 2 (1936) S. 130-136. Pentru românescul *sat*, vezi mai jos, sub. 6.6.

62 Gustav Meyer, revizuit de Wilhelm Meyer-Lübke: „Die lateinischen Elemente im Albanesischer”, în: *Grundriss der romanischen Philologie*, ed. de Gustav Gröber, Straburg 1904-1906, 1038-1057; Norbert Jokl: „Zu den lateinischen Elementen des albanischen Wortschatzes”, în: *Giotta* 25 (1936), p. 121-134; Ercem Gaboj: „Rumänisch-albanische Lehnbeziehungen”, în: *Revue internationale des études balkaniques* 2 (1936), p. 172-184; *Ibidem*: „Betrachtungen über die rumänisch-albanischen Sprachbeziehungen”, în: *Revue roumaine de linguistique* 10 (1955), p. 101-115 (113); *Ibidem*: „Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen”, în: *Revue de linguistique* 7 (1962), p. 161-199, Henrik Barić: „Albanisch, Romanisch und Rumänisch”, în: *Godnjak*, ed. de Balkanološki Institut u Sarajevu 1 (1956), p. 1-16; Václav Polák: „Quelques idées concernant les rapports lexicaux albanano-roumains”, în: *Omnius lui Iorgu Jordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București 1958, p. 693-699; Balmer: *Lex. Besonderheiten* (vezi mai sus nota 56), p. 27-29; Harald Haarmann: „Die Problematik der Abgrenzung des lateinischen Elements vom romanischen im albanischen Wortschatz”, în: *Actes des internationalen albanologischen Kolloquiums zum Gedächtnis an Univ.-Prof. Dr. Norbert Jokl...*

cuvânt romanic existase deja în străromână, aceasta se poate lămurii câteodată cu ajutorul albanezei.⁶³ Românilor și albanezilor le este comună și o grupă de cuvinte referitoare la: *naș*, *Tăufing/copil care urmează a fi botezat*, *Trauzeuge/martor-naș de cununie*.⁶⁴

6.5.4. Anumite cuvinte noi din străromână se dovedesc a fi împrumuturi prin traducere din albaneză: astfel *antăneus* > daco-română *întâi* drept *calque linguistique* din albanezul *pără* (pentru *para* „înainte”).⁶⁵ Tradus în sens invers pare sa fie albanezul *as(ht)ull* „pășune de iarnă, proprietate anexă” (de fapt pășune anexă) din latinescul *accola*, și anume în sensul lui târziu de „proprietate auxiliară”.⁶⁶

6.5.5. Există numai la albanezi și la români expresii caracteristice despre care cu greu s-ar putea crede că au apărut independent una de cealaltă. De asemenea, se întâlnesc și paralele sintactice frapante.

6.5.6. Sistemul gramatical al formelor în albaneză se dovedește în mai multe cazuri influențat de latină.⁶⁷

6.5.7. Paralele fonetico-istorice se întâlnesc în evoluția grupelor *an*, *am*, *en*, *er*, *es*, precum și la consoanele care se află într-o poziție intervocalică deosebită: *-l- > -r-*, dispariția suneu-

63 de Hermann M. Ölsberg, Innsbruck, 1977, *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Sonderheft* 41, p. 313-329; *Ibidem: Balkanlinguistik* (I). *Areallinguistik und Lexikostatistik des balkanlateinischen Wortschatzes*, Tübingen, 1978, Tübinger Beiträge zur Linguistik 93, în special p. 91-99 despre „isolaționism balcano-latine”.

64 Werner Bahner, în *XI Congreso Internacional de lingüística y filología románica... Actes publicadas par Antonio Quilis...* vol. II, Madrid, 1968, p. 547.

65 Wilhelm Meyer-Lübke: „Rumänisch, Romanisch, Albanisch”, în: *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien* 1 (1914), p. 1-42 (4sq.).

66 Densușianu: *Historie* 1, p. 281.

67 Norbert Jokl, în: *Revue internationale des études balkaniques* II/1 (1936), p. 71-82.

68 Gustav Meyer: „Der Einfluss des lateinischen auf die albanesische Formenlehre”, în: *Miscellanea di filologia e linguistica in memoria Napoleone Caio e Ugo Angelo Canallo*, Firenze, 1886, p. 103-11 (pe baza unui studiu timpuriu al cercărilor); Mahu Domi: „Concordances et parallèles syntaxiques albanano-roumains”, în *Studia Albanica* 20 Nr. 1 (1983), p. 85-95 (sunt indicate și alte titluri ale aceluiași autor).

lui *-n-* și (ca apariție care a cuprins părți ale ambelor teritorii lingvistice) și la rotacism, care a înlocuit *n* prin *r* în poziții aparte ce se pot paraleliza exact în dialectele respective ale celor două limbi.⁶⁸ Există paralelisme izbitoare atât în soarta vocalelor terminale, cât și în ritmul limbii. Astfel, descrescendoul simetric al terminațiilor de cuvinte române a trecut în albaneză.

6.5.8. Cea mai mare greutate în lămurirea contextului revine (alături de împrumuturile reciproce de cuvinte) *balcanismelor* care intervin atât de adânc în sistemul gramatical. Aș aminti, dintre acestea, doar articolul postelitic, coincidența de formă a genitivului cu dativul, viitorul format cu *a vrea*, precum și pierderea vechiului infinitiv.⁶⁹ Sunt tentat să presupun – și asupra acestui lucru voi reveni mai târziu – că grupa de bază a acestor corespondențe s-a format inițial într-o comunitate de bază (Kerngemeinschaft) străalbaneză-străromână, care abia mai târziu s-a extins asupra bulgarei și a macedonenei.

6.6. Cercetătorii au strâns cu sârguință asemenea elemente comune și influențări reciproce, cercetând în schimb, mult mai puțin, profunzimea problemei circumstanțelor istorice în care străromâna și străalbaneza s-au apropiat într-o asemenea măsură. Posibilitatea de a lămuri elementele concordante, fără a trebui să se admită o vecinătate geografică a celor două popoare, a fost, fără îndoială, luată în considerare de mai mulți cercetători români, dacă ne este permis să tragem mai apăsat anumite linii pe care I. I. Russu doar le-a schițat în cartea sa, *Elementele*. Acești cercetători au înțeles că o atingere lingvistică timpurie a

68 În legătură cu terminațiile cuvintelor, vezi Meyer-Lübke: *Rumänisch* (vezi mai sus nota 64), p. 39 sq. – Despre rotacism, vezi Petar Skok: "A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais", în: *Archiv za arbanaska starinu, jezik i etnologiju* 2 (1924), p. 325-340; Anton B. I. Bulotă: *La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise*, București 1926.

69 Cu privire la aceasta, vezi mai ales Kristian Sanfild: *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930 – Collection linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris XXXI și mai recent, Helmut Wilhelm Schaller: *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*, Heidelberg 1975; Solta: *Einführung*, p. 180-231.

românei și a albanezei ar aduce prejudicii serioase tezei unei continuități române pe teritoriul Daciei. Pentru a neutraliza acest argument deranjant, s-a recurs la ipoteza ajutoare conform căreia româna ar fi împrumutat cuvintele ei de substrat din limba *dacică* și nicidecum din *albaneză*. În acest caz însă, ar trebui să ne imaginăm limba dacică ca pe o altă limbă veche balcanică, care, prin fondul ei lexical, este legată de albaneză, luând în considerare mai ales conviețuirea balcanică și, nu în ultimă instanță, voca-bularul păstoresc.

Acest fel de-a privi lucrurile este neconvingător. Dacă din fondul principal de aproximativ 170 de cuvinte românești de substrat, 70 își mai găsesc un corespondent în albaneză,⁷⁰ atunci trebuie să înțelegem din aceste proporții că vechii albanezi au fost, dintre popoarele care au îmbogățit româna cu cuvinte balcanice vechi, principalii „furnizori”. Dacă *Jockl* are dreptate, atunci se confirmă pentru un cuvânt esențial al economiei pastorale montane – românescul *cățun*, „sat de păstori” –, faptul că își are originea într-o formă albaneză preexistentă, fiind marcată de o schimbare fonetică specifică albanezei. Același lucru este valabil pentru perechea semantică a cuvântului *cățun*, pentru românescul *sat*, „sat de țărani”.⁷¹

6.7. Unii dintre partizanii permanenți în România au înțeles că asemenea corespondențe de anvergură dintre română și albaneză obligă la constatarea faptului că vorbitorii celor două limbi fuseseră odată vecini și au presupus tacit că teritoriul lingvistic albanez ar fi ajuns cândva până la marginea României. Însă niciunul dintre reprezentanții, în general români, ai acestei teorii nu și-a luat osteneala unui control în sens invers, și anume dacă așezării timpurii, plasate așa de departe în nord-est, cores-

70 Ion I. Russu: "Die autochthonen Elemente der rumänischen Dialekte", în: *Dacoromania* 1 (1973) p. 198-196.

71 Schramm: *Anfänge des alb. Christent.* p. 136 sq. cu bibliografie.

pund ansamblului de indicii istorice pe care le oferă albaneza. Nimeni nu și-a făcut probleme de conștiință în a atribui spontan albanezilor o translație atât de importantă a teritoriilor locuite de ei, deși fiecare din ei – ca, de altfel, toți cercetătorii români pentru poporul lor, români – au respins ideea unei deplasări în epocile timpurii ca total improbabilă. Cine i-a căutat pe strămoșii al-banezilor în Dacia a luat ca punct de plecare permanența românească ca pe un stâlp de susținere, de neclintit și de necontestat.⁷² Privind lucrurile din direcție inversă, putem spune că a fost formulată – pentru a salva acest stâlp de susținere – o ipoteză suplimentară care ar fi avut nevoie de sprijinul unor argumente solide înainte de a fi luată în serios.

Această supoziție nu a fost niciodată discutată în amănunțime cu cercetătorii albanezi. În Albania domină în momentul de față teza privitoare la o patrie originară, care se deosebește fundamental – din cauza dogmei permanenței în versiune albaneză – de părțile valabile în România, amintite cu puțin mai înainte. Egreș Çabej, până în momentul de față unul dintre cei mai profunzi cunoscători ai istoriei limbii albaneze, era de părere că străalbanezii, al căror teritoriu lingvistic s-ar fi întins din Albania de astăzi până în estul Serbiei și al Republicii Macedonia, ar fi avut în nord-est o linie de contact cu daco-romanii.⁷³ Această părere, care a avut un ecou foarte favorabil în rândul cercetătorilor albanezi, se împacă anevoios cu faptele realității istorice. Într-adevăr, dacă mult extinsele zone de acțiune ale celor două limbi s-ar fi întâlnit doar într-o redusă fâșie de contact, atunci, cu

72 Theodor Capidan: "Simbiosă albano-română și continuitatea Românilor în Dacia", în *Revista Fundațiilor Regale* 10 nr. 5, București, 1943, mai ales, p. 256. Vezi, de același autor: "Raporturile albano-române", în *Dacoromania* 2 (1921-22), p. 414-554; Pușcariu: *Zur Rekonstruktion* (vezi mai sus nota 57, p. 61-64).

73 Din pledoariile lui Çabej amintim aici doar: "Die Frage nach den Entstehungsgebieten der albanischen Sprache", în *Zeitschrift für Balkanologie* 10 (1974) nr. 2, p. 7-32. Despre discuția în legătură cu corectarea, vezi Schramm: *Eroberer*, p. 31-34.

siguranță, ele nu s-ar fi întrepătruns cu o asemenea intensitate, care și astăzi, după secole de separare, este frapantă.⁷⁴ Ar trebui cel puțin presupus că dialectele ambelor limbi ar fi fost influențate de către limba vecină într-o măsură foarte mare. În realitate însă, toate dialectele, atât în albaneză, cât și în română, au o participare relativ egală – până la distanțe de până la 700 km – la corispondențele albano-române.

Doar o singură soluție, schițată încă de Gustav Weigand, acum aproximativ 60 de ani,⁷⁵ pare să fie convingătoare: cele două patrii, a străalbanezilor și a străromânilor, trebuie să se fi suprapus în mod considerabil. Problema care se pune este unde pot fi localizate ele și teritoriile lor comune?

6.8. O serie de regiuni montane din Balcani nu intră în discuție, având în vedere criteriile pe care le-am prezentat în cea de-a șasea teză. Într-un articol foarte interesant din punct de vedere metodic, Georg Stadtmüller a identificat, în cea mai inaccesibilă parte a peninsulei, în regiunea Mati din nordul Albaniei, spațiul în care albanezii ar fi putut rezista cel mai bine valurilor succesive ale romanizării (sub stăpânirea romană), și, după prăbușirea acesteia, ale slavizării.⁷⁶ Din considerațiile lui rămâne un bun câștigat, și anume că singurele două biotopuri de care albanezii nu s-au înstrăinat niciodată în decursul lungii lor istorii au fost *zona pădurilor de perioadă uscată (Trockenwaldstufe)* dintre 600 și 900 m înălțime și *zona pășunilor alpine*, plasată deasupra ei. Pentru zonele mai joase și pentru exploatarea lor

74 Vezi, pentru aceasta, printre alții, Haarmann: *Balkanling.* I p. 63.

75 Vezi mai ales Gustav Weigand: "Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrer oder der Thraker?" în: *Balkan-Archiv* 3 (1927) p. 227-251. W. a lămurit în a 8-a sa teză (p. 245) "convingerea de odinioară a albanezilor și a valahilor" și formulează drept teza a 10-a (p. 246): Elementele latine ale albanezei și ale românei prezintă asemănări atât de izbitoare, încât ele trebuie să fi apărut în aceleași condiții culturale, local-geografice și lingvistice. Argumentele strâns împotriva lui Weigand de către Çabej mi se par, în esența lor, neintenciate.

76 Georg Stadtmüller: *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*, publicată inițial în 1942, o nouă ediție extinsă, la Wiesbaden, 1966, Albanische Forschungen 2.

economică nu avem în schimb nici un fond lexical care să se fi păstrat din albaneza originară și să depășească niște linii generale. Inovator este și faptul că Stadtmüller și-a pus întrebări și în legătură cu condițiile speciale care au făcut posibil fenomenul unic al unei limbi vechi balcanice ce a supraviețuit până în ziua de azi. Dimpotrivă, localizarea concretă pe care el a propus-o nu mi se mai pare că ar putea fi susținută, dat fiind faptul că, pe de o parte, Stadtmüller a pornit de la premisa greșită conform căreia romanizarea victorioasă ar fi reprezentat în nordul și în centrul Europei de Sud-Est evoluția obișnuită. Pe de altă parte, el a lăsat nediscutat faptul că patria timpurie a albanezilor, pe care el o căuta, coincide într-o proporție remarcabilă cu regiunile în care erau stabiliți străromânii. Cum a fost posibil ca în regiunea Mati, redusă ca teritoriu, să-și fi găsit loc, în același timp, două popoare?

Chiar mărirea suprafeței propuse de Çabej pentru patria originară a albanezilor, luând în considerare întreaga Albanie de astăzi, împreună cu ținuturile estice de dincolo de granița ei, adică cu antica Dardanie, nu oferă o soluție convingătoare. Într-adevăr, dacă strămoșii albanezilor și ai românilor ar fi ajuns să locuiască până la Adriatică sau până în apropierea ei, atunci în limbile lor ar fi trebuit să se simtă mult mai pregnant, decât putem constata în realitate, legăturile cu dalmatoromanica.⁷⁷ Din motivele întemeiate pe care Weigand se sprijină, pentru a combate autohtonismul albanezilor în actualele lor teritorii, cel hotărâtor este că fondul

⁷⁷ Așa admite, fără a trage din aceasta concluziile cuvenite, însuși Çabej: *Charakteristik*, p. 162, ideea pe care o surprinsese deja Meyer-Lübke: *Rumänisch: româna și albaneza ne apar în forma lor actuală mai strâns înrudite între ele decât este fiecare din aceste limbi cu dalmata. — Neconvincător mi se pare Haraldambie Mihăescu: "Les éléments latins de la langue albanaise", în: *Revue des Études Sud-Est Européennes* 4 (1966), p. 5-33; 323-352: Fondul albanez împrumutat din latină, care prezintă doar puține lucruri comune cu româna, a pătruns din două părți diferite (din Dalmatia și din fașia daco-danubiană). În acest caz, influența de pe coasta Adriaticii a fost atribuită unei perioade timpurii, această influență acționând asupra albanezilor abia după ocuparea de către aceștia a Albaniei. Pe scama albanezilor timpurii va fi pus un teritoriu ale cărui uriașe dimensiuni sunt improbabile pentru un singur popor vechi balcanic.*

străvechi al toponimelor ar trebui să sune altfel, dacă, începând din Antichitate, ele ar fi fost transmise de la albanezi la albanezi.

Același lucru este valabil, contrar părerii lui Weigand, și pentru lanțurile de munți dintre granița albaneză și Vardar, pe care el, dar și autorități în materie, ca Matthias Friedwagner, Henrik Barić, Norbert Jockl, Petar Skok, Carlo Taglavini, Eqrem Çabej și Günter Reichenkron, le-au socotit ca făcând parte din teritoriile originare albaneze. În acest caz, nume împrumutate de slavi, ca *Ohrid*, *Skopje* și *Šar*, exclud o preluare a lor din limba vechilor abanezi.⁷⁸

Bosnia, Hertegovina și Muntenegrul, precum și Hinterlandul sîrbesc, pe care Skok și Philippide și le imaginau ca locuite la origine de albanezi, nu pot intra în calcul, chiar și numai din motivul că așa de departe în nord nu ar fi putut pătrunde o asemenea cantitate de cuvinte de cultură din greaca veche, câte conține albaneza.⁷⁹

Dimpotrivă, dacă spațiul în discuție ar fi cuprins teritoriile în care astăzi sunt grupați aromânii, adică munții Grammos și Pind, ar fi fost de așteptat ca la albanezi să ajungă mai mult decât cele circa 30 de cuvinte care le-au parvenit din greaca veche.⁸⁰ Fără îndoială că preluarea s-ar fi limitat doar cu greu la domeniile unei bucătării de nivel ceva mai înalt, al uneltelor și al armelor, precum și, în cel mai bun caz, la puține noțiuni religioase. Într-o

⁷⁸ Schramm: *Eroberer* 35.2; 38.13; 38.3. — Phaedon Malingoudis, în *Byzantinoslavica* 44 (1983), p. 228, consideră din nou *Ohrida* ca formă slavă. Dacă această cale aparent mai simplă nu ar fi — după cum am arătat — impracticabilă, nu m-aș fi decis să recurg la referința mai complicată la *Lychritidos*.

⁷⁹ În legătură cu aceasta, vezi lucrarea fundamentală a lui Albert Thumb: *Allgriechische Elemente des Albanesischen*, în: *Indogermanische Forschungen* 26 (1910), p. 1-20. Introgiri aduce, printre alții, Çabej: *Frage*, p. 29, *ibidem* în: *Studia Albanica* 1 (1964), p. 83-87.

⁸⁰ Faptul că zona muntoasă din nord-vestul Greciei este patria originară a nomazilor montani aromâni este susținut de Vasil Marinov: "Rasselenie pastuchov-kočevniko vlahov na Balkanskom polostrove i za ego predclanie", în: *Slavjano-voľoškie svjazi (Sbornik statej)*, cd. de Akademiia Nauk Moldavskogo SSSR/Otdel etnografii i isskustvovedeniia, Kišenev 1978, p. 162-176 (p. 163).

măsură mult mai importantă ar fi trebuit să se resimtă efectul lor în alte sfere ale civilizației, care nu pot să rămână neinfluențate atunci când popoare barbare ajung în imediata iradiere a unei culturi avansate. Pentru această regiune este, de altfel, improbabil o afluență de cuvinte latine împrumutate, care ar fi început încă înainte de 600, așa cum o presupune albaneza.

6.9. Accesul la soluția corectă ni-l oferă forma slavă împrumutată, *Șip* pentru un oraș de pe râul Bregalnica. O comparare cu forma antică existentă, *Astibos*, ne oferă trei deosebiri marcante: pierderea vocalei inițiale neaccentuate *a-*, schimbarea din *st* în *št* și un *-b* care a ajuns în poziție finală, fiind pronunțat surd, din sonor cum era înainte, sau recepționat de către slavii ce-l împrumutau drept *-p*. Fiecare din aceste caracteristici se reîntâlnește în evoluția fonetică a albanezei. Toate trei, unite într-o singură formă, constituie un argument important pentru faptul că slavii descălecători au preluat pronunțarea *Șip* de la albanezi,⁸¹ ceea ce savanților nu le-a rămas nedescoperit. Astfel, *Șip* a fost pus permanent în legătură cu alte împrumuturi slave ca *Skopje* < *Scupi*, *Niš* < *Nadŕvus*, ce indicând o pretinsă prezență albaneză în întregul centru al peninsulei.⁸² Această amestecare a ceea ce este corect cu ceea ce este greșit a ascuns până acum adevărul. Forma *Șip*, care rămâne deocamdată printre împrumuturile fonetice slave ca singură indicație de încredere, ne desemnează *grupa centrală de munți din Balcani*, pe a cărei margine de sud-vest, deasupra câmpului de oi, se află exact acest oraș.⁸³ Coroana de munți

81 Schramm: *Eroberer* 38.18; *Anfänge des alb. Christent.* p. 149. – În *Eroberer* 24.11.4 am presupus în mod prudent că *Astibos* > *Șip* ar fi un toponimic primar, și nu un nume al cursului inferior al râului Bregalnica, transformat în nume de localitate. În momentul de față sunt tot mai convins de justetea teoriei mele.

82 Este probabil că *-š-* în *Niš* nu reflectă schimbarea caracteristic albaneză din *-st-* > *-št-*, ci înțeg-istreză o trecere foarte timpurie – printre altele după *i* – din *s* în *š* în limbile indo-germane de est (la fel ca la numele de rîuri din România, care se termină în *-y*, vezi teza a treia). Pentru această, vezi lucrarea mea: *Eroberer* 34.6.4.

83 Derivarea limbii albaneze dintr-un substrat balcanic răsăritean și tracic a fost presupusă – ca antiteză la acceptarea unei autohtonii vestibalcice – încă de multă vreme, ce e drept, cu argumente neconvingătoare. Privitor la aceasta, vezi critica pertinentă realizată de A. V. Desnickaja: "Palcobalkanistika i albanski jazyka", în: *Slavjanskoe i balkanskoe izykoznanie. Problemy jazykovykh kontaktov*, Moskau, 1983, p. 5-16.

care limitează spre vest Bulgaria cu un arc înalt și amplu, în care se află cel mai înalt vârf al peninsulei, se vedește cu deosebire a fi, dintr-o serie întreagă de motive, *patria originară comună a albanezilor și a românilor*.

6.9.1. În albaneză a fost suprapus un grup redus de cuvinte împrumutate din greaca veche, referitor doar la puține domenii ale culturii, printr-un adevărat, substanțial strat de cuvinte de împrumut din latină, privind sfere foarte deosebite ale vieții. Această influență s-a manifestat atât de timpuriu, încât cuvinte izolate ca *damnum*, *iudicium* și *pignus* au putut să-și mai păstreze un neutru nealterat în albaneză.⁸⁴ Tocmai aceste trei exemple arată că nu e vorba – așa cum se întâmplă la împrumuturile din greaca veche – de preluări culturale fără o relație perceptibilă cu puterea politică. Dimpotrivă, cele mai vechi împrumuturi din latină preterea mai degrabă o preluare în drept și administrație de la niște cuceri-tori, care foloseau această limbă ca limbă oficială. De la latini străalbanezii au învățat să numească una din zilele săptămânii *ziua soarelui*. Aceasta s-a întâmplat înainte de a fi consacrată noua denumire creștină *dominica*, atestată doar în română. În numele albanez al *dominicii* stăruie probabil o formă de împrumut dintr-o perioadă ce precede *trecerea oficială* a Imperiului Roman la creștinism, în secolul al IV-lea. În total există 600-700 de cuvinte a căror trecere din latina antică în albaneză poate fi dovedită.⁸⁵ Aceasta reprezintă o cantitate de douăzeci de ori mai mare decât ceea ce ar fi fost preluat din greaca veche. Mai mult decât atât, trebuie subliniat din nou că, în vreme ce cuvintele împrumutate de origine greacă timpurie privesc un sector redus al vieții, cele provenite din latină se referă la un evantai larg de domenii ale existenței.⁸⁶

84 Çabej: *Frage* p. 31.

85 Haarmann: *Lat. Lehnwortschatz*.

86 Çabej: *Frage* p. 29, înclină să creadă că, pentru teza sa privind o autotonică albaneză în Albania, ar putea să folosească originea doriană a cuvintelor de împrumut din greaca veche în albaneză: "Prin acceptarea unei patrii balcanice în centrul peninsulei balcanice sau în zone aflate și mai la est... nu ar putea fi explicată calca pe care au fost preluate aceste cuvinte." Acest argument nu convinge, căci în regiunile în care locuiau elenii și care se găseau cel mai aproape de masivul central balcanic se vorbea în mod curent doriană.

Unde a mai putut o *civilizație latină* să fi exercitat influențe de o asemenea intensitate asupra unei regiuni montane care stă-tuse înainte sub înrîurirea – chiar dacă de proporții modeste – elementelor de cultură greacă?⁸⁷ Aceste condiții se potrivesc cel mai bine cu provincia *Dacia mediterranea*, amintită în *Notitia dignitatum*, care, împreună cu *Dacia ripensis* (cu capitala Ra-tiaria), se naște ca urmare a părăsirii Daciei de către romani. Această unitate administrativă a înglobat la nord orașele Naissus și Remesiana, în care Imperiul s-a folosit întotdeauna de latină ca limbă administrativă De *Dacia mediterranea* ținea însă și Ser-dica „Sofia” (ca localitate principală), iar mai departe, la sud-vest de ea, Pautalia „Kjustendil”. Ambele localități se află deja în zona în care romanii au găsit, ca preexistând, o cultură super-ficială, de sorginte greacă, care se datorează faptului că, mai întâi, greaca a fost limba oficială. Faptul că, în nou createle provincii, latina s-a tras spre sud, devine frapant datorită inscrip-țiilor antice târzii de la Serdica.⁸⁹

6.9.2. În *Dacia mediterranea* n-au zăbovit niciodată mulțimi însemnate de germani pentru mai multă vreme. Acest lucru lă-murește probabil lipsa, în albaneză, a unor împrumuturi directe, sigure, din limbile germanice.⁹⁰

6.9.3. O enigmă deja amintită a istoriei limbii române este începutul târziu al penetrației cuvintelor slave în română, care, cu multă probabilitate, poate fi fixat – exceptând puține cazuri ante-

rioare – abia în secolul al X-lea.⁹¹ Dimpotrivă, împrumuturile albanceze de la slavi se plasează înainte de două schimbări mar-cante – dateabile în Europa de Sud-Est pe la 800 – în limba slavă inițială: înainte de a > o și înainte de metateza lichidelor.⁹² Deja cuvântul amintit românesc *gata* a fost preluat de la albanezi, care, la rândul lor, trebuie să-l fi împrumutat din slavă, cu ceva timp înainte de 800. Distanțarea cronologică a valurilor de împrumuturi se explică printr-o (presupusă) circumstanță de care va fi vorba încă o dată mai jos. Străalbanezii, ca popor de țărani și păstori, ocupaseră, alături de pășunile montane, văi și depre-siuni arabile, în vreme ce populația pură de păstori a *străromâ-nilor montani* se păstrează doar în limitele pășunilor.⁹³ Datorită faptului că slavii, care s-au apropiat doar treptat de economia pă-șunatului la distanță, răvneau inițial la regiuni agricole, s-a pro-dus mai timpuriu un contact strâns între slavii timpurii și străal-banezi, decât între străromâni și slavii timpurii. Extinderea și

91 Ivan Duridanov: „Zur Bestimmung der ältesten slawischen Entlehnungen im Albanischen”, în: *Alten des internationalen albanologischen Kolloquiums*, Innsbruck, 1977, p. 688-696. Vezi și Norbert Jokl: „Zur albanischen Sprachgeschichte III. Zu den ältesten albanisch-slawischen Beziehungen”, în: *Archiv za arbanaska starinu, jezik i etnologiju* 1 (1923) Beograd, fasc. 1-2, p. 45 sq.; Petar Skok: *Slave et Albanais, ibidem* 2 (1924), fasc. 1, p. 107-126.

92 Albaneza actuală nu mai îngăduie să se recunoască – așa cum arată Stadtmüller: *Forschungen* – calea dublă a străvechii economii albanceze. De îndată ce albanezii și-au redus modul de viață la o existență pastorală, ei și-au pierdut, fără îndoială, și cea mai mare parte a vocabularului agrar moștenit. Un relict foarte instructiv este *šhat*, „sat”, care – în opoziție cu *čāun*, „sat de păstori, sat [szczonier] de vatră” – înscamnă o locuire care durează tot timpul anului și care are o populație fărănească sau prezintă puternice trăsături agrare.

93 Despre relația dintre pășunatul la distanță și bilingvism, vezi Máttyás Gyóni: „La transhumance des Vlaques balkaniques au Moyen Âge”, în: *Byzantinoslavica* 12 (1951), p. 29-42; *La transhu-mance et le nomadisme saisonnier impliquent presque toujours le bilinguisme* (p. 41). Luat în sens strict, această afirmație este valabilă, fără îndoială, doar pentru populația masculină. – Faptul că în română există substanțial mai puține cuvinte împrumutate din slavă decât în daco-română se poate explica în mai multe feluri: a) S-ar putea întâmpla ca strămoșii daco-romanicilor să se fi stabiliți pentru vreme mai îndelungată în Masivul Central Balcanic decât românii și să fi împru-mutați de la vecinii lor bulgari expresii care nu au mai intrat în aromână; b) La aromâni, din cauza locuirii lor dispersate, deosebit de deschise noilor influențe, s-ar fi putut ca mai vechi împrumu-turi (de la slavii), dar și de la albanezi, să se fi pierdut din nou; c) Românii, pătrunși în Moldova și Muntenia, vor fi întâlnit aici o populație slavă. Este foarte probabil ca doar o combinație din aceste trei motive să corespundă realității istorice.

87 Despre răspândirea limbilor latină și greacă în această regiune, vezi – aducând îndreptări lui Jireček – Philippide: *Originea* 1, p. 70-72.

88 Schramm: *Eroberer* 38.16.3 cu bibliografie.

89 Norbert Jokl: „Balkangermanisches und Germanisches im Albanischen”, în: *Festschrift der 57. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner*, Wien, 1929, p. 105-137, se pronunță pentru posibilitatea unor împrumuturi. O origine germană mi se pare – comparând cu situația din română – puțin probabilă. Acolo unde ea se întâlnește, ca pare să fie explicată printr-o preluare mijlocită de un jargon soldătesc latin, îmbogățit cu expresii germanice.

90 Petrovici: *Otnas. drevností*, p. 23-29.

înălțimea grupeii centrale de munți au fost cele care au constituit – mai mult decât natura oricărei alte regiuni a Europei de Sud-Est – factorii de amănare a începutului contactelor româno-slave. Îndată însă ce albanezii – după slavizarea depresiunilor – deveniseră, în totalitatea lor, la fel ca românii în perioada anterioară, o populație de păstori, începură să se strecoare, în număr crescând, cuvinte slave în limba română. Această realitate se oglindește în faptul că păstoriile montani români nu mai au – între timp – obiceiul de a arenda pășunile de iarnă de la țărani albanezi, ci de la cei slavi.⁹⁴

6. 10. Soluția propusă este seducătoare, pentru că rezolvă conștient cele patru probleme fundamentale ale balcanologiei: unde se afla patria originară a albanezilor, unde s-au format românii, dar și întrebarea legată de locul unde s-a dezvoltat unitatea lingvistică balcanică caracterizată prin așa-zimitele balcanisme. Ultima problemă se leagă de explicarea limitării acestei unități la participarea deplină doar a albanezei, a românei, a bulgaro-macedonenei, precum și a dialectului torlac din Serbia de Est, în vreme ce restul subgrupelor limbii serbo-croate apare mai slab reprezentat, mai ales pe măsură ce ne îndreptăm spre vest, pentru ca greaca să nu-și însușească decât o parte a balcanismelor.⁹⁵ Dacă punem la baza cercetării teritoriile actuale ale limbilor respective, care se întind în diagonală de la coasta albaneză a Adriaticii până în Basarabia, vom constata că în nicio perioadă a trecutului nu se conturează condiții istorice în care asemenea influențe puternice reciproce, presupuse de balcanisme, ar fi putut să se manifeste chiar în această fâșie de teritoriu. De îndată însă ce – dimpotrivă – pornim de la ideea că străalbanezii și străromânii au fost amestecați, în secolul al VIII-lea d.

⁹⁴ Vezi bibliografia mai sus, nota 54, și Henrik Birnbaum: "Balkanlavisch und Südslavisch. Zur Reichweite der Balkanismen im südslavischen Sprachraum", în: *Zeitschrift für Balkanologie* 3 (1965), p. 12-63.

⁹⁵ Nicetas Choniates, în: *Fontes Daco-Rom.* III, p. 266-268; Georgius Pachymercus ibidem, p. 418.

Chr., într-una și aceeași regiune montană, întâlnim premisele ideale pentru apariția unei *uniuni lingvistice*. Slavii bulgari și macedoni au înlocuit succesiv, în depresiunile din jurul Masivului Montan Central, pe autohtonii albanezi de la care păstoriile de munte albanezi și români arendau pășunile de iarnă și care vor recurge ei înșiși, încetul cu încetul, la economia pășunatului montan. Acest fapt explică de ce limba bulgară, care, în secolul al IX-lea, conform dovezilor limbii fixate în scris din perioada respectivă, e inclusă doar în proporții modeste, extinde treptat unitatea lingvistică dintre două limbi la o una triplă.

6. 11. Astfel, avem la îndemână o explicație istorică simplă și plauzibilă pentru multdiscutatul fenomen al *balcanismelor*. O participare deplină la acesta se constată la acele limbi, care, în Evul Mediu timpuriu, au fost vorbite în jurul Masivului Central și care au fost incluse în acel amestec etnic, caracteristic zonei, și care derivă din experiența economiei pășunatului la distanță. Faptul că balcanismele au intrat doar parțial în greacă, iar în serbo-croată se constată o împuținare clară a lor de la est spre vest, în vreme ce slovena rămâne cu totul neatinsă, se explică prin proporția contactelor pe care fiecare din aceste limbi le-a întreținut cu zona de formare a balcanismelor.

După ce am examinat atâtea indicii *indirecte* pentru Masivul Central ca zonă în care patriile originare ale albanezilor și ale românilor se suprapun parțial, trebuie să ne întrebăm care este situația *măturilor nemijlocite* privitoare la prezența acestor popoare în spațiul discutat. Ar fi fără îndoială îmbucurător ca aprecierea expusă să fie confirmată de izvoare, chiar dacă nu ar putea fi precizată geografic. Evident, în cazul în care sursele extrem de puține pentru secolele din care a fost construită această asemenea ajutor, elementele din care a fost construită această șasea teză ar fi fost de mult timp un bun comun al cercetării. Trebuie să ne mulțumim cu dovada că ipoteza conform căreia

regiunea inițială de masare a vlahilor ar trebui căutată într-o conexiune de regiuni montane, în care ei sunt răspândiți destul de redus într-o fază mai recentă a trecutului lor, este întruturul conciliabilă cu izvoarele, ba chiar că anumite evenimente din împrejurimile Masivului Central, de care avem cunoștință, pot fi foarte bine lămurite cu ajutorul ei.

6.12. Să începem, în Răsărit, trecerea în revistă a mărturiilor în legătură cu prezența timpurie a vlahilor. Faptul că la 1185 vlahii apar la portul Anchilao (azi Pomorie) de la Marea Neagră și că în secolul al XIII-lea penetrează o lungă fâșie de coastă de la gurile râului Kamčija până la Constantinopol,⁹⁶ reflectă desigur o extindere, comparativ târzie, către câmpie, a spațiului în care trăiau, extindere pe care mai întâi, din motive de securitate, o evitaseră. Dimpotrivă, spațiului de formare a *Romaniei pastorale* ar putea mai degrabă să-i aparțină acea parte estică a culturii Balcanilor, peste care a fost purtată, cu ajutorul conducătorilor vlahi, la 1094, o expediție a împăratului Alexios.⁹⁷ În favoarea unei prezențe timpurii a romanicilor în această regiune mun-toasă, s-ar putea adăuga și faptul că, în jurul anului 600, în partea ei nordică, care se întinde în fața Dunării de Jos, exista o fâșie masiv penetrată de vorbitori de latină, dacă nu chiar în majoritate romanizată. Faptul că înălțimile Balcanilor trebuie să fi rămas încă multă vreme neocupate de cuceritorii slavi și bulgari, de neam turcic, pare să fi favorizat o penetrare timpurie a vlahilor în zona de pășuni. Cel târziu până în a doua jumătate a

⁹⁶ Mátyás Gyöni: "La première mention historique des Vlaques des Monts Balkans", în: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1952), p. 495-514.

⁹⁷ O dominiere a vlahilor în răscoala din 1185 este accentuată de către cercetătorii români care se sprijină pe afirmațiile autorului bizantin Niketas Choniates, vezi, printre alții, George Murru: "Les Romains de la Bulgarie médiévale", în: *Balkanica* 1 (1938), p. 1-21; Eugen Stănescu, în: *Revue des Études Sud-Est Européennes* 6 (1968), p. 419-428, dar și Robert Lec Wolf: *The Second Bulgarian Empire, its origin and history to 1204*, în: *Speculum* 24 (1949), fasc. 2, p. 167-206. Mai prudent și mai convingător, G. G. Litavrin: *Bolgarija i Vizantijska v XI-XII vv.*, Moskau 1960, p. 431-437: răscoala ar fi fost o înfăptuire comună a bulgarilor și a vlahilor, fără să poată fi sesizate vreo preponderanță sau rol conducător ale celor din urmă.

secolului al XII-lea, prezența vlahă trebuie să se fi îndesat în asemenea măsură de-a lungul întregului val al Balcanilor, încât proporția participării lor la marea răscoală din 1185-87 e zdrobitoare, ceea ce face ca aportul bulgar să se reducă la o *quantité négligeable* în ochii celor mai importanți cronicari bizantini ai evenimentelor.⁹⁸ Probabil că înșiși conducătorii mișcării de eliberare, frații Petru și Asan, provin dintre vlahi. Ridicarea lor a dus la constituirea unui imperiu care cuprindea aceste înălțimi și ținuturile respective din fața lor și care, cel puțin în faza inițială, trebuie considerată ca o întreprindere comună bulgaro-vlahă. Când Frederic Barbarossa trecu, în vara anului 1189, pragul Balcanilor, îi fură oferii, de către victoriosul rebel Petru și de către aliații lui sârbi, 40000 de arcași vlahi și romanici, ca sprijin împotriva împăratului bizantin. Acest lucru ne face să presupunem – chiar dacă reducem cifrele într-o oarecare măsură – că înălțimile Balcanilor erau în acea vreme locuite de mult mai mulți păstori romanici decât ne este atestat pentru epoci mai târzii și mai bogate în documente.⁹⁹

6.13. O masare temporară de romanici în jurul Sofiei ne e confirmată printr-o aglomerare de toponime de origine romanică.¹⁰⁰ Iar dacă pantele de vest ale masivului balcanic sunt străbătute de afluentul Nișavei, de Vlasina, care izvorăște din lacul Vlasino, în apropierea actualei granițe bulgaro-iugoslave, atunci

⁹⁸ În legătură cu discuția dintre cercetători despre întrebarea cât de mare va fi fost rolul vlahilor în al doilea țarat bulgar, vezi, printre alții, Georg Ostrogorsky: *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963 = *Byzantinisches Handbuch* prima parte, vol. 2., p. 333, nota 5. Gyöni: *Première mention...*, conchide, pe baza izvoarelor, că, după 1186, majoritatea vlahilor din țaratul Asăneștilor – și cu aceasta, o parte considerabilă a tuturor vlahilor – ar fi trăit în Munții Balcani.

⁹⁹ Gustav Weigand: *Ramänen und Aromänen in Bulgarien*, Leipzig 1907, cu harta XIII: punete de reper toponimice pentru aromâni în munții din jurul Sofiei; Ivan Duridanov: "Novi dani ot toponimija za izčesnalo rumänsko naselenie v Sofijsko", în: *Ezikovedsko-etnografski izsledovanija v pamet na akademika Stojan Romaniski*, Sofia 1960, p. 469-478.

¹⁰⁰ Pentru izvoare, vezi: *Fontes Daco-Rom.* III, p. 40; 292-298; 310; 320; 366; 428-430; 432-434.

această mărturie toponimică ne indică cât de departe spre vest se întindea masarea de care aminteam mai sus.

6. 14. În acest context, merită o atenție specială și întreprinderea dintre munții Rila, Rhodope și Pirin, care, datorită înălțimilor și a caracterului ei compact, reprezenta un bastion de refugiu ideal. Faptul că aici trăia în secolul al XII-lea un număr considerabil de vlahi este confirmat și de un eveniment paralel răsoalei din 1185, eveniment ce are ca punct de plecare spațiul amintit. În fruntea acestei noi revolte stătea un vlah, pe nume Chrysos, înrudit cu frații Petru și Asan, conducătorii mișcării din nord, care a reușit să-și construiască un punct de sprijin bine apărat, la Prosek pe Vardar, deci în piemontul vestic al masivului muntos de care discutăm mai sus. Împăratul Alexios a așezat acest punct, fără rezultat, în anul 1199.¹⁰¹

6. 15. Probabil, însă numai probabil, există pentru cea mai înaltă zonă muntoasă a Europei de Sud-Est încă o mărturie care ne conduce pe urma noastră și mai mult înapoi în timp, până în secolul al XI-lea. Către anul 1080, Kekaumenos îi identifică pe vlahi – aducând tribut clasicismului atât de caracteristic autorilor bizantini – cu dacii și cu acei besi, al căror nume a fost în antichitatea târzie înlocuit de noțiunea etnică colectivă de *traci*.¹⁰² Fiindcă etichetarea ca „besi” avea un sens numai pentru un popor din partea de est a peninsulei și de la sud de Dunăre, iar Kekaumenos știa foarte bine că vlahii trăiseră mai întâi pe Sava și pe Dunăre, există tentația ca, în acest pasaj, și dacii să fie înțeleși în sens sud-danubian, deci ca strămutați în Tracia sau ca locuitori ai provinciei *Dacia mediterranea*. Ni se indică, așadar,

101 *Fontes Daco-Rom.* III, p. 40.

102 Această interpretare e avansată de Wilhelm Tomaschek: „Zur Kunde der Hämus-Halbinsel VI. Wo befanden sich die ehemaligen Hauptsitze der Vlahen?“, în: *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 99 (1882), p. 492-498. – Gyöni, *L'oeuvre*, tâgădnicește identificării vlahilor cu dacii și besii orice valoare documentară istorică.

fără îndoială nu foarte clar, zona Traciei de Vest. Un clasicist care leagă trecutul de prezent – nu ne putem da seama dacă a fost însuși Kekaumenos sau un model literar pe care el îl urmează – ar fi pus, în cazul acestei interpretări, la baza etichetării sale clasice, faptul că exact Tracia de Vest a fost nucleul păstorilor romanici.¹⁰³

Relatarea lui Kekaumenos se ocupă de acei vlahi, care, în 1066, se răscolă în Tesalia, și care, după propriile lor mărturii, și-ar fi lăsat familiile și turmele la pășunile de vară din munții înalți ai Bulgariei.¹⁰⁴ În acest caz, ar putea fi vorba – și ar reprezenta din cauza apropierii geografice cea mai simplă soluție! – de munți din vestul temei bizantine Bulgaria, aproximativ în jurul orașelor Ohrida sau Skopje. Masivul Central Balcanic intră și el în discuție, dat fiind faptul că indiciul înălțimilor se potrivește remarcabil de bine.

Un punct de sprijin sigur pentru romanicii necitadini de la ramura de sud a munților Pirin, și prin aceasta, pentru regiunea în care se întâlneau în unghi drept șirul de orașe macedo-romane care se termina la Serres și *Romania pastorală* inițial, ne oferă *Kimba Loggos*, unde împăratul Vasile al II-lea a obținut în 1014 victoria definitivă asupra bulgarilor.¹⁰⁵ Această localitate trebuie plasată – după contextul în care e amintită de cronicarul Skylitzes – pe malul de răsărit al cursului mijlociu al Stremului, în apropiere de muntele Belasica.¹⁰⁶ Numele redă forma *Câmpu lung* și reprezintă, cu aceasta, cea mai veche mărturie a unei foamulări și pronunțări de nume românesc. El denumea probabil o

103 *Fontes Daco-Rom.* III, p. 27-42.

104 Litavrin: *Vlachi*, p. 109 cu bibliografie.

105 *Fontes Daco-Rom.* III, p. 146. – În ediția lui Skylitzes, scoasă de Hans Thurn în 1973, p. 348, rândul 15, proferă, pe nedrept, lectura Kiaba, care ar fi apropiată de numele bizantin pentru *Kiev*.

106 În legătură cu procesul prin care sunetele finale ocluzive și fricative devin surde în unele părți ale dialectului tose și în legătură cu lipsa fenomenului corespunzător în română, vezi Eqrem Çabej, în: *Zeitschr. f. Balkanol.* 2 (1964), p. 15 sq.

pășune pentru iernat la marginea de nord în estul Câmpiei Macedonene.

6. 16. Dacă ne este îngăduit să rămânem la concluzia că în zona Masivului Central Balcanic au existat teritorii, a căror foloșire și-au împărțit-o vreme îndelungată străalbanezii și străromânii, atunci se simte nevoia de a aduce o precizare ipotezei patriei comune, care furnizează cheia pentru problemele istorice esențiale ale balcanologiei. Datorită situației surselor transmise, această precizare trebuie să rămână strict teoretică. Pe străalbanezi putem să ni-i imaginăm ca pe un trib vechi balcanic, de felul celor care existau în Europa de Sud-Est în perioada de trecere de la Antichitate la Evul Mediu. Latura agricolă a asigurării existenței lor îi lega probabil pe albanezi de un teritoriu pe care nu trebuie să ni-l închipuim așa de extins, încât Masivul Central să fi fost cuprins în întregime în el. E foarte probabil ca străromânii, care s-au format ca un popor exclusiv de păstori, să fi intrat în contact cu vecinii albanezi, în cadrul razei de acțiune a migrațiilor lor regulate, care îi aduceau cu turmele lor pe munți, în timpul verii. E cu totul verosimil ca ei să fi inclus, de la bun început, lungul brâu al Munților Balcani, care doar cu greu a putut fi locuit de aceeași etnie străbalcanică, ca *Asitibos* pe râul Bregalnica, punctul nostru de reper filologic pentru localizarea străalbanezilor.

În plus, trebuie luat în considerare faptul că albanezii au intrat mai de timpuriu decât romanicii în relații de împrumut cu slavii (6.9.3). Acest lucru se poate înțelege doar atunci când acceptăm că patria străalbanezilor ar fi ajuns până în regiuni joase, folosite pentru agricultură, în care străromânii nu au putut prinde rădăcini. Într-adevăr, *Știp* < *Asitibos* se dovedește probabil din nou un indicator prețios, fiindcă pare să conțină un detaliu care ne atrage atenția asupra unui asemenea *spațiu aparte străalbanez*. Pentru $p < -b$ putem presupune, așa cum am menționat mai înainte, că

derivă dintr-o redare a unor cuceritori slavii, care, în pronunția străină cu care veneau în contact, au recepționat o consoană oclusivă sonoră într-o poziție finală, pentru ei neobișnuită, drept consoană oclusivă surdă. E admisibil și faptul ca transformarea $-b > -p$ să fi fost realizată deja în limba din care s-a făcut împrumutul. Aici s-ar reflecta atunci acea caracteristică a dialectului tosc de mijloc care este desonorizarea unei consoane ocluse sonore ajunse în poziție finală, care nu-și găsește nici o corespondență în cuvintele de substrat românești.¹⁰⁷ Dacă această a doua interpretare s-ar dovedi cea corectă, ar reieși că regiunea Știpului, care ține deja de câmpia din fața părții de sud-vest a Masivului Central, a fost zonă de locuire străalbaneză, dar în niciun caz parte a Romaniei pastorale inițiale. Faptul că, dimpotrivă, în unele locuri patria originară românească s-a extins peste Albania de început, și-ar putea găsi reflectarea în acea parte a vocabularului românesc de substrat, care nu are nici o corespondență în albaneză. În măsura în care corespondențele albaneze încă nu au dispărut, s-ar putea să avem aici de-a face cu împrumuturi din una sau mai multe vechi limbi balcanice, între timp dispărute, care, în zonele aparte străromâne, au trecut în latina târzie a romanicilor păstori.

Ar fi exagerat să ne propunem trasarea zonelor de interferență și a zonelor aparte cu precizia geografică pe care ne-am dori-o. De îndată însă ce cercetătorii au recunoscut în ce constă problema și s-a început căutarea materialului corespunzător, se naște speranța că va fi loc pentru mai multe afirmații decât ni se pare astăzi posibil.

¹⁰⁷ Ce s-a păstrat este folul de trai păstoral-nomad, comun romanicilor de răsărit, care, în cea mai mare parte a cazurilor, nu trăiau în orașe; la aromâni, vezi mai ales (dosierul de unul dintre cei mai buni cunoscători ai lui) Theodor Capidan: "Români nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice", în: *Dacoromania* 4 (1924-1926) fasc. 1, p. 183-352.

7. A șaptea teză. În legătură cu extinderea păstorilor romanici în Europa de Sud-Est

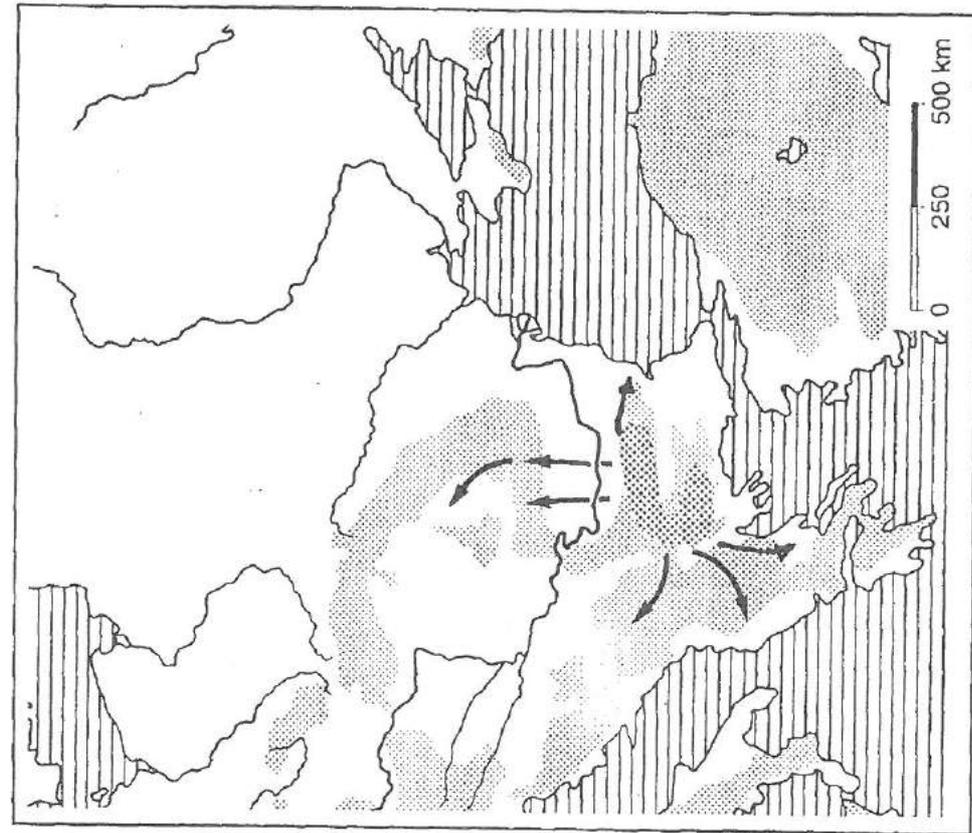
7.1. Felul de trai al nomazilor de munte, conceput și pus în practică în Europa de Sud-Est pentru prima dată de către stră-români, a fost înainte de toate o soluție provizorie pentru secolul al VII-lea, spre a găsi apărare, în cel mai înalt masiv al subcontinentului, împotriva cuceritorilor slavi. Nomadismul se putea extinde doar atunci, când, în ținuturile joase, domnea pacea, iar locuitorii lor țărani învățau să conlucreze – spre folosul ambelor părți – cu crescătorii de vite din munți. Populația pastorală romanică și-a arendat la început pășunile pentru iarnă de la băștinași, cu precădere de la triburile vorbitoare de albaneză. Cu timpul însă, pe măsură ce slavizarea făcea progrese în ținuturile joase, slavii din ramura bulgară deveniseră tot mai mult partenerii lor de afaceri. Noua simbioză a avut drept urmare faptul că romanicii lor le-a revenit în primul rând țarat bulgar un loc privilegiat, probabil chiar rolul de al doilea popor al țării. În granițele acestei formațiuni statale, care, în secolele al IX-lea și al X-lea, au fost împinse până către Belgrad, către coasta albaneză și spre nord-vestul actualiei Grecii, ei se puteau extinde nestingherit. Așa se face că, în aproape toți munții acestui teritoriu, iau naștere, probabil, noi mase de populație romanică, din care s-au păstrat anumite grupe până în epoca modernă. Pornind din Bulgaria, care fusese în jurul anului 1000 din nou încorporată Imperiului Bizantin, romanicii-păștori s-au extins mai spre sud, în noi teritorii de masare, și anume în Tesalia și în șirurile de munți din împrejurimi.

Ei au pătruns și în nord-vestul peninsulei, unde populația orașelor de coastă dalmate le cumpărau bucuross produsele și le foloseau serviciile de transport prin interiorul peninsulei. Potențialul vlah a fost folosit pentru ridicarea țării și de către țaratul sîrb în ascensiune. În mod manifest însă, vlahilor nu le vor fi în nici un caz oferite în Serbia, Bosnia și Croația posibilități de dezvoltare egale cu cele din Bulgaria și Grecia de Nord. Acest lucru pare să fi contribuit la faptul că *Romania* din „diaspora”, în munții din nord-vestul peninsulei, a fost înghițită, cu excepția unei minuscule zone istro-române, de masa slavă înconjurătoare. Reflecții comparative, care sunt necesare de multă vreme, trebuie să includă și mulți alți posibili factori condiționali.

Lămurire

7.2. Schimbarea istorică, datorită căreia, din zona de origine a romanilor, pe care o putem identifica drept un singur masiv muntos, s-a pornit o mișcare migratoare, care, în cele din urmă, s-a întins peste toate șirurile de munți ai Europei de Sud-Est, ducând pe alocuri chiar la fixarea în câmpie, această schimbare istorică, deci, corespunde unei epoci pentru care practic nu există nici o sursă de referință. Se poate totuși reconstitui destul de exact cum a avut loc răspândirea, cu ajutorul informațiilor pe care ni le pune la dispoziție o tradiție, care, de pe la anul 1000, devine treptat tot mai bogată. Pretutindeni, vlahii pășesc în lumina istoriei ca grupe mici și puțin legate de vreun anumit teritoriu.¹⁰⁸ Specialitatea lor

¹⁰⁸ Despre importanța morlaclilor (adică a vlahilor nord-vestici) pentru comerțul interior și pentru aprovizionarea cu brânză a Raguzei, vezi Constantin Jirčák: „Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa”, în: *Sitzungsberichte der Königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag*, Pragă, 1879; M. M. Frejdenberg: „Gorod i vlahi v Dalmatii” (XIV-XVI vv.), în: *Karpato-dunajskie zemli v srednie veka*, Kîșinev, 1976, p. 198-213; M. J. Danić: „Dubrovačka srednjevekovna karavanska trgovina”, în: *Jugoslavenski istorijski časopis*, nr. 3, p. 119-145.

Harta 14:
Continuitate în mișcare. Răspândirea și difuziunea Romanilor pastorale Central-Baleanice în statele slave creștinate ale secolelor IX-XII.

este creșterea oilor în munți, din care rezultă preocupări adiacente: însoțirea caravanelor comerciale prin munți, creșterea animalelor de transport pentru asemenea ocazii, îngrijirea unor turme străine și – nu trebuie să uităm – expediții de pradă fulgerătoare, care conduceau din munți la câmpie.¹⁰⁹ Ei sunt întâlniți și în serviciul militar.¹¹⁰ Există obiceiul ca, de regulă, comunitățile de vlahi să fie denumite în documentele timpurii după conducătorii lor, și nu după satele din care proveneau. Ei datorază ca dijma tot a *cincizecea oate* sau sunt obligați la alte dări caracteristice crescătorilor de animale mici.¹¹¹ Românii au trebuit să urmeze în diferitele lor zone de răspândire o dezvoltare economică diferită: în faza timpurie a prezenței lor, au practicat *nomadismul montan* sau, mai degrabă, o *conomie transhuman-tă a pășunatului la distanță*.¹¹² Doar acest fel de trai explică în

109 Un călător evreu din a doua jumătate a secolului al XII-lea îi compară pe vlahi ieșiți la pradă, întâlniți de el în Grecia de Nord, cu cerbii cei tuți. Nimeni nu a reușit până acum să-i supună: "din cauza inaccesibilității locurilor și munților în care locuiau, a căror sălbăticie le era numai lor familiară", vezi *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, ed. de M. N. Adler, London, 1907, p. 11.

110 Despre calitățile militare ale vlahilor, vezi Eugen Stănescu, în: *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9 (1971), p. 592. Faptul că vlahii erau obligați să furnizeze contingente militare domnitorului țării, este atestat pentru Ungaria anulul 1210, când Andrei al II-lea îi trimite în ajutor celui de-al doilea Țarat Bulgar, printre alții, pe *olaci*. O obligație asemănătoare stă și la baza încorporării de vlahi într-o armată bizantină care lupta în anul 1027 în Italia de Sud, vezi Mátyás Gyóni, în: *Acta Academiae Scientiarum Hungaricae* I/1-2, Budapest, 1951, p. 235-245.

111 Despre aceasta, vezi, printre alții, Germaine Rouillard: "La finc des bergers valaques sous Alexis Comnène", în: *Mélanges offerts à M. Nicolas Jorga par ses amis de France et des pays de la langue française*, Paris, 1933, p. 779-876; Bálint Ilie: "Die Walaichensteuer Tretma", în: *Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien*, László Földes (édit.), Budapest, 1969, p. 288-301. Despre dările pe care statul bizantin le ridica pentru folosirea pământului public ca pășuni de iarnă, vezi Mátyás Gyóni: "Les Vlaques du Mont Athos au début du XII-e siècle", în: *Études Slaves et Roumaines* 1 (1948), p. 241-252.

112 Vezi despre aceasta, *ibidem*: "La transhumance des Vlaques balkaniques au moyen âge", în: *Byzantinoslavica* 11 (1950), p. 29-43; *ibidem*: "Le nom de Bláhoi dans l'Alexiade d'Anne Comnène", în: *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), p. 241-252; E. Francès: "Păștori Vlahi din imperiul bizantin în secolele XIII-XIV", în: *Studii Revistă de istorie* IX nr. 1, 1956, p. 140-146; P. S. Năsturel: *Les Valaques balkaniques aux Xe-XIIIe siècles (Mouvements de population et colonisation dans la Romanie grecque et latine)*, în: *Byzantinische Forschungen* 7 (1979), p. 89-112. – Termenul de *Vlache* îi definește cătodață, în izvoare pe păstori, pe crescătorii de vite, termen folosit și pentru slavi, vezi în acest sens, Dimităr Angelov, în: *Istoričeski pregled* XIII/1, 1957, p. 56; Genevceva-Petkova: *Za agrarnite otnosenija v srednovekovna Bălgaria* (XI-XIIIv), Sofia, 1964, p. 131.

mod plauzibil de ce – dintre toate popoarele balcanice – doar românii s-au răspândit în întreaga Europă de Sud-Est, populând totodată câmpiile doar în puține părți ale peninsulei; acest lucru s-a petrecut altfel decât la slavi, care au năvălit de asemenea în regiuni depărtate una de cealaltă. (În epoca modernă se întâlnește nomadism montan spre nord, numai până la o linie care include în vest munții Albaniei de Nord, urmând în est culmea Balcanilor.¹¹³ Această linie de demarcație a apărut fără îndoială abia într-o perioadă mai recentă: în epoca medievală mai veche se poate presupune și în Carpați un nomadism legat de oierii.)

7.3. Și în alte regiuni, anume în Wallis, în Elveția, oamenii Evului Mediu și-au dat seama că, dacă se renunță la orice cultură a pământului și se practică – conform unei specializări până atunci nepuse în aplicare – în exclusivitate creșterea vitelor, atunci se pot folosi zonele alpine neîmpădurite care nu se aflau în proprietatea nimănui. Această descoperire a dus și în Wallis la o tendință de deplasare spre zonele aflate mai sus de terenurile locuite, cultivabile, cuprinzând o centură de munți considerabilă prin lățimea și lungimea ei. Locuitorii din Wallis preferau înălțimi între 1300 și 1800 m, ajungând până la maximum 1950 m.¹¹⁴ Faptul că ei nu s-au împrăștiat pe un spațiu imens, la fel ca românii, se explică, desigur, prin circumstanța că, datorită existenței în Alpi a unei ierbi mai dese, locuitorii de aici își puteau păzi vitele în jurul unor colibe stabile, fără să fie siliți la o permanență schimbare de pășune. Ei nu au practicat aceeași mobilitate ca nomazii de munte, obișnuiți cu deplasarea.

Locuitorii din Wallis nu au fost alungați din locurile lor natale, așa cum s-a crezut mai demult, de constrângerea foame-

tei. Atâta doar că, începând din secolul al XIII-lea, creșterea normală a populației a dus la canalizarea surplusului de locuitori spre alte zone pastorale. În acest context, regiunile montane recent luate în folosință, puteau fi din nou, curând după aceea, cedate valorilor de emigranți. Acest fel de răspândire, care a putut fi reconstituit într-un mod demn de încredere, pe baza unei situații favorabile a surselor, îngăduie concluzii analoge pentru situația mult mai precară cunoscută a păstorilor romanici din sud-estul Europei. Credem că nu greșim, dacă socotim extinderea remarcabilă a acestora nu drept rezultat al unei părăsiri de nevoie a unei patrii anterioare, ci dacă ne-o închipuim, în principiu, ca pe o câștigare succesivă de noi spații necesare traiului, de către o populație, ale cărei condiții de dezvoltare demografică se îmbunătățiseră, după ce ea descoperise o nouă formă de existență, pentru moment fosibilă fără nici o concurență.

7.4. Faptul că Masivul Central Balcanic, presupusa regiune de formare și de pornire a păstorilor romanici, încetează la un moment dat să mai fie o zonă de grupare a romanicilor, nu se găsește, în această poziție, la începutul extinderii la distanțe mari a vlahilor. Dimpotrivă, acest fapt definește un târziu proces parțial în cadrul ansamblului, probabil variat, al mișcărilor de populație romano-pastorală, ceea ce, în cele din urmă, va fi confirmat de rolul remarcabil jucat de vlahi în cel de-al doilea Țarat Bulgar, întemeiat în 1185-87.¹¹⁵ În regiunile muntoase ale Europei de Sud-Est, ale căror întinderi vor fi fost mai întâi străbătute de mici grupuri de cercetare¹¹⁶ s-au constituit nu doar noi grupări, ci, datorită unor condiții greu de reconstituit, s-au dizolvat ocazional și unele dintre concentrațiile mai vechi.

¹¹⁵ Vezi pentru aceasta, mai sus, capitolul 6.12.

¹¹⁶ Mai trebuie așteptat, până se va vedea dacă, pentru extinderea grupelor de păstori vlahi nomazi în afara Bulgariei – ceea ce se petrece fără îndoială înainte de introducerea tradiției documentare din finutul pe care îl tratăm –, se poate reconstitui o aproximativă eşalonare în timp și o gradare a densității lor.

¹¹³ Vezi harta la Beutermann: *Fernweidewirtschaft*, p. 23: "Formen der Weidewirtschaft in Südosteuropa".

¹¹⁴ Hans Kreis: *Die Wälsler. Ein Stück Siedlungsgeschichte der Zentralalpen*, Bern, 1958, cu bibliografie suplimentară.

7.5. Astfel, delimitarea unui episcopat al vlahilor în Macedonia de Nord, pentru secolul al XI-lea – problemă asupra căreia vom mai reveni – ne lasă să tragem concluzia unui aflux mai puternic de romani în spre regiunea Prilepului.¹¹⁷ O îndesire de durată – așa cum arată realitățile moderne – nu s-a produs însă cu această ocazie. De la sfârșitul secolului al X-lea, valahii se îmbulzesc spre sud, peste granița de sud-est a Bulgariei.¹¹⁸ În zonele montane, până spre golful Corintului, chiar în Câmpia Tesaliei, prezența lor a fost în cele din urmă atât de numeroasă, încât în secolele XII-XIII, aceste regiuni s-au numit *Vlahia Mare*, *Vlahia Mică* și *Vlahia de Sus*.¹¹⁹ Și această nouă masă a dispărut însă de multă vreme. Ținuturile cu o însemnată prezență aromână din Grecia s-au micșorat iarăși până la a reveni la fășia din Nord, în care romanicii pătrunseseră sub protecția primului Țarat Bulgar, prăbușit la începutul secolului al XI-lea.¹²⁰

117 Ivan Shegarov: *Istoriata na Ohrîdskata archiepiskopiia*, vol. 1, Sofia, 1924, p. 55-60; 192; Mátyás Gyóni: "L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe-XVle siècles", în: *Études Slaves et Roumaines* 1 (1948), p. 148-159; N. Popescu: "Ioan Preotul", episcopul Aromânilor – cel mai bătrîn preot român, pe la anul 1050, în *Biserica Ortodoxă Română* 52 (1954), p. 457-460. Puțin convingător este Eugen Stănescu, în: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 6 (1968), p. 428-431.

118 În anul 978 sau 979, Vasile al II-lea a transmis lui Niculița ordinul (*archê*) în legătură cu vlahii din Hellas. Conform lui Năsturel: *Vlăcaques*, p. 92 această știre a lui Kekaumenos dovedește că în Grecia Continentală de atunci trebuia să fi existat *une région de forte densité vallaque*. După părerea lui G. G. Litavrin, din ediția lui: *Sovety i rasskazy Kekavmena. Sočinenie vizantijskogo polkovodca XI veka*, Moskva, 1972, nota 1160 sq. (p. 587 sq.) este vorba de comanda asupra trupelor, pe care puterea imperială le recruta printre valahi. – Vlahii care – tot conform lui Kekaumenos – s-au răsculat în 1066 împotriva împăratului, se fixează parțial deja în Câmpia Tesaliei. În parte, e vorba de păstori de munte (transhumantii), care își lăsaseră familiile în munții înalți ai Bulgariei, vezi *Fontes hist. Duc-Rom.* III, p. 20-45. În legătură cu aceasta, vezi G. G. Litavrin: "Vostaniie bolgar i vlahov v Tessalii v 1066 g.", în: *Vizantijskij vremenik* 11 (1956), p. 123-134.

119 George Murmu: *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare 980-1259. Studiu istoric după izvoare bizantine*, București, 1913, p. 14; G. C. Soulis: "The Thessalian Vlachs", în: *Zbornik Radova Vizantolohskog Instituta* 8 (1963) nr. 1, p. 271-273. Despre urme toponimice ale vlahilor în fosta Vlahic Marc și Mică, vezi Gustav Weigand: "Die aromunischen Ortsnamen im Pindusgebiet", în: *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1919, p. 60-64; 174-180 (acți, p. 177-180).

120 În legătură cu aceasta, vezi mai ales, Theodor Capidan: *Die Mazedo-Rumänen. Historischer und beschreibender Versuch über die rumänischen Vollstämme der Balkanhalbinsel*, Bukarest, 1941.

7.6. Constituirea unor noi măști de populație a devenit în general posibilă, după părerea mea, datorită raportului armonios remarcabil dintre *romanicii-păstori și bulgari*.¹²¹ Abia atunci când bizantinii au învățat să calce întrucațva pe urmele bulgarilor, al căror țarat și-l anexaseră, au fost oferite sub stăpânirea imperială, dincolo de granița de sud a bulgarilor, condiții asemănătoare de dezvoltare cu cele avute la dispoziție sub principii bulgari; dimpotrivă, afluxul romanicilor de răsărit spre nord-vestul peninsulei, deci în nou createle regate ale Serbiei, Bosniei și Croației, nedepășind probabil nivelul unei dispersări de populație pe spații vaste, însă neconsistente demografic.¹²² Aici domnesc în mod manifest alte condiții generale care vor trebui, în viitor, mai clar definite. Și în regatele slave din vestul Balcanilor a fost desigur remarcat faptul că specialiștii vlahi în păstoritul din ținuturile înalte erau foarte utili pentru principii și mânăstiri. Se poate însă recunoaște mult mai bine decât în Bulgaria că domitori, proprietarii funciari și mânăstirile, erau precocupați, dacă nu de faptul de a-i sedentariza pe păstorii din munți, cel puțin de a nu-i lăsa să se miște liber și de a-i fixa teritorial.¹²³ Tocmai

121 O asemenea întreprindere străfășă, bazată pe o completare reciprocă a intereseilor, e scoasă în evidență, printre alții, de Murmu: *Romains și de Eugen Stănescu* în: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 6 (1968), p. 417 sq.

122 Kadlec: Valași, Silviu Dragomir: "Über die Morlaken und ihren Ursprung", în: *Académie Roumaine (edit): Bulletin de la Section Historique*, vol. 11, București 1924, p. 115-126; idem: *Vlahii și Morlacii. Studiu din istoria romanismului balcanic*, Cluj, 1924 = Universitatea din Cluj (ed.): Publicațiunile Institutului de istorie universală, vol. 1; idem: *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1960, Academia Republicii Populare Române. Comisia pentru studiul promovării limbii și poporului român II. În legătură cu "Hinterlandul" orașelor din Dalmația, vezi mai sus nota 108.

123 Acest lucru poate fi pus în evidență îndecosebi pentru perioada de formare a regatului sârb, și anume cu ajutorul documentelor mânăstirești, care încep în a doua jumătate a secolului al XII-lea, vezi *ibidem*: Vlahii din Serbia în secolele XII-XV, în: *Anuarul Institutului de istorie națională a Universității din Cluj*, vol. 1 Cluj, 1922, p. 279-299; Rad Ivanović: "Dočanski katuni", în: *Istorski časopis* 3 (1951-52), p. 257-264; *ibidem*: *Katunska naselja na manastirskim vlastelinstvima, ibidem*, 5 (1954-55), p. 407 sq.; S. P. Naumov: "Balkanski vlahi i formirovanie drevne serbskij narodnosti (k analizu vlasskich imen iz serbskich gramot XIIIv.)", în: *Etničeskaja istorija vostočnych romancev. Drevnost' i srednie veka*, Moscova, 1979, p. 18-60, precum și *Sinpozium o srednjovekovnom katunu održan 24. i 25. novembra 1961 g.*, Sarajevo, 1963 = *Poselbna izdanja/činaga II, editat de Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine/Otdeljenje istorijsko-filoloških nauka*, kn. 1.

acest interes de a-i controla pe păstorii nomazi în grupe mici, la fel ca pe populația țărănească, stătea fără îndoială în drumul constituirii unor noi aglomerări.

7.7. Faptul că, mai întâi, cel mai mare număr de păstori romani care trebuie luați în considerare pentru Evul Mediu timpuriu, în afara zonei lor de formare, se găsește tocmai în vestul și sud-vestul zonei de ieșire, trebuie privit – o subliniem încă o dată – în strânsă legătură cu progresele extinderii primului Țarat Bulgar, care atinsese, spre sfârșitul secolului al X-lea, cu puțin înaintea prăbușirii lui, maxima extensivă. Mai multe considerații pot duce la întărirea acestei ipoteze.

Mai întâi, o considerație de ordin cronologic. A șasea mea teză a fost clădită pe dovada – după părerea mea, temeinic elaborată de cercetarea de până acum – că străalbaneza și străromâna s-au influențat reciproc cu o intensitate neobișnuită pentru o vecinătate lingvistică. Transpus în istorie, acest lucru trebuie să însemne că două grupe etnice s-au aflat în contact foarte strâns pentru o perioadă de timp, a cărei durată nu trebuie să ne-o imaginăm a fi fost foarte scurtă. Trebuie să pornim de la presupunerea întemeierii unei *Romanii pastorale* în Masivul Central Balcanic, fapt ce se va fi întâmplat la limita dintre secolele al VI-lea și al VII-lea, dată la care se cere adăugată o durată minimă de aproximativ două sute de ani, pentru simbioza albano-română. În continuare, e îngăduită presupunerea că în alți munți ai sud-estului, în care români, în faza lor timpurie, n-au mai avut nici un albanez ca vecin, s-au putut forma cu greu înainte de secolul al IX-lea noi aglomerări de populație pastorală romanică, a căror limbă să se fi continuat într-una din ramurile păstrate ale românei. Căci acestea se uniformizează sub o puternică influențare a albanezei timpurii. Ne putem imagina ușor, și pare să fie chiar probabil, că proporția substanțială de corespondențe cu

albaneza, ce caracterizează daco-româna,¹²⁴ se poate explica prin diferența de durată a simbiozei. E foarte posibil ca, atunci când înaintașii meglenoromânilor și a aromânilor emigraseră deja spre sud-vest, strămoșii daco-românilor să fi trăit mai departe, tot în zona Masivului Central Balcanic, în vechea vecinătate cu străalbanezii.¹²⁵

7.8. Presupunerea că actualii români de sud și de nord s-au despărțit relativ târziu unii de ceilalți, este confirmată de împrumuturile de cuvinte din slavă. Aromâna și daco-româna au, oricum, în comun 80 dintre ele.¹²⁶ Acestea ne fac să înclinăm spre ipoteza că ambele grupe, încă nedespărțite, au trăit nașterea unei legături de-acum slavo-române care s-a alăturat, ca al doilea element, simbiozei albano-române, întrecând în curând în importanță vechea vecinătate.¹²⁷ Marea masă a cuvintelor de origine slavă, care se pot constata în toate ramurile românei, nu se vor fi putut încuiba în vocabularul romanic – conform criteriilor de cronologie fonetică – cu mult înainte de anul 900.¹²⁸ Aceasta

124 Aromâna are 18 isogloose româno-albaneze comune cu daco-româna, în timp ce 19 cuvinte ale acestora sunt neobișnuite la aromâni, vezi Russu: *Elementele*, p. 104-106.

125 Vezi lucrarea mea: *Antînge des alb. Christeni*, p. 155 sq. Rămâne evident de verificat dacă situația statistică a cuvintelor nu provine mai degrabă din difuziunea prin care se deosebesc aromâni față de locuirea în aglomerări ale daco-românilor. Aromâna – mai puternic supusă influențelor altor limbi – a pierdut fără îndoială anumite cuvinte din limba veche balcanică, dar și din moștenirea latină, ceea ce în daco-română se conservă. În legătură cu aceasta, vezi cercetările lui I. Coteanu, față de care ia poziție Werner Bahner, în: *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig/Philol.-hist. Kl.*, vol. 115, fasc. 3, Berlin, 1970, p. 66.

126 Capitlan: *Mazedo-Rumänen*, p. 49. – O analiză istorică a fondului de împrumuturi slave în aromână a fost începută de același savant, vezi *ibidem*: "Elementul slav în dialectul aromân", în: *Memoriile Secțiunii Literare*, seria a 3-a, vol. 2, București, 1925, p. 289-379, și recenziia acestei lucrări, publicată de Mladenov în: *Arhiv für slavische Philologie* 41 (1927), p. 143-152.

127 Cuvintele slave împrumutate în română sunt tratate, printre alții, de B. Cenev: *Ezîkovi vza- imnositi meždu bălgari i rumâni*, Sofia, 1921, *Godišnik na Sofijski Universitet*. Ist.-fil. fak. 25/26 1919-20, al 4-lea studiu; Theodor Capitlan: "Raporturile lingvistice slavo-române", în: *Slavia* 1, p. 487-494; *ibidem*, 2, p. 128-138; 325-346; Ilie Bărbulescu, "L'individualité de la langue roumaine et ses éléments slaves anciens", în: *Archiv* 44 (1937), nr. 1-2, p. 1-32; Emil Petrovici: "Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?", în: *Revue de linguistique* 11 (1966) București, p. 313-321.

128 Vezi, în legătură cu aceasta, printre alții, Gustav Weigand în: *Indogermanische Forschungen* 27 (1916), p. 13.

înseamnă că abia după această dată se va fi putut dezvolta pe deplin *simbioza slavo-română*, deci în acea fază în care primul Țarat Bulgar, cu puțin înainte de prăbușirea lui, atinsese maxima lui dezvoltare teritorială. Dacă până acum grupele de păstori romanici trăiau în spațiul lor de formare la distanțe una de cealaltă, pe trasee montane, de probabil maximum 300-400 km, trebuie să socotim, aproximativ pentru anul 1000, că distanțele dintre cele mai îndepărtate margini ale diferitelor masări de populație romanică atingeau 700 km, dacă nu și mai mult.¹²⁹

7.9. În locuitorii acestei, în această fază, atât de extinse *Romania*, nu mai trebuie să vedem în niciun caz reflectarea acelor refugiați care se salvau de slavi în cele mai inaccesibile zone montane. Mai degrabă avem impresia că vlahii din primul și, mai apoi, de la începutul celui de-al doilea Țarat Bulgar care se naște din răscoala anilor 1186/1186, reprezintă, alături de bulgari, și cu aceiași prestigiu politic, un *al doilea popor al formăției statale* (6.12.; 6.14.; 7.1.). Dacă ei au fost în secolul al X-lea într-adevăr părtași la o putere care își întindea granițele până departe, aceasta trebuie să fi presupus că, în interiorul acestor granițe, ei se puteau mișca liber și puteau întemeia noi grupări, dar în același timp și să întrețină, la mari distanțe, contacte strânse unii cu alții. Faza constituirii unor noi spații de grupare, care urmează fazei de formare a *Romaniei pastorale*, se lămurește, așadar, după părerea mea convingător, prin rolul pe care vlahii au știut să și-l asigure în primul Țarat Bulgar.

129 Faptul că și românii din nord-vestul peninsulei au emigrat din Bulgaria se mai poate încă spune în mod credibil – după ce cea mai mare parte a fost asimilată de slavi – doar pentru istro-români, vezi Emil Petrovici, "Les éléments sud-slaves orientaux de l'istro-romain et le territoire de formation de la langue roumaine", în: *Actes du Premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes...* 1966 (Sofia 1968), vol. VI, p. 203-211. – Cu ajutorul unor reflecții de ordin lingvistic, Petar Skok a încercat, în: *Arhiv za arbanaska starina, jezik i etnologija* 2 (1924), să reconstituie desprinderea și peregrinările istro-românilor, pentru care nu avem nici un punct de referință în izvoarele scrise.

Faptul că ei erau acum într-un fel nou, privilegiat, partenerii acelor slavi care își asimilaseră de curând pătura conducătoare turcă, se reflectă convingător în raporturile bisericești. După victoria împotriva bulgarilor, Vasile al II-lea a încredințat, în anul 1020 – confirmând desigur o reglementare care fusese valabilă în Bulgaria înainte de recucerire – sarcina păstoririi *vlahilor din întreaga Bulgaria* arhiepiscopului de Ohrida, celui mai înalt ierarh bisericesc din teritoriile incorporate.¹³⁰ Prin aceasta s-a luat în considerație faptul că populație risipită.¹³¹ Atunci când, către locuitori, reprezentau o populație risipită, spre deosebire de ceilalți mijlocul secolului al XI-lea, bizantinii întemeiau un episcopat vlah de sine stătător în Macedonia de Nord, ei înțelegeau prin aceasta – și acum se poate preciza ceea ce mai înainte fusese doar amintit în treacăt – să fină seama de o nouă apărută îndesire a populației romanice. Din cauza unor condiții pe care nu le cunoaștem, avem de-a face cu un caz de excepție, când vlahii câștiga ponderea într-un ținut întreg. Este însă probabil că noua episcopie – depășindu-și atribuțiile legate de un teritoriu limitat – trebuia să se îngrijească de toți romanicii răspândiți în partea bulgară a Imperiului și, prin aceasta, să participe la o sarcină care până atunci revenea doar arhiepiscopului de Ohrida.

7.10. Dacă ierarhii bisericii (și puterea politică care stătea în spatele lor) își dădeau fără îndoială osteneala să aprecieze echitabil această categorie deosebită a vlahilor, în vreme ce ceilalți autohtoni balcanici – nici pe departe contopiți – nu erau, în mod vizibil, altfel tratați decât slavii, faptul că o caracteristică a creștinismului bulgar, nou creată limbă liturgică slavă, pătrunde și la vlahi, deși acest popor era de multă vreme creștinat

130 Printre altele, documentul se găsește și în: *Izvori za bălgarskata istoria*, vol. 9, ed. de Bălgarska Akademija na naukite. Sofia, 1965, p. 44-47 (47).

131 În același timp, trebuie observat că prin același document este pus – în ierarhia bisericească – sub jurisdicția directă a episcopului și un neam turc sedentarizat pe Vardar, fără îndoială, fiindcă și în cazul lui o poziție socială, economică și juridică aparține făcea recomandabil un tratament deosebit din punct de vedere bisericesc.

și folosea de sute de ani în liturghie propria lor limbă, latina, ar putea părea surprinzător.¹³² Această stare de lucruri produce, la prima privire, confuzie, cu atât mai mult cu cât albanezii, al căror creștinism începe de asemenea în Antichitatea târzie, își păstrează limba lor liturgică (în cazul lor, albaneza), moștenită din vechime.¹³³ Misterul se lămurește, dacă ne aducem aminte că acea parte a albanezilor care se continuă prin albanezii de astăzi, își părăsiseră vechile lor reședințe din interiorul Peninsulei Balcanice, fapt prin care se sustrăseseră influențelor culturale ale Bulgariei creștinate; în același timp, cei care au perseverat în a rămâne în vechea patrie fură treptat absorbiți, din punct de vedere lingvistic și cultural, de către slavii care pătrundeau pe văi, în sus. Ca urmare a acestor două procese istorice, s-au născut și pentru păstori romanici noi raporturi de o natură asemănătoare cu cele valabile pentru românii de azi în Grecia, care ar putea fi transpuse, păstrând sensul evenimentelor, asupra Bulgariei creștinate din Evul Mediu. Așadar, vlahii obișnuiau să frecventeze bisericile doar iarna, când coborau de la munte, biserică în care serviciul divin se oficia în altă limbă de către preoți provenind din alt popor. Pe această cale a devenit limba liturgică bulgară, străină vlahilor, parte integrantă a culturii lor religioase. Acolo unde însă aceștia, la câmpie, auzeau greaca ca limbă liturgică, s-au adaptat și acestui obicei.

¹³² Slava trebuie să fi fost odinioară și pentru aronâni limbă bisericească, înainte ca greaca să-i fi luat locul. Aceasta se vedește cu ajutorul unui fond redus de cuvinte bisericești păstrate pe care le-a adunat Capidan: *Mazedo-Rumänen*, p. 75: culindă, călugăr, piscură [*prescură*], pumean [*pomână*], mitluces. De această grupă nu ține – contrar părerii lui Capidan! – *klopit*, pentru că acesta definește "la langa", spre deosebire de *cimpiana*, care înseamnă "clopot de biserică". Ar fi binevenită o verificare a unei eventuale extinderi a acestei liste. – Situația filologică poate fi explicată prin faptul că aronânii s-au infiltrat mai întâi în Grecia de Nord, după ce se adaptaseră creștinismului bulgar. Explicația ar putea fi căutăată însă și în faptul că aronânii ocupau, prin zona lor principală de răspândire din ținuturile epiro-macedonene, o regiune în care, în timpul puterii maxime a primului Țarat Bulgar, împăratul avea o influență mai redusă decât stăpânul bulgar.

¹³³ Trăg această concluzie pe baza faptului că, în vocabularul bisericesc albanez, nu există niciun strat intermediar de origine slavă între împrumuturile din latină și preluările din italiană. Vezi pentru aceasta, lucrarea mea: *Anfänge des alb. Christent.*, p. 151.

8. A opta teză: În legătură cu imigrarea românilor în România

8.1. Limba română a fost transplantată în România de imigranți veniți din Bulgaria. Legătura cu această patrie de origine s'a păstrat, căci românii de la nord de Dunăre nu au avut sute de ani de-a rândul episcopii lor proprii, ci i-au considerat pe arhiepiscopul greco-ortodox de Ohrida și pe episcopul lui sufragane de Vidin, din nord-vestul Bulgariei, în apropierea Porților de Fier, drept superiori lor bisericești. Abia în anul 1359 a fost înființată o arhiepiscopie în Muntenia. Mărturia puternice ei legături cu structurile bisericești bulgare, pe care valahii le-au menținut în Transilvania și sub dominația regilor romano-catolici ai Ungariei, ne oferă un prim ajutor pentru a răspunde la întrebarea când au pus ei piciorul în noua lor patrie nordică. Căci, înainte ca aceste legături atât de puternice să se poată înmoda, au trebuit să treacă cu siguranță încă vreo câteva decenii după botezul principilor de pe la anul 864. Pentru aceasta pledează și faptul că abia în contextul unei depline simbioze româno-bulgare – de care ținea și bilingvismul bărbaților români – pare plauzibilă trecerea românilor de la limba liturgică latină tradițională la cea slavă. Conform mărturiilor din fondul lexical de împrumut, o asemenea legătură strânsă s-a putut impune cu aproximație abia după anul 900.

Pentru Muntenia, care fusese în secolele al IX-lea și al X-lea înglobată în primul Țarat Bulgar și apoi stăpinită de diferite populații călărețe turcice, și care nu e despărțită de Bulgaria nord-estică decât doar de Dunărea de Jos, este imaginabil un aflux de

vlahi încă din secolul al X-lea. Nu este exclus ca păstorii români-
ci să fi învățat aici agricultura de la o populație slavă de țărani,
localnică de mai multă vreme. Pentru a defini etapele romani-
zării în teritoriile României de la est de creasta Carpaților, lipsesc
din păcate izvoarele, dar mai ales reperele lingvistice.

Afirmații exacte sunt, dimpotrivă, îngăduite în ceea ce privește
Transilvania. Un *terminus post quem* ni-l oferă rîurile *Olt* și
Mureș, precum și *Carpații Apuseni* [Bihargebirge], care se regă-
sesc fără îndoială încă în cea mai veche toponimie românească a
Transilvaniei. Formele românești împrumutate presupun o dată a
preluării, care trebuie fixată mai târziu decât prima colonizare de
germani, databilă la mijlocul secolului al XII-lea. Un *terminus*
ante quem ni-l oferă un document din anul 1210, al regelui
Ungariei, Andrei al II-lea, care cere de la *olaci* trimiterea unui
contingent militar în sprijinul aliaților bulgari. O asemenea
obligatie e plauzibilă doar pentru o epocă care se plasează la
decenii după începutul afluxului [de vlahi]. De aceea, românii
vor fi venit în a doua jumătate a secolului al XII-lea în
Transilvania. În mod vădit, regele Ungariei – încurajat probabil
de priceperea cu care păstorii vlahi de munte se integrau în
regatul vecin al bulgarilor, de la sudul Dunării de Jos – și-a adus
români la marginea țării sale, care trebuiau să preia paza graniței
și diferite servicii de recunoaștere. Cum s-au răspândit treptat
acești imigranți din nucleul lor, din mijlocul Carpaților Meri-
dionali, în toată Transilvania, se mai poate reconstitui într-o
măsură oarecare cu ajutorul documentelor. Valahii și-au făcut
accesibile, în decursul secolului al XIII-lea, pășunile montane de la
sud de Mureș. La nord de acest rîu, în Carpații Apuseni, apar în
secolul al XIV-lea. O parte a românilor a coborît încetul cu încet
de pe înălțimi spre văi, schimbând modul de trai bazat pe păs-
toritul la distanță, cu agricultura.

Lămurire

8.2. Valahii apar pe scena istoriei și pretutindeni pe teritoriul
României ca creștini greco-ortodocși, legați de biserica bulgară.
Chiar acest element confirmă hotărît faptul că ei veniseră dinspre sud,
și reduce perioada de timp care intră în discuție pentru fixarea crono-
logică a imigrării.¹³⁴ Dacă încercăm să ne bazăm pe varianta alterna-
tivă și să punem de acord subordonarea bisericească a valahilor cu
ipoteza că romanicii de la nordul Dunării de Jos ar fi fost aici
băștinași din acea perioadă în care Dacia fusese provincie romană,
atunci ajungem într-un impas fără ieșire.

Un creștinism cu limbă liturgică slavă, căruia să i se poată ralia
românii, s-a răspândit abia odată cu creștinarea hanului bulgar, Boris
I, pe la anul 864. Incepând cu sfârșitul secolului al IX-lea nu mai
avem nici un punct de reper care să ne indice că puterea primului
Țarat Bulgar s-ar fi extins spre nord, dincolo de Dunărea de Jos.
Dincolo de aceasta, alte popoare cuceritoare venite dinspre nord-est
stăpânesc de-acum înainte regiunea: pecenegii, mai târziu uzii și
cumanii și, în sfârșit, la vest de Carpați, ungurii. Nici măcar bizanti-
nii, care, în jurul anului 1000, se reînstăpânesc asupra Bulgariei, nu

134 Fapt de marca valoare documentară a orientării bisericești și – pentru Transilvania în mod
limpede – a împrumuturilor cu valoare cronologică, nu are nicio greutate faptul că s-a recurs la
două izvoare narative, pentru a dovedi o prezență timpurie a românilor în România. Este vorba
de izvorul rusesc *Cronica lui Nestor*, a cărei fază finală de redactare corespunde începutului se-
colului al XII-lea, și de istoria ungarilor, ieșită din pana notarului anonim, al lui Béla al IV-lea,
câtre 1200. Rămâne însă total nesigur ce poate fi reținut ca fapt istoric din datele acestor autori
care relatează despre vlahi de la o depărtare mare în timp și la ce regiuni se referă ei. Vezi despre
aceasta, printre alții, Gyula Kristó, "Rómaiak és vlahok Nesztornál", în:
Századok 112 (1978), fasc. 4, p. 623-661. Despre notarul anonim al lui Béla al IV-lea: V. D.
Koroljuk: Slavjane, vlachi, rimljane i rimske pastuehi vengerskogo "Anonima", în:
Jugovostočnaja Evropa v srednje veka, vol 1, Kišinev, 1972, p. 140-149; István Bóna, în: *Kurze*
Geschichte Siebenbürgen 1990, p. 110-112, care contestă acestui text orice valoare documentară
pentru perioada descălcării maghiare. – Despre cronica lui Nestor, vezi Mátyás Gyóni: "Les
Voloche des Annales primitives de Kiev", în: *Études slaves et roumaines* 2 (1949) Budapest,
fasc. I, p. 58-92; V. D. Koroljuk: "Volochei i slavjane «Povesi vremennykh letb»", în: *Sovetskoe*
slavjanovedenie 4 (1971), p. 41-63; D. Dvoichenko-Markov: "The Russian Primary Chronicle
and the Vlachs of Eastern Europe", în: *Byzantion* 49 (1979), p. 175-187.

se extind dincolo de fluviu. El constituie granița de nord și pentru cel de-al doilea Țarat Bulgar între 1187-1396. E foarte puțin probabil ca unuia din cele două țarate bulgare sau - în faza intermediară din secolele XI-XII - bizantinilor, să le fi reușit convertirea la creștinism a unei fâșii de teritoriu învecinat, în afara granițelor lor, și, cu această ocazie, să fi adus un popor creștin, anume pe români, la folosirea limbii bisericești slave. Dacă această misionare ar fi fost încercată și s-ar fi putut desfășura sub dominație străină, atunci trebuie să ne întrebăm de ce nu au fost înființate unul sau mai multe episcopate special gândite pentru acest scop. Ni se pare limpede că creștinismul românesc s-a bulgarizat nu în afara Bulgariei, ci în interiorul ei sau, în orice caz, în partea bulgară de imperiu a Bizanțului. Premisa acestui proces este ca păstorii români să fi trăit în strânsă legătură cu primul Țarat Bulgar în secolul al X-lea, să fi jucat aici un rol apreciabil și să fi fost în mod frecvent oaspeți în centrele culturii bulgare.

Structurile bisericești ale românilor, așa cum le cunoaștem din Evul Mediu, nu s-au născut, cu multă probabilitate, pe teritoriul României. În schimb, felul lor de specific trai le-a permis valahilor să-și păstreze structurile bisericești aduse cu ei într-o lume înconjurătoare, în care toți ceilalți locuitori țineau de biserica romano-catolică. Îndelungata specializare a românilor în economia pastorală migratoare a izolat specificitatea lor lingvistică și de civilizație. Acea mobilitate deosebită care ține de forma economică amintită le-a permis ca vechea legătură bisericească cu Vidinul și Ohrida, adică o frântură din această specificitate, să fie menținută și la distanțe apreciabile.¹³⁵

135 Pentru toponimicul Vidin, româna urmează, de altfel, utilizând *Din* (dialectal: *Dziti*) - după toate regulile - fonemului bulgăresc medieval *Bdin*. Români din împrejurimi care se trag din emigranți reînforși din România, își bazează construcția *Văle*, dimpotrivă, pe numele neobulgar *Vidin*, o preluare din turcă, vezi Stojan Romanski, în: *Sbornik v česti na Prof. L. Millerić*, Sofia, 1933, p. 654-657; Schramm: *Eraberer* 47.12.6. Faptul că Vidinul este în mod manifest singurul oraș la sudul Dunării pentru care în română s-a conservat o formă împrumutată, fixată de timpuriu, se poate explica înainte de toate, prin importanța centrală a acestei localități pentru structurile bisericești ale românilor.

De Transilvania era mult mai aproape sediul arhiepiscopal de la Sremska Mitrovica, pe cursul inferior al Savei. În faptul că la români Evul Mediu nu se pot recunoaște niciun fel de legături cu acest centru bisericesc, se reflectă, la valahii care porniseră din Bulgaria și care emigrară spre Transilvania, lipsa unei etape intermediare în Serbia, neexistând, dacă nu de scurtă durată, legături cu aceasta. Spre o atare concluzie ne îndeamnă și constatarea că în grupele timpurii ale cuvintelor slave împrumutate de daco-romani lipsește cu desăvârșire orice preluare lingvistică din sârbă.¹³⁶

8.3. Situația structurilor bisericești sprijină de altfel nu doar ipoteza că românii ar fi venit în România, din sud, ca emigranți, ci este și un indicator util pentru *datarea* acestui aflux. Limba bisericească slavă nu a putut fi adoptată temeinic de către români, înainte de a se fi impus simbioza lor cu slavii, căci, fără un contact intens cu acești vecini, vlahii ar fi rămas, desigur, ca și albanezii, la vechile obiceiuri, în cazul primilor, la *serviciul divin în limba latină*.

Împletirea unor legături cu slavii, care, în scurt timp deveniră tot mai strânse, își găsește expresia într-o mulțime de împrumuturi de cuvinte slave. Pentru a surprinde începutul acestei recepții, găsim un punct de sprijin solid, privind datarea fonetică, în faptul că doar în cuvântul românesc „sută”, provenind din cuvântul slav *soto*, păstrează în prima sa silabă acca semvocală slavă care în Europa de Sud-Est trebuie să fi dispărut pe la anul 900.¹³⁷ Înainte ca secolul al X-lea să se fi apropiat prea tare de sfârșitul lui, nu s-au impus raporturi nici în contactele lingvistice, nici în

136 Vezi pentru aceasta, printre altele, articolul lui Vasile Arvinte: „Die Westgrenze des Entstehungsgebietes der rumänischen Sprache”, în: *Zeitschr. f. Balkanol.* 6 (1968) Nr. 2, p. 97-113 (cu bibliografie suplimentară), în care autorul interpretează materialul în favoarea tezei contnuității.

137 Situația pronunției de mai târziu se reflectă, pe la 950, la Constantin Porphyrogenctul, în cuvintele *Brătios* „Prut” și *Dristra* „Siliștra”, vezi lucrările mele: *Northeastern Ströme* 4.15, și *Eraberer* 38.10.4.

extinderea structurilor bisericesti, care trebuie să le fi fost famili-
are daco-românilor într-o perioadă precedând emigrarea lor în
România.

8.4. O altă situație fonetică cu valoare cronologică sprijină
această idee. Printre cuvintele împrumutate, pe care românii le-a
luat din slavă, se găsesc unele care au în limba care a preluat
cuvântul, grupul *un, um* pentru *vocala nazalizată posteroară*
limbii care a furnizat cuvântul. Astfel, cuvântul românesc *cum-*
până provine din fonemul slav *koopona*, în vreme ce *dumbravă*
are ca model *dobrova*. Dintre acestea, se departajează o serie de
cuvinte în care *o* – slav se transformă în alt fel, și anume prin *im*,
în: de ex. *crîng* < *krogŭ* sau *zîmbru* < **zobrŭ*. La golumb, golîmb
„porumbel” se întâlnesc ambele feluri de preluare.

Înclin să cred că la toponimele de la nordul Dunării se
întâlnește doar a doua formă de substituție, de exemplu la
Dîmbovița, râul pe care se află București. Redarea prin *im*, în pre-
supune o situație fonetică, în care „vocala nazală posteroară” își
pierduse vechea sa calitate de vocală *o*, în timp ce nazalizarea se
mai menținea încă.¹³⁸ Nume ca *Dîmbovița*, *Gîlbocea* au putut fi
împrumutate, după părerea mea, la o bună perioadă de timp după
ce o cantitate de cuvinte slave împrumutate pătrunseseră deja în
românia veche, însă bulgara nu atinsese denazalizarea, așa cum o
arată formele moderne *dăbov* „(din lemn) de stejar” și *glăbina*
„adâncime”. Atâta vreme cât nu poate fi dat niciun exemplu de
la nordul Dunării pentru *o* > *-um/-um-*, avem dreptul să tragem
concluzia că imigrarea românilor în fășia de la nordul Dunării

138 Vezi pentru aceasta, printre alții, Alexandru Rosetti: „Sur le traitement de vls. o en roumain”,
în: *Studia linguistica in honorem Tadei Lehr-Splavinski*, Krakau, 1963, p. 261-263. O inter-
pretare diferită, oferită de Capidan, care lămurise discordanța de redare din *um/um*: *im/im* prin
existența unor regiuni docebite de împrumut (< sârbă: bulgară) mi se pare greșită, fiindcă în
română nu apar alte preluări timpurii singure din sârbă, vezi Arvinte (nota 136). Se pare că
„interpretarea geografică” a fost în sfârșit abandonată și de un adept temporar al ei, vezi Günter
Reichenkron: „Urslavisch ō im Rumänischent”, în: *Die Welt der Slaven* 6 (1961), p. 40-54.

s-a declanșat abia atunci când (fără îndoială nu înainte de 900) pe
teritoriul Bulagriei simbioza slavo-valahă era un fapt împlinit.

Cu toate că redările în română ale unor vocale nazalizate
slave, care ne ajută la stabilirea unui *terminus post quem* pentru
imigrarea în Muntenia, sunt numeroase, ele nu ne furnizează
niciun un *terminus ante quem*. Procesul denazalizării care a putut
deci să înceapă doar după ce nume ca „Dîmbovița” și
„Gîlbocea” fuseseră deja preluate, s-a impus peste tot în spați-
ul bulgar – de care ținea atunci și Muntenia – cel mai devreme în
secolul al XIII-lea, într-o perioadă în care prezența românilor în
Muntenia, dar și în Transilvania, este de necontestat. Chiar și
acei slavi care s’au menținut în Transilvania până în epoca mo-
dernă nu au abandonat niciodată – așa cum arată unele dialecte
macedonene – pronunțarea nazalizată.¹³⁹

Pentru început, se recomandă formularea unei ipoteze foarte
prudente: românii se infiltrează în regiunile de la est de Carpați
ale patriei lor actuale, într-o măsură neînsemnată, înainte de
sfârșitul secolului al X-lea, însă probabil într-o perioadă pre-
mergătoare extinderii lor spre Transilvania.¹⁴⁰ Acest lucru e
plauzibil, fiindcă Muntenia se întinde direct lângă teritoriul bul-
gar de origine al păstorilor romanici, ceea ce nu este cazul
Transilvaniei. Trebuie să sperăm că tocmai constatarea acestor
lipsuri deranjante în reconstruirea istoriei timpurii a românilor va
da noi imbolduri cercetătorilor să caute noi argumente pentru
întregirea tabloului de ansamblu.

139 Pentru dezvoltarea ulterioară a vocalei nazalizate în bulgara medievală, mă bazez pe indici-
cările colegiale ale lui Heinz Miklas, specialist în slavistică de la Viena, odinioară la Freiburg.
140 Populația slavă, lângă care noii veniți români au prins rădăcini, era constituită în bună măsură
din agricultori, de la care românii au preluat terminologia de bază agricolă, vezi mai sus, 4.6. O
altă parte însă trăia din păstori, ceea ce a dus în mod manifest la suprapunerea vechiului strat de
împrumuturi vechi balcanice, propoderent de origine albaneză, în terminologia pastorală
daco-română de către un strat mai târziu de împrumuturi din slavă. Nu îndrăznesc să mă pronunț
asupra unor fenomene paralele în Transilvania, înainte de a fi verificat în ce măsură românii, care
pătrundeau aici în secolul al XIII-lea, au dat peste o populație slavă care nu fusese încă asimilată
de unguri. Cercetarea științifică nu este deloc unitară în judecarea acestei probleme.

Mulțumitor de precis se poate însă data, după opinia mea, momentul în care au apărut românii la vest de creasta Carpaților și în ce etape s-au răspândit în întreaga Transilvanie. În acest caz, o cantitate impresionantă de documente ne permite – altfel decât în Muntenia – să reconstituim evenimentele care s-au derulat aici începând cu anul 1222, astfel încât să constituie baza necesară unui model de dezvoltare. Pe de altă parte, avem, pentru perioada precedentă, puncte lingvistice de reper grăitoare, și, după părerea mea, demne de încredere, așa cum pentru Muntenia ne lipsesc. La est de Carpați au dispărut, din păcate, limbile de contact ale românilor care imigrău: dialectele turcice (kiptșachice) ale nomazilor călăreți nord-danubieni, precum și slava din zonă. În Transilvania au supraviețuit însă, sub forma maghiarei și a germanei, două idiomuri învecinate românilor, care ne pun la dispoziție mijloace cu caracter fonetico-cronologic utile pentru discuția de față.

Menționarea documentară a toponimelor ne ajută să stabilim cu siguranță că *a* deschis, mediadorsal, din vechea maghiară, s-a schimbat în timpul secolului al XII-lea, în anumite poziții, în *o*, care, mai târziu, în secolul al XIV-lea se va transforma în *ö*. Astfel, lacul Balaton se numește pe la anul 1055 *Balatin*, *Bolatin*, pe la 1200 dimpotrivă *Bolotun*, care apare transformat în formă modernă *Balaton*.¹⁴¹ Primii coloniști germani mai auziseră verișuna fonetică maghiară mai veche *a*, căci numai așa se poate lămurii faptul că ei și-au fixat numele german „Alt“ cu vocala inițială „A“, pe care germana, prin forma *Alt*, ce nu poate să redea pronunția *Olt*, îl păstrează până în ziua de azi.¹⁴² (Probabil

141 Zoltán von Gombóc: „Geschichte der ungarischen A-Laute (Ein Kapitel aus der ungarischen Lautgeschichte. Descendente Übersicht)“, în: *Ungarische Jahrbücher* 8 (1928), p. 269-272.

142 Schramm: *Eroberer* 23.6.6. În documentele regale maghiare din anii 1211-1233, precum și într-un document papal din 1222, apare grafia *Alt* și, abia din 1242, *Olt*, vezi *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, ed. de Franz Zimmermann și Carl Werner, vol. 1: 1192-1342, Sibiu, 1892, nr. 19; p. 34; 38; 86. Mureșul apare, în aceeași perioadă

și numele „Mieresch“ a fost împrumutat cu un *a* în silaba inițială, însă o deviere până acum nelămurită a făcut de nerecunoscut situația inițială a împrumutului lingvistic.¹⁴³) Dimpotrivă, formele românești pentru un masiv muntos și două râuri importante, ce trebuie să fi îndeplinit, în mod limpede, un rol crucial în orientarea geografică din țara de curând populată, trebuie puse în legătură cu pronunția mai recentă maghiară cu *o*: *Bihor*, *Olt* și *Mureș/Mureș*.¹⁴⁴ Față de acestea, numele *Abrud* și varianta dublă *Ompoi/Ampoi*¹⁴⁵ au o valoare documentară mai scăzută, fiindcă numele unei localități și a unui râu lung doar de 60 km prezintă, ca părți componente ale toponimiei de împrumut a imigranților, o importanță redusă. În afară de aceasta, ele nu erau, conform rezultatelor rezultate din experiența filologiei numelor, apărate în egală măsură față de numele râurilor *lungi* și ale munților, împotriva unor evoluții contrare regulilor.¹⁴⁶ În cazurile pe care le avem la îndemână, s-ar putea ca influențe din alte limbi să fi deviat dezvoltarea în română potrivit regulilor.

Ce se poate deduce din această stare de lucruri? Atunci când românii au început să pună bazele rețelei de toponimice în Transilvania, trebuie să fi trăit acolo (sau, mai exact, cel puțin pe Olt) *germani*. Începutul colonizării lor este însă precis databil prin chemarea adresată acestora de către regele Géza al II-lea în anii 1142-1162. În anul 1210, Andrei al II-lea putea să pretindă deja de la valahi punerea la dispoziție a unui contingent militar, ceea ce ar fi fost imposibil de cerut unor grupe de păstori migrațori, abia apărute în Transilvania. De aceea trebuie avute în

de timp, scris doar cu *-o-* (*Moristius* și forme asemănătoare), vezi *Ibidem*, nr. 29, p. 31; 34; 56; 75; 84, la fel *Byhor*, în anul 1203, *Ibidem*, nr. 14. Eu aș presupune că grafia pentru Olt a rămas o anumite vreme legată de obiceiul german. De altfel, o cercetare specială dedicată trecerii de la *a* la *o* ar fi de dorit, având în vedere importanța evidentă a acestei schimbări pentru lămurirea unei probleme istorice importante.

143 Schramm: *Eroberer* 33.7.7.

144 *Ibidem* 23.6.8; 22.4.4; 33.7.6.

145 *Ibidem* 23.1; 23.7.5.

146 *Ibidem* 10.6.-10.15.

vedere câteva decenii de imigrare care să fi precedat cererea regelui și de aceea a doua jumătate a secolului al XII-lea se impune ca dată a începutului imigrării românilor.

8.5. În vreme ce începutul pătrunderii românilor poate fi datat cu ajutorul plasării cronologice a împrumuturilor lingvistice, pentru perioada ulterioară ne vin în ajutor știrile documentare.¹⁴⁷ Ele ne dezvăluie că românii s-au extins, din spațiul inițial, oferit în regatul maghiar, mai întâi în zonele înalte ale Transilvaniei.¹⁴⁸ Între anii 1222 și 1241, ei sunt atestați doar în sud-vestul țării, aproape de granița Carpaților, de unde recent imigratul element etnic s-a extins treptat către nord-vest, spre interiorul provinciei. Datorită faptului că păstori migratori se regăsesc mult mai puțin în documente decât țărani și orășenii, valahii nu vor fi consemnați în secolul al XIII-lea în documentele transilvănene decât de

147 Dacă această supoziție se dovedește adevărată, atunci ar trebui să intrarea cuvintelor împrumutate din maghiară în română să nu fi debutat înainte de începutul secolului al XIII-lea. Literatura privitoare la această temă nu a lămurit, din cât îmi pot da seama, acest lucru, vezi Ludwig Törmel: "Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen", în: *Ungarische Jahrbücher* 8 (1928), p. 25-51; 9 (1929), p. 274-317 și Lajos Tamás: *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)* Londra, 1967. Mult prea sărac pentru a trage concluzii de ordin fonetico-cronologic, care să arate în ce perioadă au început relațiile maghiaro-române, pare a fi fluxul de cuvinte împrumutate în direcție inversă, tratat filologic de Béla Köpeczi: "Zur Frage der rumänischen Lehnwörter im Ungarischen", în: *Archivum Europae Centro-Orientalis* 8 (1942), p. 513-525. (Existența a numai 16 preluări de cuvinte din română în maghiara comună, din care jumătate se leagă de viața pastorală și de români, mărește numărul argumentelor împotriva tezei conform căreia ungurii ar fi întâlnit o locuire românească pe teritoriul întins).

148 Pentru cele ce urmează (în care ideea de bază concordă), vezi Antal Gáldi, Ladislaus Makkai, Ladislaus Fekete-Nagy: *Zur Geschichte der ungarländischen Rumänen bis zum Jahre 1400 auf Grund der neuesten Forschung*, Budapest, 1941, Ostmitteleuropäische Bibliothek Nr. 29 A; introducerea lui Inre Lukinich la ediția: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 post Christum*, ed. de Antal Fekete-Nagy și László Makkai, Budapest, 1941, *Ibidem*, nr. 29; Ladislaus Makkai: "Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters", în: *Archivum Europae Centro-Orientalis* 8 (1942), p. 440-485; în volumul colectiv editat de el însuși: *Geschichte der Rumänen*, Budapest, 1942, Ostmitteleuropäische Bibliothek nr. 26, vezi Ladislaus Gáldi: *Die Entstehung des rumänischen Volkes*, p. 1-37 și Ladislaus Makkai: *Einwanderung und Niederlassung der Rumänen*, p. 38-78. - Necessitățile noastre mi se pare încercarea de a pune de acord situația documentară cu teza contuită, vezi Ion Moga: "Die Rumänen Siebenbürgens und die ungarischen Urkunden des Mittelalters", în: *Leipzigiger Vierteljahresschrift für Südosteuropa* 6 (1942) fasc. 1-3, p. 98-112.

17 ori, în timp ce sute de acte îi menționează pe unguri și pe germani. Din anul 1283 se cunoaște primul nume al unui sat românesc, a cărui înregistrare reflectă începuturile unui proces, de-a lungul căruia masa românilor urma să devină treptat sedentară.¹⁴⁹

Cât de lent s-a desfășurat acest proces se reflectă în numărul de zece sate românești pe care le cunoaștem până la 1300 - o minoritate infimă dintr-un total de 400 de sate atestate. Se pare că, de regulă, îi aflăm pe primii români sedentari așezați lângă sate părăsite de slavi sau de unguri. Dacă mai târziu se ajunge la fundarea unor sate noi românești, ușor de recunoscut după numele caracteristice, folosite și de unguri, atunci aceasta se petrece numai în regiuni montane, greu accesibile.

8.6. Cu aceasta am ajuns la sfârșitul demersului nostru. Nu ne mai rămâne decât să recapitulăm pe scurt ceea ce trebuie reținut din clarificările noastre pentru mersul general al istoriei românești. Dacă că astăzi, la nordul Dunării, trăiește un mare popor romanic, atunci problema de bază a istoriei sale timpurii nu constă - așa cum s-a considerat în numeroase rânduri - în felul în care un bloc latinofon pe care romanii l-au lăsat în Dacia, a străbătut interperțiile epocii migrațiilor. Adevărata enigmă este mai degrabă cum acei păstori romanici, care, în celelalte zone de răspândire ale lor din Europa de Sud-Est nu au depășit niciodată situația de *minoritate dispersată*, au putut deveni o *majoritate* în ținuturi mult mai întinse, incluzând și câmpii, în Muntenia, Transilvania și Moldova, devenind un popor de 18 milioane de locuitori, care e format preponderent din țărani și care, în regiuni întinse, constituie nu numai majoritatea, ci aproape totalitatea locuitorilor.

Cel puțin în Transilvania o asemenea dezvoltare s-a produs în mod manifest nu cu ajutorul unui *drept favorizant* care le-ar fi creat

149 Despre continuarea economiei pastorale migratoare la românii din Carpați, vezi, printre alții, Emmanuel de Martonne: "La vic pastorale et la transhumance dans les Carpatés méridionales: leur importance géographique et historique", în: *Friedrich-Ratzel-Gedächtnisschrift*, Leipzig, 1904, p. 225-245.

avantaje românilor față de vecini. Dimpotrivă, aici naționalitățile „concurrente” ale ungarilor, secuilor și germanilor s-au bucurat de privilegii însemnate, în timp ce valahii transilvăneni au trebuit să înceapă (în anumite regiuni să se mulțumească pentru multă vreme) cu un drept care nu era de fapt decât o *tolerare față de străini*. Numai în cadrul unei anumite forme de economie, aceea a creșterii oilor, le era îngăduită libertatea. Un drept de aceeași natură a permis celei mai nordice ramuri de păstori români, care își pășteau turmele în Munții Beskizi, sub stăpânire poloneză, doar o dezvoltare modestă. Avem deci multe motive să ne minunăm de numărul impresionant de români care s-au adunat pe meleagurile românești. Nu mai există niciun prilej, pentru a socoti că din *semințe imprăștiate* nu se poate naște o *pădure deasă*. Aceasta este, fără îndoială, posibil. De îndată ce teza continuității va fi pusă la arhivă, atenția cercetătorilor se va îndrepta – după cum e de sperat – asupra întrebării, când și în ce condiții istorice s-a ajuns la regiuni pur românești (în Moldova și în Muntenia) sau cu majoritate românească (Transilvania). Doar în ultimul caz, dacă mai e nevoie, ar trebui să existe suficiente puncte de referință. Probabil că e vorba de acțiunea mai multor factori, prin impulsuri mereu repetate:

- Pustiiri datorită invaziilor mongole, care defavorizează mult mai puternic țărânamea de la câmpie decât păstorii de la munte și fac posibilă stabilirea acestora în satele pustiite;
- Afluxul de emigranți care și-au găsit salvarea peste creasta Carpaților, în regiuni vestice, într-o măsură oarecare mai sigură, a durat sute de ani;
- Cele trei națiuni ale provinciei au desfășurat o *dinamică demografică foarte diferită*.

Dacă cele opt teze prezentate în cadrul de față vor ajuta ca inventivitatea breslei istoricilor să se îndrepte într-o direcție în care probabil mai sunt multe noutăți de descoperit, atunci ele își vor fi îndeplinit menirea.

Bibliografie

- A többség kisebbsége tanulmányok a székelýföldi románság történetéről [Mehrheit in der Minderheit. Die Rumänen im Szeklerland 1614-1850]* ed. de Hermann Gusztáv Mihály, Nándor Bárdi, Gábor Bíró, Csikszerecsa, 1999.
- Alföldy, Géza: Die Romanisierung in den Donauprovinzen Roms, în: *Alte Geschichte und Wissenschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Christ zum 65. Geburtstag*. ed. de Peter Kneißl, Volker Losemann, Darmstadt, 1988.
- Alföldy, Géza: *Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene. Ein Testfall für die Romanisierung*. Heidelberg, 1987.
- Archivum Europae Centro-Orientalis*. 9. vol. Budapesta, Mailand, Leipzig, 1935-1944.
- Arens, Meinolf: Anmerkungen zur Geschichte der Daker bis zum Tod des Burebista, în: *Siebenbürgische Semesterblätter* 11 (1997), 1-2, 1-11.
- Arens, Meinolf: *Habsburg und Siebenburgen 1600-1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband*, Köln, 2001 (Studia Transylvanica 27).
- Armbruster, Adolf: *La romanité des roumains. Histoire d'une idée*. București, 1977.
- Arvinte, Vasile: Concepția lui A. Philippide cu privire la forma marea limbii și a poporului român, [A. Philippides Konzeption über die Formierung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes] în: *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași*, 16, 1970, 1-8.

Aurelius Victor, Sextus: "Liber de Caesaribus". ed. de Franz Pichlmayr, Leipzig, 1966.

Babeş, Mircea: Siebenbürgen in der Römerzeit. Zur Frage der Kontinuität und der Romanisierung der Geto-Daker, in: *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*, ed. de Wolfgang Schuller, Köln, Weimar, Wien, 1994, 117-144.

Babu-Buznea, Ovidiu: *Dacii în conştiinţa romanicilor noştri. Schiţă la o istorie a dacismului [Die Daker im Bewußtsein unserer Romaniker. Ein historischer Abriss des Dakismus]*, Bucureşti, 1979.

Bahner, Werner: Zur Romanität des Rumänischen in der Geschichte der romanischen Philologie vom 15. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts, in: *Romanisches Jahrbuch*, 8, 1957, 75-94.

Balaciu, Jana/Chiriacescu, Rodia: *Dicţionar de lingvişti şi filologi români* [Lexikon der rumänischen Sprachwissenschaftler und Filologen], Bucureşti, 1978.

Balla, Lajos: *L'importance des colonisations en Dacie*, in: *Acte Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 10-11 (1974/1975), 139-143.

Bartoli, Matteo Giulio: *Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Voghia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania*. 2 vol. (Schriften der Balkankommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Linguistische Abteilung vol. IV.-V. *Romanische Dialektstudien* 4.1-2), Wien, 1906.

Bechert, Tilmann: *Römisches Germanien zwischen Rhein und Maas*, München, 1982, 52-57.

Bekker-Nielsen, Tonnes: *The Geography of Power. Studies in the Urbanisation of Roman North-West Europe*, Oxford, 1989.

Benda, Kálmán: Die Moldau-Ungarn (Csángó) im 16.-17. Jahrhundert, in: *Südostforschungen* XLVII, 1988, 37-86.

Berend, Nora: *At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary*, ca. 1000 - ca. 1300. Cambridge, University Press, 2001.

Beuermann, Arnold: *Fernweidwirtschaft im Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturgeographie des östlichen Mittelmeergebietes*, Braunschweig, 1967.

Bodor, András: *Die griechisch-römischen Kulte in der Provinz Dacia und das Nachwirken einheimischer Traditionen. in: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. ed. de Hildgard Temporini, 2, 18, 2: Religion (Heidentum: Die religiösen Verhältnisse in den Provinzen), Berlin, 1989, 1077-1164.

Bohác, Antonín: *Vliv romanstmy na slovanskou terminologu cirkevny* [Der Einfluss der romanischen Sprache auf die slawische Kirchenterminologie], in: *Listy filologické* 35 (1908) 369-374, 432-444.

Boia, Lucian: *Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft*, Köln, Weimar, Wien, 2003, *Studia Transylvanica* 30.

Boia, Lucian: Les Roumains et les Autres. La quête des modèles dans la société roumaine des 19ème et 20ème siècles, in: *Un Etat des lieux en sciences sociales*. ed. de Alexandru Duţu und Norbert Dodille, Paris, 1993, 39-48.

Boia, Lucian: *Miturile comunismului românesc [Mythen des rumänischen Kommunismus]*, 2. vol., Bucureşti, 1995-1997.

Boia, Lucian: *Pour une histoire de l'imaginaire*, Paris, 1989. Hayden Whites *Metahistory*, Baltimore, 1973.

Boia, Lucian: *Evoluţia istoriografiei române [Die Entwicklung der rumänischen Historiographie]*. Bucureşti 1976.

Boia, Lucian: *Mituri istorice româneşti [Rumänische Geschichtsmythen]*, Bucureşti, 1995.

Brandis, Carl Georg: *Dacia*, in: *Real Enzyklopädie IV* (2), Stuttgart, 1901, 1948-1976.

Budinzky, Alexander: *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des Römischen Reiches*, Berlin, 1881.

Capidan, Theodor: *Die Mazedo-Rumanen. Historische und beschreibende Literatur über die rumänischen Volksteile der Balkanhalbinsel*, București, 1941.

Cătănescu, Maria Cvasnî: *Limba română. Origini și dezvoltare* [Ursprung und Entwicklung der rumänischen Sprache], București, 1996.

Ciocîltan, Virgil: *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV Contribuția Cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic* [Die Mongolen und das Schwarze Meer im 13 und 14 Jahrhundert. Der Beitrag der Dschingiskhaniden zur Umwandlung des Pontischen Beckens in eine Drehscheibe des eurasischen Handels], București, 1998.

Ciocîltan, Virgil: Observations concernant les Roumains dans la Chronique du Notaire Anonyme du roi Béla, în *Transylvanian Review* 5 (1996), 2, 3-14.

Ciocîltan, Virgil: Wilhelm von Rubruks Angaben über Rumänen und Baschkiren im Lichte der orientalischen Quellen, în *SOF*, 42 (1983), 113-122

Crișan, Horațiu Ion: *Burebista and His Time*, București, 1978. Dahlheim, Werner: *Die Antike. Griechenland und Rom von den Anfängen bis zur Expansion des Islams*, Paderborn, 1994.

Dahmen, Wolfgang: Der Romanitätsgedanke: Eine Kontraste in der rumänischen Geistesgeschichte? în: Sybille Große/Axel Schönberger (ed. de): *Dulce et decorum est philologiam colere. Festschrift für Dietrich Briesemeister zu seinem 65. Geburtstag*, vol. II, Berlin, 1999, 1799-1811.

Daicovicu, Hadrian și alții: *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei* [Dakische Burgen und Siedlungen im Südwesten Siebenbürgens], Cluj-Napoca, 1989, 17-86.

Demandt, Alexander: *Die Spätantike*, München, 1989.

Densusianu, Ovid: *Opere* (ed. de B. Cazacu / V. Rusu / I. Șerb), vol. 2: *Lingvistica: Histoire de la langue roumaine*, București, 1975.

Détienne, Marcel (Hg.): *Traces de fondation*, Louvain, Paris, 1990.

Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte, ed. de Gabriel Silagi în colaborare cu László Veszprémy, Sigmaringen, 1991 (Ungarns Geschichtsschreiber 4).

Documenta historiám Valachorum in Hungária illustrantia usque ad annum 1400 p Christum Curante Emenco Lukinich et adiuuante Ladislao Gáldi ed Antonius Fekete-Nagy, Ladislaus Makkai, Budapesta, 1941 (Études sur l'Europe Centre-Orientale 29).

Dundanov, Ivan: *Ezikât na trakite* [Die trakische Sprache], ed. a 2-a, Sofia, 1984.

Duval, Paul-Marie: *Gallien: Leben und Kultur in römischer Zeit*, Stuttgart, 1979.

Elekes, Lajos: Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII.-XVI. Jahrhundert, în: *Archivum Europae Centro Orientalis* VII, Budapesta, 1941, 361-488.

Engel, Pál: *The Realm of St Stephen A History of Medieval Hungary*, 895-1526 London, New York, 2001.

Erdély története [Geschichte Siebenbürgens] ed. de Béla Köpeczi, Gábor Barta, István Bóna, András Mócsy, László Makkai și Zoltán Szász, 3 vol., Budapesta, 1986.

Eugippius: *Das Leben des Heiligen Severin*. Introducere, traducere și note de Rudolf Noll, Berlin, 1963, Schriften und Quellen der Alten Welt, vol. 11.

Ferenczi, István: Contribuții la soluționarea problemei formării orașului la daci [Beiträge zur Klärung der Frage nach der

Stadtentwicklung bei den Dakern], in: *Studii dacice [Dakische Studien]*, ed. de Hadrian Daicovicu, Cluj-Napoca, 1981, 48-64.
Fontes ad historiam Dacoromanae pertinentes, ed. Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan, 3 vol., București, 1963-1975.

Franco, Constantin: Rumänisch, in: *LRL*, vol. II/2: *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete vom Mittelalter bis zur Renaissance*, ed. de Günter Holthus și alții, Tübingen, 1995.

Friedwagner, Matthias: Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit, in: *Zeitschrift für Romanische Philologie* 54, 1934, 641-715.

Gamillscheg, Ernst: *Romania Germanica Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches* 3 vol. (Grundriß der germanischen Philologie vol. 11, 1-3), Berlin, 1934.

Geary, Patrick, J.: *Europäische Völker im frühen Mittelalter. Zur Legende vom Werden der Nationen*, (ed. a 2-a) Frankfurt am Main, 2002.

Georgescu, Vlad: *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944-1977 [Politik und Geschichte: Die rumänischen Kommunisten 1944-1977]*, ed. de Radu Popa, București, 1991.

Georgiev, Vladimir I.: Thrakische und dakische Namenkunde, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, ed. de Hildegard Temporini. 2, 29, 2: *Sprache und Literatur* (Sprachen und Schriften), Berlin, 1983, 1194-1213.

Ghinoiu, Ion: The Wolf. A Dacian Totem in Romanian Spirituality, in: *Transylvanian Review* 10 (2001) 1, 3-12.

Girardet, Raoul: *Mythes et Mythologies politiques*, Paris, 1986, reeditare, Paris, 1990.

Glodariu, Iona: *Dacian Trade With the Hellenistic and Roman World*, Oxford, 1976.

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa, ed. de Jadran Ferluga, Manfred Hellmann, Herbert Ludat, Frank Kämpfer, Rainer Stichel, Klaus Zernack.

– Serie A: *Lateinische Namen bis 900*, red. Norbert Otto, Dieter Wojtecki Erschienenen 3 vol., Wiesbaden, 1977-1989.

– Serie B: *Griechische Namen bis 1025*, ed. de Jadran Ferluga, Manfred Hellmann, Frank Kämpfer, Herbert Ludat, Klaus Zernack, Red. Athanasios A Fourlas, Anastasios A. Katsanakis, Erschienenen 2 vol., Wiesbaden, 1980-1985 în plus – Beiheft Nr. 5

– *Das Ethnikon Sklabenoi, Sklaboi in den griechischen Quellen bis 1025*, ed. îngrijită de Günter Weiss, Redaktion: Anastasios Katsanakis, Stuttgart, 1988.

– Beiheft 6: *Das Ethnikon Sclavi in den lateinischen Quellen bis zum Jahr 900*, ed. îngrijită de Jutta Reisinger, Günter Sowa, Stuttgart, 1990.

Göckenjan, Hansgerd: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972 (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 5).

Golden, Peter B.: *Nomads and sedentary societies in Medieval Eurasia*, Washington, 1998.

Golden, Peter B.: *Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe. Turks, Khazars and Qipchaqs*, Ashgate, Aldershot 2003 Variorum collected Studies Series.

Gyóni, Mátyás: La premieré mention historique des Vlaques des Monts Balkans, in: *Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae I*, (1952), 495-514.

György, Enikő: Die Namengebung von Sklaven und Freigelassenen im römischen Dakien, in: *Acta Musei Napocensis* 36 (1999) 1, 111-128.

Haarmann, Harald. *Der lateinische Lehnwortschatz im Albanischen*, Hamburg, 1979.

Hans Martin Gauger: Les particularités de la langue roumaine, in: *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik*, ed. de Maria Iliescu, Sanda Sora, Veitshöhheim, 1996, 1-18.

Heitmann, Klaus: Sextil Pușcariu, Deutschland und die deutsche Wissenschaft, in: *Siebenbürgisches Archiv* 12, 1975, 117-142.

Hitchins, Keith: *Romania 1866-1947*. Oxford, 1994.

Hitchins, Keith: *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, 1996.

Horedt, Kurt: *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.

Horedt, Kurt: *Siebenbürgen in spätromischer Zeit*, București, 1982.

Horváth, Franz Sz.: Anmerkungen zu den Möglichkeiten und Grenzen der Romanisierung in Dakien, in: *Ungarn-Jahrbuch* 26 (2002/2003), 179-204.

Hurdubei, Ion: *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen. Von Johann Thunmann bis Ernst Gamillscheg*, Breslau, 1944 (ed. a 2-a adăugită, București, 1977).

Illyés, Elemér: *Ethnic Continuity in the Carpato-Danubian Area*, New York, 1988 (East European Monographs 299).

Iordan, Iorgu: *Istoria limbii române (pe-nțelesul tuturor)* [Geschichte der rumänischen Sprache (für alle verständlich)], București, 1983.

Istoria Românilor [Geschichte Rumäniens], vol. 1-4. București, 2000-2002. (Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie).

Jordanes: *Getica et Romana*, ed. de Theodor Mommsen. Berlin 1982 = Mon. Germ. hist., Auctores antiquissimi, vol. VI/1.

Kahl, Thede: *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Sudosteuroopa*, Münster, 1999 (Münstersche Geographische Arbeiten 43).

Kirsten, Ernst: Dacia, in: *Reallexikon für Antike und Christentum III*, Münster, 1957, 557-565.

Klein, Karl Kurt: *Transsylvania*, München, 1963.

Kleinewefers, Henner: *Geschichtsschreibung im Dienste nationaler Ansprüche. Das Beispiel Siebenbürgens. In: Nation und Nationalismus in Europa. Kulturelle Konstruktion von Identitäten*, volum omagial pentru Urs Altermatt, ed. de Catherine Bosshart-Pfluger, Joseph Jung, Franziska Metzger, Stuttgart/ Wien, 2003, 301-308.

Kohl, Philipp L. – Fawcett, Claire (coord.): *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge, 1996.

Kramer, Johannes: Antike Sprachform und moderne Normsprache 2: Griechisch. in: *Balkan-Archiv* 11, 1986, 117-209.

Kramer, Johannes: Bemerkungen zu den christlichen Erbwörtern des Rumänischen und zur Frage der Urheimat der Balkanromanen, in: *Zeitschrift für Balkanologie* 34 (1998), 15-22.

Kramer, Johannes: Die Wortgeschichte von *mănicăre* und die Autochthonie der Rumänen, in: *Balkan-Archiv* 21, 1996, 175-187.

Kramer, Johannes: *Fossatum* im Lateinischen Griechischen und Romanischen, in *Wiener Studien zu Geschichte Recht und Gesellschaft* 109 (1996), 131-142

Kramer, Johannes: Sprachwissenschaft und Politik Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und des balkanischen Ethno-Nationalismus im 20 Jahrhundert, in *Balkan Archiv* NF 24/25 (1999/2000), 105-163.

Kristó, Gyula: *Early Transylvania 895-1324*, Budapest, 2003. Kristophson, Jürgen: Zur Chronologie der wichtigsten Sprachkontakte des Rumänischen, in: *Balkan-Archiv* 21, 1996, 157-167.

Kurze Geschichte Siebenbürgens Für das Institut für Geschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, ed. de Béla Köpeczi, Zoltán Szász și alții, Budapest, 1990.

- Lasch, Katja: Urbanisierung als Element der Romanisierung in den Provinzen Galliens und Dakiens, in: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 24 (2001) 1, 84-99.
- Lica, Vasile: *The Coming of Rome in the Dacian World*, Konstanz, 2000.
- Lindemann, Dietmar: *Fernweidewirtschaft im Rumänien dargestellt am Beispiel der Südkarpaten (Poiana Sibiului und Covasna)*, Braunschweig, 1979 (Braunschweiger geographische Studien Sonderhefte 3).
- Litavrin, Grigorij. G: *Vlachi vizantijskij istocnikov X-XIII vv.* [Die Vlachen in der byzantinischen Quellen des X-XIII Jahrhunderts] *In- Jugo-vostochnaja Europa v serednie veka* vol. I., ed. de Akademiya nauk Moldavskoj SSR, Institut Istori, 91.
- Macrea, Mihail: *De la Burebista la Dacia postromană [Von Burebista zum nachrömischen Dakien]*, Cluj-Napoca, 1978.
- Madgearu, Alexandru: *România în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001.
- Madgearu, Alexandru: *The Romanians in the Anonymous Gesta Hungarorum: Truth and fiction*, Cluj-Napoca, 2005.
- Mann, Stuart E.: *An historical Albanian-English dictionary*, Londra, 1948.
- Marienstrass, Elise: *Les Mythes fondateurs de la nation américaine*, Paris, 1994.
- Mărculeț, Vasile: Byzantium and the political Entities in Transylvania and the Banat. The 10th-11th centuries, in: *Transylvanian Review* 10 (2001) 3, 38-48.
- Migne, Jacques-Mane (coord.): *Patrologia. Series Latina* (Paris, 1844-64); Series Graeca (Paris, 1857-66).
- Mihăescu, Haralambie: *La romanite dans le Sud-Est de Europe*, București, 1993, 131-156.
- Mihăescu, Haralambie: *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București, 1978.

Mihăescu, Haralambie: *Les elements latins de la langue albanaise*.

Mihăescu, Haralambie: *Limba latină în provinciile Dunărene ale Imperiului Roman [Die lateinische Sprache in den danubischen Provinzen des Römischen Reiches]*, București, 1960.

Miklosich, Franz: *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen* = Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien 24 (1876).

Mircea Eliade: *Aspects du mythe*, Paris, 1963.

Mitu, Sorin: *Die ethnische Identität der Siebenbürger Rumänen. Eine Entstehungsgeschichte*, Köln, Weimar, Wien 2003, Studia Transylvanica 29.

Mócsy, András: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest, 1959.

Mócsy, András: *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam/Budapest, 1970.

Moravcsik, Gyula: *Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Budapest, 1943, Magyargörög tanulmányok vol. 2, II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen, vol. I., ed. a 2-a, Berlin, 1958.

Müller, Georg Eduard: *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande. Eine bürgerrechtliche Vorstudie, zugleich ein Beitrag zum deutschen Kolonistenrecht in seinem Verhältnis zu fremd-nationalem Recht in Ungarn, Sibiu, 1912*.

Murgescu, Bogdan: *Istorie românească – istorie universală 600-1800 [Rumänische Geschichte – Universalgeschichte 600-1800]*, București, 1999.

Murnu, Georges: *Les Romains de la Bulgarie médiévale*, in: *Balkanica* I. (1938) p 1-21.

Opreanu, Coriolan: *The last decades of Roman Dacia*, in: *Transylvanian Review* 10 (2001) 2, 66-77.

- Orsted, Peter: *Roman Imperial Economy and Romanization. A Study in Roman Imperial Administration and the Public Lease System in the Danubian Provinces from the first to the third Century A.D.*, Copenhagen, 1985.
- Papacostea, Șerban: *Between Crusade and the Mongol Empire The Romanians in the 13th Century*, Cluj-Napoca, 1998.
- Parvân, Vasile: *A scrie și a face istorie [Geschichte schreiben und machen]*, Iași, 1981.
- Pârvan, Vasile: *Dacia. An Outline of the Early Civilization of the Carpatho-Danubian Countries*, Cambridge, 1928.
- Pârvan, Vasile: *De la istoria critică la criticism [Von der kritischen Geschichte zum Kritizismus]*, București, 1985.
- Pârvan, Vasile: *Efigia cărturarului [Das Bild des Gelehrten V. P.]*, Iași, 1974.
- Pârvan, Vasile: *Junimea: Implicații istoriografice [Der Beitrag der Junimea zur rumänischen Geschichtsschreibung]*, Iași, 1976.
- Pârvan, Vasile: *Istorie și istorici în Romania interbelică [Geschichte und Historiker im Rumänien der Zwischenkriegszeit]*, Iași, 1989.
- Pascu, Ștefan: *A History of Romania*, Detroit, 1982.
- Pascu, Ștefan: *Voivodatul Transilvaniei [Die Wojwodschaft Siebenbürgen]*, vol. 1-4. Cluj-Napoca, 1972-1989.
- Petrovici, L.: Omisitel'no drevnosti slavjanskogo vlijanija na rumynskij jazyk [Anmerkungen zum Alte des slawischen Einflusses auf die rumänische Sprache], in: *Romanoslavica* 16 (București, 1968), 23-29.
- Pfister, Max: Die Bedeutung des germanischen Superstrates für die sprachliche Ausgliederung der Galloromania, in: Helmut Beumann/ Werner Schröder (coord.): *Aspekte der Nationenbildung im Mittelalter* (= Nationes I), Sigmaringen, 1978, 127-170.
- Pfister, Max: *Galloromanische Sprachkolonien in Italien und Nordspanien*, Mainz, 1988.
- Piso, Ion: Die soziale und ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung in Sarmizegetusa und in Apulum, in: *Prosopographie und Sozialgeschichte. Studien zur Methodik und Erkenntnismöglichkeit der kaiserzeitlichen Prosopographie*, ed. de Werner Eck, Köln, 1993, 315-339.
- Pohl, Walter: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822*, München, 1988 (ed. a 2-a, 2002).
- Pop, Ion Aurel – Giurescu Dinu C. – Fischer-Galati, Stephen: *Una storia dei Romeni, Cluj-Napoca, 2003.*
- Pop, Ion Aurel: *Romanians and Hungarians from the 9th. to the 14.th century. The genesis of the Transylvanian Medieval State*, Cluj-Napoca, 1996.
- Popa, Radu: Die Geschichte Rumäniens um das Jahr 1000. Bemerkungen und Berichtigungen, in: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 15 1992/1, p. 11-30.
- Prodan, David: *Transylvania and again Transylvania. A historical Exposé*, ed. a 2-a, Cluj-Napoca, 1996.
- Protase, Dumitru: *Autohtonii în Dacia*, București, 1980.
- Protase, Dumitru: Der Forschungsstand zur Kontinuität der bodenständigen Bevölkerung im römischen Dazien (2.-3. Jh.), in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, ed. de Hildegard Temporini. 2, 6: Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Lateinischer Donau-Balkanraum), Berlin, 1977, 990-1015.
- Protase, Dumitru: Siebenbürgen in der Römerzeit, in: *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*, ed. de Wolfgang Schuller, Köln, 1994.
- Pușcariu, Sextil: *Cercetări și studii [Forschung und Studien]*, București, 1974.
- Pușcariu, Sextil: *Die rumänische Sprache*, Leipzig, 1943 (București, 1997).
- Raupach, Manfred: Expansion und Rückzug des Lateins, in: *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. II/1: *Latein und*

- Romanisch. *Historisch vergleichende Grammatik der romanischen Sprachen*, ed. de Günther Holthus, și alții, Tübingen, 1996, 11.
- Realexikon der germanischen Altertumskunde*, ed. de Johannes Hoops, ed. a 2-a, Berlin, 1973.
- Reichenkron, Günter: *Historisch latein-altromanische Grammatik*, partea I, introducere, *Das sogenannte Vulgärlatein und das Wesen der Romanisierung*, Wiesbaden, 1965.
- Reszler, Andre: *Mythes politiques modernes*, Paris, 1981.
- Roesler, Robert: *Romänische Studien*, Leipzig, 1871.
- Romanski, Stojan: Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen, în: *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1909, 15.
- Roná-Tas, András: *Hungarians and Europe in the early Middle Age. An introduction to early Hungarian history*, Budapest, 1999.
- Rosetti, Alexandru: *Istoria limbii române* [Geschichte der rumänischen Sprache], București, 1986, 275.
- Roth, Harald: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln, Weimar, Wien, 2002.
- Russu, Ion I.: *Les Roumains et les Sicules*, ed. de Opriș, Ioan, Cluj-Napoca, 1998.
- Ruze, Alain: *Les Lahns des Carpathes Preuves de la contunie roumaine au nord du Danube*, Berna, 1989.
- Sala, Marius: *De la latină la română* [Von dem Lateinischen bis zum Rumänischen], București, 1998, 5.
- Schäfer, Alfred: Das Liber-Pater-Heiligtum von Apulum (Dakien), în: *Römische Reichsreligion und Provinzialreligion*, ed. de Hubert Cancik, Tübingen, 1997, 195-218.
- Schlemmer, Gerd: *Die Rolle des germanischen Superstrats in der Geschichte der romanischen Sprachwissenschaft*, Hamburg, 1983.
- Schmid, Wolfgang P.: Rezension von Schramm: Eroberer, în: *Beiträge zur Namenforschung*, N. F. 17 (1982), 461-466.

Schmidt, Jürgen: Dakoromanismus vor 1918. Nationalbewegung und Parteienbildung in Rumänien, în: *Südostforschungen* 54, 1995, 161-200.

Schnapper, Dominique: *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, Paris, 1994.

Schramm, Gottfried – Puttkamer, Joachim von – Arens, Meinolf și alții: Unter welchen historischen Umständen wurden die Rumänen zur Mehrheit auf dem Boden ihres heutigen Staates? Ergebnisse einer kleinen Konferenz, în: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 25 (2002) 1, 62-71.

Schramm, Gottfried: Dakoromanismus, în: *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, ed. de Nehring, Karl – Sundhausen, Holm – Hösch, Edgar, Köln, Weimar, Wien, 2004, 174-176.

Schramm, Gottfried: Ein thrakischer Gebirgsname im Munde slawischer Landnehmer, apărută mai întâi ca: Haimos «Balkangebirge» und seine Nachfolgelautungen. Eine Beispielstudie zur Entwicklung des Thrakischen, în: *Linguistique Balkanique* 27 (1984) Nr. 3, 59-69.

Schramm, Gottfried: Ein Unterschied im christlichen Wortschatz: *basilica*, bei den Rumänen, *eclesia* bei den Albanern, apărută mai întâi ca: Sudosteuropa und die Übertragung von Bauwörtern auf die Gemeinschaft der Gläubigen, în: *Zeitschrift für Balkanologie* 31 (1995), 58-82.

Schramm, Gottfried: *Eroberer und Eingessessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart, 1981.

Schramm, Gottfried: *Frühe Schicksale der Rumänen. Acht Thesen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa*, apărută prima dată în: *Zeitschrift für Balkanologie* 21/2 (1985), 223-241, 22/1 (1986), 104-125; 23/1 (1987), 78-94.

Schramm, Gottfried: Heidnische Balkanlawen als Entlehner christlicher Begriffe: Kirche, Christus, Kreuz, Taufe. Zuerst erschienen als: Balkanische Anfänge eines christlichen

Wortschatzes der Slawen: 'cbrky Kirche und *krbst~b, Christus, Kreuz, Taufe, in: *Zeitschrift für slavische Philologie* 45 (1985), 58-94.

Schwerthöffer, Simone: Die Romanität der Rumänen. Probleme der rumänischen Ethnogenese in der Diskussion der rumänischen Geschichtswissenschaft der Nachkriegszeit, in: *Münchener Zeitschrift für Balkankunde* 3 (1980), 181-218.

Sîrbu, Valeriu – Florea, Gelu: *Les Gêto-Daces. Iconographie et imaginaire*, Cluj-Napoca, 2000.

Skok, Petar: Dunaj et Dunav [Dunaj und Dunav], in: *Slavia* 7 (1928-29), 721-731.

Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* [Etymologisches Wörterbuch der Kroatischen bzw. der Serbischen Sprache], vol. 4, Zagreb, 1971-74.

Solta, Georg Renatus: *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt, 1980, cap. IV, Die sogenannten Balkanismen, 180-231.

Spinei, Victor: *Moldavia in the 11th-14th Centuries*, București, 1986.

Spinei, Victor: *The great Migrations in the East and South East of Europe from the 9th to the 13th Century*, Cluj-Napoca, 2003.

Stephenson, Paul: *Byzantium's Balkan Frontier: a political study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge, 2000.

Strobel, Karl: *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984.

Tamás, Lajos: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában* [Römer, Rumänen und Walachen in Dacia Trajana], Budapest, 1935, ed. franceză în *Etudes sur l'Europe Centre Orientalis*, Budapest, 1936.

Tornow, Siegfried: Unerwünschte Kontakte Die rumänisch-slawischen Sprach- und Kulturbeziehungen und ihre Entwertung, in *Forum Berliner Osteuropa* Info 2001/17, 32-37.

Transylvania and the Theory of Daco-Roman-Rumanian Continuity, ed. de Louis Löte, New York, 1980.

Vásáry, István: *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge, 2005.

Vékony, Gábor: *Dákok, rómaiak, románok* [Daken, Romanen, Rumänen], Budapest, 1989.

Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, 1991.

Wade, Donald W.: *The Roman Auxiliary Units and Camps in Dacia*, Ann Arbor, 1972.

Wells, Peter S.: *The Barbarians Speak. How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*, Princeton, 1999.

Wenskus, Reinhard: Randbemerkungen zum Verhältnis von Historie und Archäologie, in: *Geschichtswissenschaft und Archäologie* (Vorträge und Forschungen, vol. 22.), Sigmaringen, 1979.

Wenskus, Reinhard: *Stammesbildung und Verfassung*, Köln, 1961.

Werner, Robert: Ein ethnisches und soziales Problem der Spätantike, in: *Studien zur antiken Sozialgeschichte*, volum omagial pentru Franz Vietinghoff. Werner Eck și alții (coord.), Köln, 1980, 573-595.

Woolf, Greg: *Becoming Roman. The Origins of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge, 1998.

Zigu, Ornea: *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* [Die dreißiger Jahre. Die rumänische äußerste Rechte], București, 1995.

Zigu, Ornea: *Sămănătorismul* [Sămănătorism], București, 1970.
Zub, Alexandru: *Mihail Kogălniceanu istoric* [Der Historiker Mihail Kogălniceanu], Iași, 1974.

Sumar

<i>Cuvânt introductiv</i>	5
<i>1. Teza întâi: Cu privire la istoricul problemei</i>	9
<i>2. Teza a doua: Cu privire la metodă</i>	19
<i>3. Teza a treia: Cu privire la romanizarea Daciei</i>	25
<i>4. A patra teză: În legătură cu raporturile etnice din Dacia părăsită</i>	32
<i>5. A cincea teză: Despre continuitatea unei româniimi orășenești siddunărene</i>	45
<i>6. A șasea teză: Formarea unei Romanii pastorale în Balcani</i>	54
<i>7. A șaptea teză. În legătură cu extinderea păstorilor romanici în Europa de Sud-Est</i>	82
<i>8. A opta teză: În legătură cu imigrarea românilor în România</i>	95
<i>Bibliografie</i>	107

Editura Komp-Press
Cluj-Napoca, Eremia Grigorescu Nr. 52
Tel., fax: 00-40-264-375025
400403 Cluj, OP. I., CP. 273, România

Gottfried Schramm

DESTINE TIMPURIIL ALE ROMÂNILOR:

opt teze referitoare la localizarea
continuității latine în
Europa Sud-estică.

ISBN 978-973-9373-69-2

9 789739 373692

Gottfried Schramm + Destine timpuriil ale romanilor